شیعر و ئەدەبیاتی کوردی

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
1
کوردیکا
@kurdica

شيعر و ئەدەبياتی كوردی

رەفیق حیلمی

دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی كوردستانی عێراق

هەموو مافێك هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspress.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

رەفیق حیلمی
شیعر و ئەدەبیاتی کوردی
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٨٥
چاپی دووەم ٢٠١٠
تیرێژ: ١٠٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٢٣٠٥ – ٢٠١٠
نەخشاندنی ناوەوە: کارزان عەبدولحەمید
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
پیت لێدان: ڕۆشنا ڕەشاد
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل. فەرهاد ئەکبەری

وتەیەکی پێویست

ئەگەرچی کتێبی ″شیعر و ئەدەبیاتی کوردی″ی رەفیق حیلمی یەکەمین کتێبی ڕەخنەی ئەدەبی نییە لە کوردیدا، پێشتر هەندێك هەوڵی تر هەبووە و بڵاویش بوونەتەوە، هەر لە حاجی قادری کۆییەوە کە لە شیعرێکدا ئەزموونی شاعیرانی بەر لەخۆی هەڵسەنگاندووە بەگشتی وەسفی توانای شیعریی و نواندنی ئەوانی کردووە، هەروەها ئەمین فەیزی بەگیش لە کتێبی ″ئەنجومەنی ئەدیبان″ەکەیدا، هەڵبژاردەیەك لە بەرهەمی چەند شاعیرێکی کلاسیکی بڵاو کردووەتەوە و پێشەکییەك و چەند پەراوێزێکی ڕەخنەییانەی نووسیوە دەربارەیان و ساڵی ۱۹۲۰ لە شاری ئەستەنبول چاپ کراوە.

بەڵام ئەم کتێبەی حیلمی کە کاتی خۆی لە دوو بەرگی جیاوازدا بڵاو بووەتەوە، پرۆژەیەکی ڕەخنەیی تۆکمە و پێشکەوتووە و دەبێتە بناغەی سەرەکی بۆ ڕەخنەی ئەدەبی.

لەم کتێبەدا رەفیق حیلمی جگە لە هەڵبژاردەی بەرهەمی شاعیران، هەڵسەنگاندن و شیکردنەوەی وردی کردووە بۆیان و هەر شاعیرەی خستووەتە ناو چوارچێوەیەکی ڕەخنەییەوە، بەوریاییشەوە بایەخی ئەو بەرهەمانەی دیاری کردووە بەمەنتیقی ئەدەبی و فیکری و ئەخلاقی پێوانەی کردوون و هەندێك جاریش جورئەتێکی کەم وێنەی نواندووەو پێشبینی دەرکەوتنی دەنگی تازەی کردووە، وەکی ئەوەی دەربارەی گۆران، کە دەڵێ: ″گۆران″ لە شیعری کوردیدا، ئینقلابێکی گێڕاوە بەم ئینقلابە قوتابخانەی شاعیرە کۆنەکانی بەتەواوی ڕووخاندوە″. یا کە دەڵێ: ″پێویستە سەنعەتی ئەدەب جێگەی ئایەت و حەدیسی ئەم چەرخەمان بۆ بگرێتەوە و ئەدیب ئەبێ واجیباتی رەسووڵ بگرێتەوە ئەستۆی.″ و هەر دەربارەی شیعری نوێ دەڵێ: «ئەم چەشنە شیعرانە ئیتر باویان نەماوە– مەبەستی شیعری کۆنە – و نابێ ئێمە بگەڕێینەوە سەری و بیکەینەوە بە باو... بەڵکو، ئەبێ ئیتر ئوسلووبێکی تازەی بۆ دابنێین و بەشێوەیەکی وا لە نیشتمان بدوێین کە لەگەڵ پێویستی ئەم چەرخەی دێ و شانبەشانی شارستانییەتی بڕوا».

یان: «بەش بەحاڵی خۆم لەو باوەڕەدام کە شیعری کۆن بە چاك و خراپییەوە ئەبێ

ورده ورده بکشێته دواوه و "ئەنتیکه خانه"کانی ئەدەبی پێ بڕازێنرێتەوه.» ئەگەرچی ئەم حوکمەی دوایی جۆره قەتعییەتێکی پێوه دیاره، بەڵام مەبەستی حیلمی ئەوەیە کە نابێ ئەدیبە تازەکان وابەستە بن بە پێوانە و مەنتیقی کۆن دە بێ پێوانە و مەنتیقی شیعری تازە بێننە کایەوە، ئەمەش جورئەتێکی زۆری پێوه دیاره، بەتایبەتیش ئەگەر بێنینە بەرچاوی خۆمان کە ئەم نووسینەی نووسەر لەو کاتانەدا نووسراوە کە هێشتا مشتومڕ لەسەر شەرعیەتی بەرهەمی نوێ نەبڕابووەوە.

دەزگای ئاراس لە پڕۆژەی زیندووکردنەوە و چاپکردنەوەی ئەو کتێبانەی ساڵانی زوو چاپ کراون بەتایبەتی ئەوانەیش کە ڕۆڵێکی باشیان هەبووە لە دامەزراندنی کەلتوور و ئەدەبیاتی کوردیدا، بەپێویستی زانی ئەم کتێبە دانسقەیە بخاتە ناو پڕۆژەکانییەوە، بە تایبەتیش کە لە ڕابردوویەکی دووردا، ئەم کتێبە چاپ کراوە و تەمەنی یەکەمین چاپی بەرگی یەکەمی نزیکەی حەفتا ساڵە و ئەگەرچی لە هەشتاکاندا جارێکی تر چاپی دووەمیشی کراوەتەوە لەو چاپی دووەمە هەردوو بەرگەکە، کراوەتە یەك بەرگ، بەڵام لەبەر خراپیی چاپەکە و ئەو هەموو هەڵەی تێی کەوتووە، کتێبەکە بایەخی خۆی لە دەست داوە. سەرەڕای هەموو ئەوانەش ئەم کتێبە بەشێکە لەو بناغە ئەدەبییەی زانکۆکانی کوردستان پێویستییان پێی هەیە و کتێبەکە خۆشیی هەر لە سەرەتادا بۆ ئەم مەبەستە نووسراوە هەروەکو نووسەر لە پێشەکیی چاپی یەکەمی بەرگی یەکەمیدا نووسیویەتی.

دوا سەرنجی پێویست ئەوەیە، ئەگەرچی هەندێك لەو دەقە شیعرییانەی لەم کتێبەدا هەن دواتر کە لە دیوانی شاعیرەکان خۆیاندا کە لەلایەن کەسان و دەزگای جیاوازەوە بڵاوبوونەتەوە، جیاوازییەك هەیە لە نێوانیاندا. بەڵام ئێمە هەروەکو لە کتێبەکەی رەفیق حیلمیدا هاتووە دەسکاریی هیچ شتێکمان نەکردووە، جگە لە ساغکردنەوەی ڕێنووس بەو ڕێنووسەی کە ئەمڕۆ پێی دەنووسرێ، لەمەشدا هەوڵمان داوە ئەو تایبەتمەندییانەش بپارێزین کە لە زمانی نووسینی نووسەرەکەدا هەبووە.

لەکۆتاییدا پێویستە ئەوەش بڵێین کە ئێمە لە چاپکردنەوەی ئەم کتێبەدا چاپی یەکەممان وەرگرتووە کە نووسەر خۆی چاپی کردووە.

تایبەت‌ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

دیاری

ئـەم چـەن لاپـەڕەیـە کـە ئـاوێنـەیـەکە سوورەت و سیرەتی هـەندێ لـە شاعیرە نـاودارەکـانـی کوردستـانـی عێراق بـە وێنـەی دەسکـەگوڵێکی رەنگـاوڕەنگ و بۆنخۆش دەرئـەخـا کە هـەر گوڵێکی لە بـاخێك هـەڵبژێردرابێ، پێشکەشی لاوانی کـورد و بـەتـایبـەتی پێشکەشی ئـەو قـوتـابییـە خۆشـەویستـانـە ئـەکـەم کـە لـە قوتـابخـانـە بـەرزەکاندا ئـەخوێنن و لـەوێدا لـە شیعر و ئـەدەبیـاتی کورد شتێکیـان بـەرچـاو نـاکـەوێت. ئـەگـەر بـەم سیپـارە بچووکـە توانیبێتم کـە گیـانی (روحیی) ئـەدەبیی ئـەوان بجووڵێنمـەوە تـەقـەلایـەك کـە بۆ پێکهێنـان و دەرهێنـانی بـەرگی دووەم ئـەیدەم لـەلام سووك ئـەبێ و گیـانی نیشتمـانپـەروەریم تـازە ئـەبێتـەوە...

رەفیق حیلمی

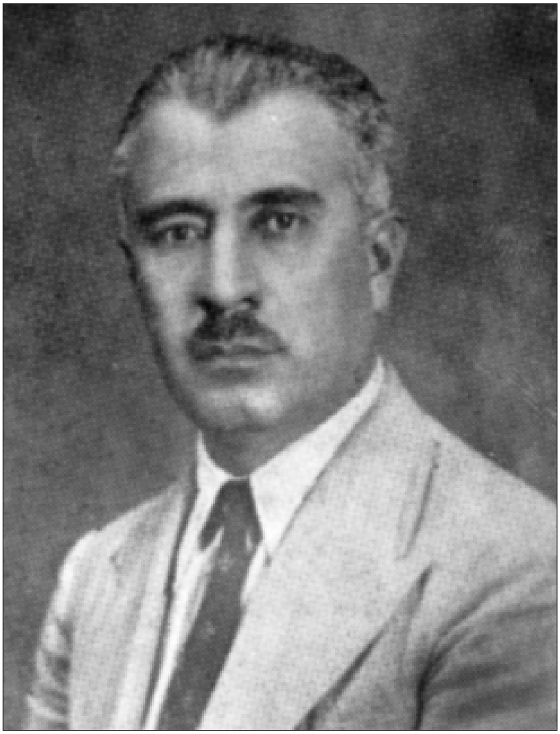

رەفیق حیلمی

نووسەری ئەم کتێبە

ئەحمەد بەگی ساحێبقران

ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ

ئەحمەد بەگ، کوڕی فەتاح بەگی ئەرازییە و لە ١٢٩٥ ی هیجریدا لە سلێمانی لە دایك بووە. هەر لە سلێمانییش خوێندوویەتی و لە حوجرە (قوتابخانە)ی مەلا عەزیز لەگەڵ ئەمین زەکی بەگ(١) پێکەوە بوون. خزمی (کوردی) و (سالم)ە، کە دوو شاعیری بە ناوبانگی کوردن. لە بنەماڵەی (ساحیبقران)ە. بە فارسی و کوردی زۆری شیعر داناوە. دیوانی شیعرەکانی لە ١٣٣٤ ڕۆمی و لە گرتنی سلێمانیدا سووتاوە. بەڵام لە دوای ئەم تاریخەوە دیوانێکی هێناوەتە ناو کە هێشتا لە چاپ نەدراوە. قەسیدەکانی و غەزەلیاتی تەخمیس و تەرجیعی وێنەیەکی بەرزیی تەبعی شاعیرانەیەتی. لە ساڵی ١٣٥٥ی هیجری لە شاری سلێمانی لەم دنیایە کۆچی کردووە...(٢)

ئەحمەد بەگ (خوا لێی خۆش بێ) هەر وەکو شاعیرێکی قەلەندەر مەشرەب بوو، پیاوێکی شۆخ و بەنموود، سوارێکی باش و سیلاحشوورێکی ئازایش بوو. زۆر دڵ تەڕ و دەسبڵاو و میوانپەروەر بوو. لە هەر مەجلیسێکا دابنیشتایە بەقسەی خۆش و نوکتەی شیرین ئەو مەجلیسەی دەهێنایە نەشئە. کە شیعرەکانی خۆی دەخوێندەوە بەدەنگێکی نێر و زەمزەمەیەکی شاعیرانە ڕەنگوبۆنێکی تری پێ ئەبەخشی و تامێکی زیاتری پێ ئەدا. بەینێك پێش مردنی پارچەیەکی لە دیوانە تازەکەی و وێنەیەکی خۆی بۆ ناردبووم. لەو پارچەیە هەندێکی لێرەدا ئەنووسین:

وەسفی ئەرز

پێی بەسەردا قەت مەنێن نامەرد بە عیزە و شەئنە ئەرز
خاکەکەی پاکی غوباری مەقدەمی جانانە ئەرز
فەرشی ڕەنگینی گوڵستان، ڕەشکی گوڵزاری جینان
گەوهەری دەریای سونعی حەزرەتی یەزدانە ئەرز
دەم بە دەم بۆ حاڵی عالەم دێتە جۆش و گریەوە
ئەشکی سوور و سوێری بەحری ئەحمەر و عومانە ئەرز

(١) معالی محەمەد ئەمین زەکی وەزیری ئیقتسادی پێشووی عێراق.
(٢) تاریخی سلێمانی لاپەڕە (٢٤١) تألیفی محەمەد ئەمین زەکی بەگ.

دیـم (یـنـار داغـی) وتم بـیٚ شك سکـی سووتـا بـه مـن
مـادەرێکـی مـوشفـیـقـه لـوتـفـی لـەگـەڵ ئـینسانـه ئـەرز
جوودی حـاتـەم بـووەتـه ئـەفسانـه لـه عـالـەمدا کـەچـی
لـوقـمـه نـانـێکـی بـەویش داوە لـەسەر ئـەم خوانـه ئـەرز
ئـاسمـان و مـانـگ و ڕۆژ و ئـەنجومـم دی تـیٚ گـەیـیـم
ساحـیـبـی خـیـمـه و سەرایـه و شەمـعـی ئـاوێزانـه ئـەرز
هـەر چـه دڵ مـەیـلـی ئـەکـا هـەر چـی نـەفس لازمـیـەتـی
حـازره بـۆچـی ئـیـتـر کـوفـره بـڵـێم ریـزوانـه ئـەرز
بـەم هـەمـوو عـەیـبـانـەوە خـەڵقی کـه چـوونـه مـاڵـەکـەی
ئـەیـگـرێتـه بـاوەشی خـۆی ئـەو هـەمـوو عـەیـبـانـه ئـەرز
ئـەم هـەمـوو بیٚ شەئـنـیـیـه ئـەگـرێتـه سەرشانـی کـه چـی
تێك نـەچـوو، ئـەممـا لـه حیرسا دەم بـه دەم لـەرزانـه ئـەرز
گـەر لـه سەقـفـی گـومـەزی ئـەفـلاکـەوە سەیـری بـکـەی
سابـیت و دەوارە، حـەتـا هـەم خـڕە هـەم پـانـه ئـەرز
دەرئـەخـا ئـەجـنـاسی ئـەشیـا غـائـبـیـشیـان هـەر ئـەکـا
چەن دڵـی مەعمووره یا ڕەب ماڵـی چەن وێرانه ئـەرز
زوبدەیی ئـەولادی فـەخری ئـەنبیا بوو، کـەم بـوو بـۆی
کـائـیـنـاتـی سەربـەسەر بـۆ کـرد بـەیـەك کـاشانـه ئـەرز
ئـەو مـەهـەی چـونـکـو لـه دڵـدایـه لـەبـەر چـاوی نـیـیـه
بـەحـری ئـەشکـی جـاریـیـه ئـەمـمـا دڵـی خـەندانـه ئـەرز
ئـاسمانی کرد بـه سەقف و ئـەنجومی بۆ کرد بـه مێخ
کـەهـکـەشانـی کـرد بـه تـاقـی پـێشی ئـەو هـەیـوانـه ئـەرز
ئـەودەمـه بـووەتـه زیـارەتـگـاهـی ئـەفـواجـی مـەلـەك
لێوی گـەیـیـیـه پـێی و، دەستی گـەیـیـیـه ئـەو دامانـه ئـەرز
هـــەر دەبـــوو بمزانـــیـــایـــه قـــووەتـــی ئـــەو ڕۆحـــەیـــه
سیـقـلـەتـی بـەم زۆریـیـه وەسـتـاوی بـیٚ بـنـیـانـه ئـەرز

(حـەمـدی) لادە لـەم حـیسابـە کـافـیـیـە بـۆ تـێگـەیـیـو
مـەنـبـەعـی کـوللـی شتێکـە مـەنسەبـی هـەمووانـە ئـەرز

وەتـەن

ئـەی وەتـەن ڕۆم و عـەجـەم مـوشتـاقـی کـوردستـانتـە
ئـیـفـتـیـخـاری مـیـلـلـەتی کورد، شەوکـەتی عینوانتـە
بەستە سەر بەرزیی سبەینان و شەوانت مانگ و ڕۆژ
وەك نـیشانـی ئـیـفـتـیـخـاری سنگ و نـەجـمـەی شانتـە
بەرق ئەدا و ئەڕژێ وەکو ئەمواجی گەوهەر چەشمەکان
ئـاوە یـا ڕۆحـی ڕەوانـی چـەشمـەیـی حـەیـوانـتـە
ئـاوە یـا نـوورە لـە عـەکسی خـۆر کـە ئـەبـریسکـێتـەوە
ئـەهـلـی حـیکـمـەت وا دەزانـێ دوڕڕە کـانـیـی کـانـتـە
گوڵ گوڵی سوور و سپی، خاڵ خاڵی خاکی ڕەش ئەڵێی
پـۆدرەیـی ڕوخسار و سورمـەی ڕشتـنـی چـاوانـتـە
(پەی) کوڵی تاقەسری شیرین ڕاکشاوە (پێ)ی کوڵی
دەستـی (قـەنـدیـلت) درێژە بـۆ چـراچـیـی (وان)تـە
(پیرەمە گروون) تاجی شاهانەی بە سەربەرزی فڕان
تـەم (دەمـاوەند)دا گـرێ مـەحـجووبـی (هـەورامـان)تـە
خـەتـی دیـوانی شکستـەی (گـردولـووت)ی بـەرزی شاخ
وازیـحـە بـۆ سەربـەخـۆیـی تـوڕڕەیـی فـەرمـانـتـە
جار بە جار (حەمدی) بتۆرێ لێت، مەڵێ حەقی نییە
جـەردە ڕامـەگرە نـەڵـێن خـەلـقـی کـە (جـانـی) جـانتـە

پەندی عیبرەت

ئەحواڵی ئەم زەمانە لە کایەی مناڵ ئەچێ
دونیایەکی چ پووچە لە زەرفی بەتاڵ ئەچێ
لەم باغە هەردەمە کە ئەگا مێوەیەك ئەڵێ
ئەم کۆنە گوممەزە لە دوکانی بەقاڵ ئەچێ
نەقس و کەمالی خەڵقی جیهان، بایەخی نییە،
هەردووکی بێ شکە، کە بە دەستی زەواڵ ئەچێ
گەهـ، ڕۆژ ئەبێ بە ئەسیری زەلامی شەو
گەهـ، بەدری کامیلە کە بە دەردی هیلال ئەچێ
ئیقبال و شوومی تابیعی عیلم و جەهل نییە
ڕێ کەوتە بازە ئیمڕۆ و سبەینێ لە (داڵ) ئەچێ
ئەیوانی (جەم) کە هەمدەمی کەیوان بوو مودەتێ
ئیمڕۆ بە پەستی، خانە خراپە لە چاڵ ئەچێ
ئەو نەونەمامە سێبەری دوێنێ لە ناز ئەکرد
ئیمڕۆ لە ئاگرایە لە چیلکە و چەواڵ ئەچێ
بێ لێوە ئەم جیهانە تەماشا کە (نەی ژەن)ی
بینایی کوێرە، ئەفسەحی عەینی لە لاڵ ئەچێ
هەر ناڵە وا لە بورجی جەلالا وەکو هیلال
هەر ماهە وا لە کونجی مەلالا لە ناڵ ئەچێ
بازاری دەهرە، قیمەتی ئەشیا بە جێگەیە
مێشێ گەیشتە ڕووی نیگارێ لە خاڵ ئەچێ
دنیا هەناسەیێکە نە چووبێ و، نە هاتبێ
حاڵێکە بۆی ئەچی کە لە عالەم بە حاڵ ئەچێ
بڵقی سەر ئاوە کاکە جیهان تێ بفکرە تۆ
بۆ کەس نەبوو بە حاڵ و نە بۆ کەس لە ماڵ ئەچێ

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
@kurdica

خـۆ لابـدەن لـە بـاری گـرانـی حـقـووقـی خـەڵـق
بـنوارە هـەڵگری کە لـە (فـیلـە)(١)ی حـەمـاڵ ئـەچـێ
بـۆ نـەفـعـە خـواشنـاسی، عـیـبـادەت ریـایـیـە
تـەقـوایـی ئـەم زەمـانـە بـە نـرخـی وەبـاڵ ئـەچـێ
بـانگێکی تـر لـە غـەیبـەوە ئـێستـا کە هـاتـە گوێم
هـێنـدە زوڵاڵـە دەنگـی لـە دەنگی (بـیلال) ئـەچـێ
ئـاخـر زەمـانـە هـەستـنـە پـێ تـا بـدەن حساب
لـوقـمـەی حـەرامـی دوێنـێ بـە نـرخـی حەڵاڵ ئـەچـێ

لە وەسف و شعووری قەومی و فەلسەفەی ژیاندا، ئەم سێ وتارە جوانەی (حەمدی) یەعنی ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ مان لە سەرەوە نووسی. هەر چەندە مەرحووم لەسەر ئوسووڵی کۆن شیعری داناوە و لە فنوونی شیعردا زۆری ئەهەمیەت بە سەنایعی لەفزییە داوە و لەم لایەنەوە پەیڕەویی شاعیرە کۆنەکانی کردووە، بەڵام ئەگەر لە شیعرەکانی باش ورد ببینەوە بۆمان دەرئەکەوێت کە دیسانەوە ڕێگەیەکی جیاواز و سەربەخۆی گرتووەتە بەر و لە زۆر جێگەدا ژوور شاعیرە بەناوبانگە کۆنەکانیش کەوتووە. مەسەلەن لە وەسفی (برۆ)دا هیچ شاعیرێکی کۆن نەماوە کە زۆر و یا کەم شیعری دانەنابێ، بەڵام ئەگەر لەم وەسفەی (حەمدی)یش بفکرین:

بـاڵـی کـێشاوە بـەسەر حـوسنـا لـە دوو لاوە بـرۆ
وەك هـومـا گـەییـیە مـەقـامێك، پێی لـەسەر چـاوە برۆ
روتبـەیی بـاڵا بـە ئـینسانی بچووکی قـەت مـەدەن
چـۆن لـە ڕووی ڕۆژا بـزانـە تـیـغـی کـێشاوە بـرۆ
ڕەنگە قەت ئەهلی موحیبەت یەك کەسی لێ دەرنەچێ
تـیـغـی ڕاکـێشاوە ئـەمـری کـوشتـنـی داوە بـرۆ

چۆنە؟ ئایا کەس توانیویەتی برۆ بگەیێنێتە جێگەیەك کە «پێی بگاتە سەرچاو!» بێجگـە لـەمـە تـەمـاشای بـەیتی دووەمیش بفـەرموون ئـایـا لـە وردیی بیر و جوانی تەشبیهەکانی لەزەتێکی شاعیرانە بە دڵتانا نایەت؟ ئەی بەیتی سێیەمی لەگەڵ ئەم

---

(١) فیلە ناوی حەماڵێکی زۆر بەهێز بووە. ئە. حەمدی

بەیتە فارسییەی خوارەوە کە ئەڵێ:

تیغ جلادان کج است ابروی محبوبان چ است

هردو خونریزند اما این کجا وآن کجا

چۆنە؟... من بەش بە حاڵی خۆم زۆر داخم خوارد بۆ ئەوەی کە سەردەمێك وام زانیبوو ئەم شیعرە فارسییە وەسفێکی زۆر جوانی (برۆ)یە و لە بەرم کردبوو. بەڵام کە ئەم شیعرانەی شاعیرێکی کوردم بەر چاو کەوت، ئینجا تێ گەیشتم کە ئەو شیعرە فارسییە هیچ بەلاغەتێك و یا سنعەتێکی ئەدەبیی تیا نییە و لەبەر خۆمەوە وتم: این کجا وآن کجا!. دیسانەوە لە غەزەلێکی فەلسەفیدا بزانن چی ئەڵێ:

بە ڕەنگ و بۆ نییە ئیحسانی دنیا، هەر بە ڕێکەوتە

لە (نەی) شەکر دەبارێ، ژاڵە بەو شیرینییە تاڵە

ئێستە ئێمە لەو فەلسەفەیە بگەڕێین کە لەم بەیتەدا دامەزراوە، بەڵام تەنیا لە وەسفی ژاڵە کە هەم بە شیرین کراوە و هەم بە تاڵ، ورد بینەوە. بزانن چەن جوانە. بەڵێ ژاڵە کە بە ڕەنگ زۆر شیرینە کەچی بە تام تاڵە و وەکو زەهر وایە. و نەی کە قامیشێکە ڕەق و تەق بەری شەکر ئەگرێت. ئینجا لەبەر ئەمەیە شاعیر ئەڵێت: «بە ڕەنگ و بۆ نییە ئیحسانی دنیا، هەر بە ڕێکەوتە». چونکو قامیشی بەو ناشیرینی و بێ ڕەنگییە شیرین و ژاڵەی لەگەڵ ئەو جوانی و شیرینییە تاڵ کردووە. مەبەستی شاعیریش ئەوەیە کە بەخت و یا کەمالی ئینسان لەگەڵ دەرەوە (مظهری) قیاس کردن (پێوان) زۆر جار ئینسان بە هەڵە ئەبات. ئەم بەیتە جوان و بە مەعنایەش ئاخر بەیتی ئەو غەزەلەیە کە هەمووی عیبارەتە لە فەلسەفە:

وەرە (حەمدی) ئەوەی ماڵە لە پێش خۆتا ڕەوانەی کە

ئەوی بێ جێ کە چوو وا چوو، ئەوی جێی بێڵی کەی ماڵە

بە ڕاستی شعوورێکی بەرز و فەلسەفەیەکی قووڵە ....

ئەحمەد حەمدی بەگ، جێی ئینکار نییە کە بۆ شیعر دانان خۆی زۆر ماندوو کردووە و گەلێك لە شیعرەکانی لەبەر سەنعەتی لەفز و قافیە تەنگی، لە ڕەوانی و سەلاسەت مەحرוומە، بەڵام گەلێ جاریش ئەم خۆماندوو کردنەی بە خۆڕایی نەڕۆیشتووە و شیعری زۆر مەتینی داناوە، ئەم شیعرانەی خوارەوەی وێنەیەکی شیعری (مەتین)یەتی:

حەرفی ناساغی بە جێم پێ چاکە، نەك بێ جایی ساغ
کاسە گڵ بێنە لەمەی پڕ، خاڵی نەك مینای ساغ
نەشئە بەخشایە موجبەت زەهدی گەر تێکەڵ نەکەی
شەکریش حەتتا خراپە نەیکەیە سەهبای ساغ
بوتکەدەی خۆتە، دڵم مەشکێنە ئاخر ئەی سەنەم
شەوقی خۆش نابێ کە نەیبێ لالەکەت لەمپایی ساغ
عوسرەتە عوشرەت، موهەییا گەر نەبێ ئەسبابی عەیش
بۆ، لە یەك دانە بە حەسرەت، دەستی بێ ئەعزایی ساغ
فیکری خۆت ئامان مەنێرە بەر حەریفی بەدسرێشت
هەر چرووکە گەر چرووك بیکاتە بەر کالآیی ساغ
مەعریفەت بۆ تێگەیینی جەوهەری جانانەیە
خاسی بینینی نیگارە دیدەیی بینایی ساغ
لابەرە تەکلیفی دەست و پێ لەسەر خۆت ئێستەکە
(حەمدی) دەس بۆ زاڵم و بۆ جەردە چاکە پایی ساغ

ئیتر بەم روباعییە جوان و پڕ مەعنایە دوایی بەباسی ئەحمەد بەگ ئەهێنین، خوا لێی خۆش بێ و قەبری ڕووناك و فراوان بکا.

دەمێکە ئینتیزاری هاتنی دەور و زەمانێکم
لە دوونانم(۱) فەرق کا، چونکە و من موحتاجی نانێکم
لەسەر پارە کە تەقدیری حیساباتی شەرەف بکرێ
منیش ساحیبقرانێکم، شوکر ساحیب قرانێکم.

---

(۱) دوونان: جمعی دەنییە و بە معنای (دوو، نان)یشە. جیناسە.

ئەحمەد بەگی وەسمان پاشا

ئەحمەد موختار بەگ

ئەحمەد موختار بەگ، ئەحمەد بەگی کوڕی وەسمان پاشای گەورەی جافە. لە ١٨٩٦ی میلادی لە هەڵەبجە هاتووەتە دنیا. ئەحمەد موختار بەگ، بە حیسابی ئەبجەد دەکاتە ١٣١٦ کە بە تاریخی هیجری عیبارەتە لە تاریخی لە دایکبوونی و لەبەر ئەمە بەو ناوە ناونراوە. لاوێکی شیرین و بالأبەرز و سووروسپی بوو. بە چاوی شین و مووی زەردی وێنەیەکی مومتازی رەگی ئاریی تەمسیل ئەکرد. زرنگ و شۆخ و تەڕ پۆش و لە رەغمی دەوڵەمەندی و ئەملاکێکی زۆر، ماڵوێرانی سەخاوەت و دەسبڵاوی بوو. هەر چەند لە خوێندنێکی بەرز و ڕێکوپێك بەهرەدار نەبووبوو، بەڵام خاوەنی زەکایەکی تیژ و بیرێکی ورد بوو. کوردی و فارسی و تورکی و عەرەبی و کەمێکیش ئینگلیزیی ئەزانی. بە کوردی و فارسی گەلێك شیعری دانابوو. شیعرەکانی ئاودار و بەتامە و وێنەی شعووری دەروونێکی پڕجۆش و زەمزمەیە. لەم لایەنەوە لە تاهیر بەگی برا گەورەی دەچوو کە یەکێکە لە شاعیرە بە سۆزەکانی کورد(١). وەسمان پاشای باوکی و مەحموود پاشای مامی، هەر دووکیان لە ئومەرای بەناوبانگی عەشایری جاف بوون. لە لایەن سوڵتانی عوسمانییەوە روتبەی پاشایەتییان درابوویە و لە هەڵەبجەدا حاکمایەتی و قائمقامییان کردبوو، دایکی ئەحمەد بەگیش کە ناوی عادیلە خانمە و بە خانم ناوبانگی دەرکردبوو لە بنەماڵەی ئومەرای بەنی ئەردەڵان بوو. لە زەبروزەنگ و سیاسەتا ناوێکی هەبوو. ئەحمەد موختار بەگ، خۆیشی بەینێك بوو بە قائمقامی هەڵەبجە و لە دوای ئەوەیش لە مەجلسی تەئسیسیی عێراق و لە مەجلسی نیابیدا بوو بە ئەندام و لە دوای ژیانێکی ناکامانە لە ساڵی ١٩٣٤ی میلادی(٢) و لەسەر ئاوی سیروان لە لایەن دەستێکی نەفامی کوردەوە، کوژراوە و لە دێی (ئەباعبیدە) کە نزیکی هەڵەبجەیە، نێژراوە. خوالێی خۆش بێ.

---

(١) تەماشای جڵدی دووەم بکەن.

(٢) لە تاریخی سلیمانیدا، ئەڵێ، ١٩٣٣ی سیلادی مەقتوولەن وەفاتی کردووە، عەلی کەمال ئەڵێ، ١٩٣٥.

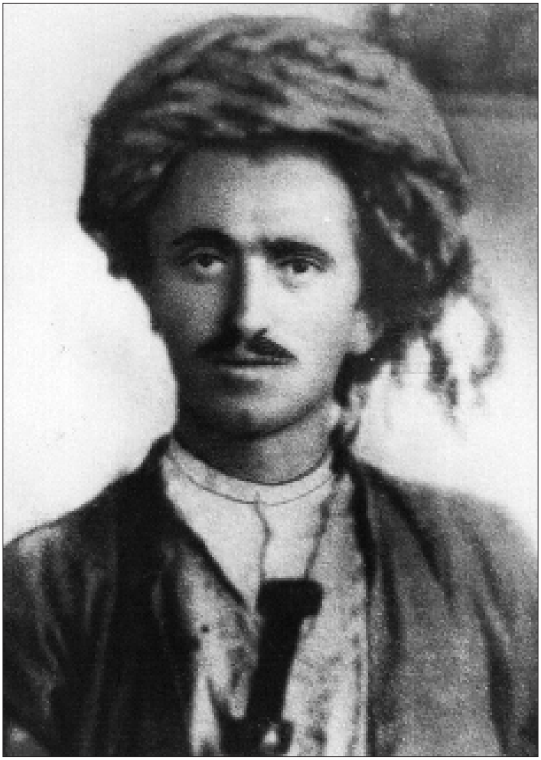

ئەحمەد موختار بەگ

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لە خەو هەڵسن

لە خەو هەڵسن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە
هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزڵ و هونەرتانە
دەسا تێ کۆشن ئەی قەومی نەجیب و بێ کەس و مەزڵووم
بە گورجی بیبڕن ئەو ڕێگە دوورەی وا لەبەرتانە
بخوێنن چونکو خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان
هەموو ئان و زەمانێ عەینی قەڵغان و سپەرتانە
بە خۆڕایی لە دەستی بەرمەدەن ئەم خاکە شیرینە
کە تۆزی وەك جەواهیر سورمە و نووری بەسەرتانە
بەسەر خاکا ئەگەر نازیش بکەن حەقتانە کوردینە
تەماشا! سێبەری ئەم شاخ و کێوانەی لەسەرتانە
بەبێ قەدری بەسەریا ڕامەبوورن حورمەتی بگرن
گوڵاڵە سوورەکەی ئەم دەشتە خوێناوی جگەرتانە
دەمێکە ئەم وڵاتە وا ئەسیری پەنجەیی جەهلە
لە سایەی عیلمەوە ئیمڕۆ ئیتر نۆبەی زەفەرتانە
زبانی حاڵی (ئەحمەد) هەر ئەڵێ وریا بن ئەی میللەت!
بزانن بەردی ئەم شاخانە ئەڵماس و گەوهەرتانە

ئەم شیعرانەی سەرەوەی ئەحمەد موختار بەگ، نیشتمان و خۆشەویستی و خەمخواریی میللەتی پێشان ئەدا. و بەرامبەر بە زانستی و خوێندن پایەی مەیل و قەدرزانیی خۆیمان تێ دەگەیێنێ. بەڕاستییش ئەحمەد بەگ دڵی بە وەتەن و زانستییەوە بوو. لە لایەن پایەی ئەدەبیاتیشەوە ئەم شیعرانە و بە تایبەتی هەندێ لە بەیتەکانی نرخێکی بەڕاستی هەیە. مەسەلەن:

ئەم نیوە شیعرەی خوارەوە تا بڵێی ڕێك و ڕەوانە و سەلاسەتێکی ئەدەبیی تیایە:

«بە گورجی بیبڕن ئەو ڕێگە دوورەی وا لەبەرتانە»

ئەحمەد بەگ، دیارە کە شیعری فەلسەفیشی خوێندووەتەوە لەزەتی لێ وەرگرتووە. بە دوور نازانرێ کە لەم بەیتەدا:

بەبێ قەدری بەسەریا ڕامەبوورن حورمەتی بگرن
گوڵاڵە سوورەکەی ئەم دەشتە خوێناوی جگەرتانە

لە فەلسەفەی (خیام) ئیلهامی وەرگرتبێ.

بێجگە لەمەیش کە خۆی ئەڵماس و گەوهەری دنیای زۆر لەبەرددا و سەروەت وسامانی بەشی خۆی کە لە باوکییەوە بۆی مابووەوە لە بەینێکی زۆر کەمدا لە ناوی برد و دواییی پێ هێنا، دیسانەوە دیارە کە بۆ سەروەتی وڵاتەکەی زۆر دڵسۆز و بە پەرۆش بووە کە دەڵێ:

زبانی حاڵی (ئەحمەد) هەر ئەڵێ وریا بن ئەی میللەت
بزانن بەردی ئەم شاخانە ئەڵماس و گەوهەرتانە

ئەحمەد موختار بەگ، لە زمانی بێگانەیشەوە، شیعرێکی زۆر بەرز و ڕەنگینی بۆ کردووین بە کوردی و بەم ڕەنگە هێز و توانای شاعیریی خۆی و فەساحەت و بەلاغەتی زمانی کوردیی خستووەتە بەرچاو. «گوڵی خوێنین»ی (سوللی پرودوم)ی شاعیری بە ناوبانگی فرەنسز کە لەلایەن ئەدیبی ئازادیپەروەر مەحموود جەودەت بەگەوە بە نەسر کراوە بە کوردی؛ ئەحمەد موختار بەگ بەم چەشنەی خوارەوە کردوویەتەوە بە شیعر:

گوڵی خوێنین

لەو دەمەی ئێمە کە خوێنمان ئەڕشت
ڕۆژیش بەهاری هێنابووە وجوود
لەو جێگا شەڕەی یەکترمان ئەکوشت
گوڵان سەوز بوون و کەوتبوونە سعوود

هەر چەن لاشەکان وەك پەینی بەسام
کەوتبوون لەژێر لقی گوڵاندا
کەچی گوڵانی بێ هۆش و بێ فام
تەڕ و تازە بوون لەسەر چڵاندا

زەوی ئــەوەنــدە خــوێنـــی نــۆشی بــێ
بـۆچـی (وەنـەوشە) ڕەنگـی هـەر شین بـێ
خــوێنــاوی لاوان دەشتـــی پــۆشی بــێ
چـۆن دەبـێ (بـەیبـوون) سپـی جـەبین بـێ

بــە خــوێنـــی ئــینسان گــوڵ ئــاو دراوە
ئـــەبـــوو ڕەنگ و بـــۆی ئـــەوان بسێنـــێ
ئــێستــا کــە پــۆل پــۆل خـێمــەیــان داوە
بـۆچ، بـێ پـەڵـەی خوێن، سەر دەرئـەهێنـێ

ئـەبـیـنـیـن غـەیرە ئـەچـنـێ گوڵ، خونچە
کەچـی هـیـچ کـامیـان گرژ نـاکـەن ڕوویـان
غـــالـــبـــی، تـــێی بـــێ و بـــکـــات لـــەنجە
بـــۆ پـــێنـــەکـــەنین نـــاکـــەونـــە خـــەزان

یـەکـێکـیـان جـارێ نـاڵـێ بـە (هـەنگـێ)
یـا بـەو (پـەپـوولـەی) هـەڵـیـان ئـەسێنـێ
ئـێستـا نـەم مـاوە مـن بـۆن و ڕەنـگـێ
ئـیـمـڕۆ دڵـتـەنـگم بـیـخـە سبـەیـنـێ

لەم دەشتە شوومەی پڕ خەوف و خەتەر
کــە لاشەی قــەومــی ئـێمــەی تـێدایــە
بـۆ شەرمـی حـوزوور شەعشەعـەی زەفـەر
کـــەم نـــاکـــەنـــەوە تـــاقـــە گـــەڵایـــە

مـــاتـــەمـــی ئـێمـــە ڕەنگ و بـــۆی پـــێ دان
کـەچـی قـەت نـاکـەن ئـیـزهـاری کـەدەر
چـونـکـو بـێ حـیسسن نـەتـەوەی گـوڵان
لـــە حـــاڵـــی کـــۆن دان دایـم تـــازە و تـــەڕ

لە داخا گەڵای خۆ بپێچنەوە
نەفامن چونکو هێشتا نازانن
بۆ ناو بەرگی سەوز خۆ بشکێننەوە
ئەی گوڵان ئێوە بێوەی لاوانن

بەرامبەری ئەم دەرد و بەڵایە
ئازادە پشکوون گوڵانی وەتەن
چەن بێ ویجدانن ئێوە ئەبوایە
بۆ مردووەکانمان هەر بکەن شیوەن!

ئەم غەزەلەی خوارەوەیش وێنەیەکی شیعری غەرامیی ئەحمەد موختار بەگە:

مەشکێنە !

بە بەردی فیرقەتت شیشەی دڵی ئاوارە مەشکێنە
لەناو زومرەی ڕەقیبا عاشقی بێچارە مەشکێنە
ئەگەر ڕۆح و دڵ و ئیمان تەڵەب کا بیدەرێ عاشق
کە تیفلی خوردەساڵە قەت دڵی ئەو یارە مەشکێنە
دەخیلم ئەی نەسیمی سوبحگاهی، مەسکەنی دڵمە،
پەرێشانی مەکە تۆ زوڵفی ئەو نازدارە مەشکێنە
کە خۆی بۆ کوشتنت موختارە، عاشق شۆخی شیرینت
لەسەر ڕۆح و دڵت فەرمانی ئەو سالارە مەشکێنە
کە من پەروانەکەی شەمعی سەری دوو کوڵمی تۆم جانا
دڵی (ئەحمەد) بە فیتنەی ئەو سەگی پەتیارە مەشکێنە

لەسەرەوە وتمان کە لە شیعرەکانی ئەحمەد موختارا، ڕەوانی و سەلاسەتێك هەیە، چاویشتان لەم سەلاسەت و سادەیییە بێ کە لەم غەزەلەی سەرەوەدایە:

کە من پەروانەکەی شەمعی سەری دوو کوڵمی تۆم جانا
دڵی (ئەحمەد) بە فیتنەی ئەو سەگی پەتیارە مەشکێنە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ڕەقیبی بە (سەگی پەتیارە) تەشبیە کردووە. بە کوردییەکی پەتی، وەسفێکی سادە و تەواوی ڕەقیب، لەمە باشتر چۆن دەبێ، بە زمانێکی لەمە سادەتر بۆ چ شاعیرێك شەکوای حاڵ کراوە؟

لە بەینی هەردوو (ئەحمەد) دا موقایسەیەك

بەڕاستی ئەوەندەی شیعرەکانی ئەحمەد بەگی ساحیبقڕان، پڕ لە سەنعەتە و ڕەقە و تێگەیشتن و لەزەت لێ وەرگرتنی، پێویستی بە وردبوونەوەیە، ئەوەندە شیعرەکانی ئەحمەد بەگی وەسمان پاشایش سادە و ڕەوانە و نموونەیەکی بە نرخی سەلاسەتە. ئەویان، شیعرەکانی بە ئەنواعی سەنعەتی ئەدەب، یەعنی بە جیناسی لەفزی، بە تەشبیە، بە ئیستیعارە و بە ئەنواعی خەیاڵاتی قووڵ و بیری ورد ڕازاندووەتەوە و بۆ دەرهێنانی گەوهەرەکانی فیکر و بیری پێویستە کە خوێندەوارەکانی، غەواسی بەحری شیعر و ئەدەبی بن. هەر چی وەکو ئەحمەد موختار بەگە، وەکو جەنابی ئەمین زەکی بەگ لە تاریخی سلێمانیدا وتوویە :«سەلیقەییێکی باشی» شیعریی بووە و لە سایەی ئەم سەلیقەی تەبع و ڕەوانیی فیکرەوە شیعرەکانی لە سادەیی و سەلاسەتا پایەیەکی مومتازی هەیە. بەڵام داخەکەم هەر دووکیان کە بەهرەیەکی گەورە و بڵندی شاعیرییان بووە، لەسەرچاوەی فتری زەکای خۆیان و موحیتی ئەدەبیی سلێمانی بەولاوە، لە هیچ سەرچاوەیەکی عیلم و ئەدەبی بێگانە، نسیبە داری فەیز و هونەر نەبوون.

وابزانم ئەحمەد بەگی وەسمان پاشا شیعرەکانی لە جێگەیەکدا کۆ نەکراوەتەوە لەبەر ئەمە نەمانتوانی کە دەستە گوڵێکی باش و ڕەنگین لە باغی فیکری هەڵبژێرین. ئەم چەن بەیتەیش کە پارچە غەزەلێکیەتی لە لاپەڕەیەکی پەرپووتی «کۆمەڵە شیعری شاعیرانی کورد»(١) دا بەر چاومان کەوت.

چییە ئەی گوڵ کە ڕەنگت ئێستە سوورە
چ وەقتی شادیی و عەیش و سرورە
پەڕەت بۆ ئاڵ و ڕەنگینە بەهاران
دوڕئەفشانن لە قەترەی ئاوی باران

(١) ریسالەیەکی شیعرییە کە لەلایەن مەلا عبدالكريم هەکزییەوە لە بەغدا لە چاپ دراوە.

مـەگـەر حـیسست نـیـیـە تـاکـو بـزانـی
لــە خــاکــی کــێ ڕواوی بـۆیـە جـوانـی
ئـــەتـــۆ نـــازانـــی بـۆچـی ئـاڵ و سووری
لـە بـەزمـا، مـایـەی کـەیـف و سرووری
کـەوابـوو ئـیستـە ئـەی گـوڵ تـۆ بـزانـە
کـە سەوزیـی تـۆ لـە خـاکـی دلـبـەرانـە
لــــەسەر خــــاکــــێ بــــنـــی ڕیشەت ڕواوە
بـــە جـــەرگـی عـــاشقـــانـــا داخـــی نـــاوە

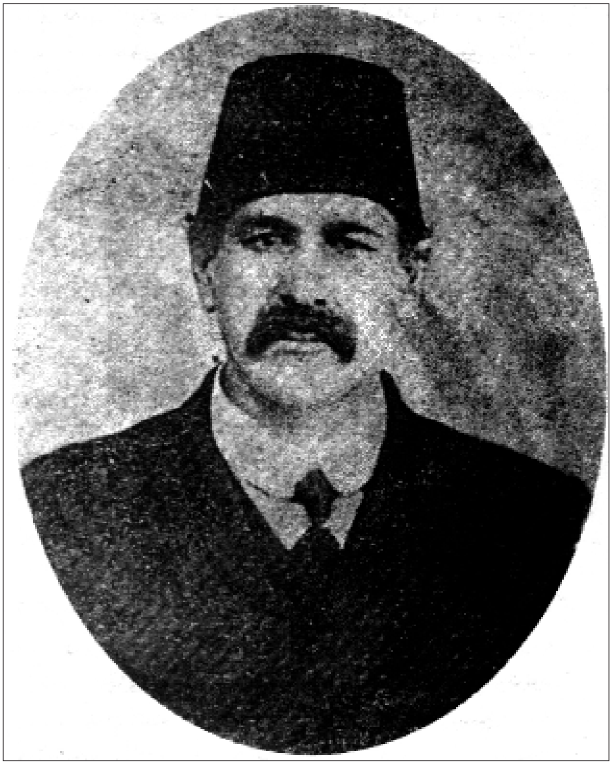

ئەمین فەیزی بەگ

ئەمین فەیزی بەگ

ئەمین فەیزی بەگ، یەكێكە لە زانایانی بەناوبانگی كورد. عەسكەرێكی عالیم و ئەدیبێكی عەسكەر بوو(١) لە زەمانی حكوومەتی عوسمانی، كە هێشتا قول ئاغاسی بوو، مودیری مەكتەبی عەسكەریی بەغدا بوو. لەو وەقتەدا بەناوی (اجمالی نتایج) كتێبێكی نووسیوەتەوە كە خولاسەیەكی علوومی ریازیات و تەبیعیاتە(٢) بەینێكیش لە سلێمانی قوماندانی لیوا بوو. ئەو وەقتە روتبەی میر ئالای (كۆلۆنێل) هەبوو. (نالە پێ پان) كە یەكێك بوو لە عەشیرەتی هەمەوەند و لەگەڵ ئەوانە بوو، كە تابوورێك عەسكەری توركیان لەلای دەربەندی بازیان ڕووت كردبووەوە، لە زەمانی قوماندانیی ئەمین فەیزی بەگدا و لە سلێمانی كرا بە قەنارە دا (١٣٢٦ رومی) لەدوای ئەمە كە تەقاویت (تقاعد) كرا، عومری خۆی هەر بە نووسین و خوێندن و گەڕان ڕابوارد. سیاحەتێكی ئەورووپایشی كرد. و باقیی عومری خۆی لە ئەستەموڵدا بەسەر برد. بێجگە لە (اجمالی نتایج) بە ناوی (تفرقەی ریاضیات) و (هوای نسیمی) و (شعاعات)ەوە چەند ئەسەرێكی تریشی هێنابووە ناو. بەینێكی كەم پێش مردنیشی لە ژێر ناویدا كۆمەڵە شیعرێكی هەندێ لە شاعیرانی كوردی لەچاپ دا (١٣٣٩ رومی). زۆر مەیلی لەسەر ریازیات و ئەدەبیات و لە ریازیاتی عالیەدا شارەزاییی تەواوی هەبوو. هەرچەند لەگەڵ شیعر و ئەدەبدا زۆر خەریك نەدەبوو، بەڵام دیسانەوە بە ئوستادی شیعر و ئەدەب ناسراوە و لە شاعیرە بەناوبانگ و بە سەلیقەكان دەژمێردرێت.

---

(١) كە جەیشی غەم هجوومی كرد نیزامی عومری من تێك چوو
ئیتر مومكین نییە ئاسایش حاڵی پەرێشانم
بینای بورجی بەدەن ڕووخا بە گوللەی حادسات ئیمڕۆ
نەما قووەت لە ئەژنۆما بڕا پشتم، شكا شانم.

ئەمین فەیزی

(٢) چە عجب گر بە وجود تو بنازد بغداد
ای وجود تو محیط دوجهان استعداد
گرو از مهر برد ذرە بدان ناچیزی
اگر از رأی منیر تو كند استعداد

شێخ ڕەزا

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

دۆستایەتیی بەینی خۆی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی شاعیری هەرەبەناوبانگی کورد و موخابەرەیان لەگەڵ یەکتری بە شیعر، ئەم قسەیەمان ئیسبات ئەکا، و ئەم جەوابنامەیە کە شێخ ڕەزا بە فارسی لە جەوابی کاغەزێکدا بۆ ئەمین فەیزی بەگی نووسیوە، پایەی زانستی و ئەدەبیی لە ئێمەوە دەرئەخا:

«زنطفەء قلمت درمیشمەء قرطاس»
«نتیجەهاست بە قیمت گرانترا ز الماس»
«صحیفەء معجزە پیراست بسکە چون مریم»
«بە بر گرفتە موالید عیسوی انفاس»
«رسیدە کار بە جایی ترا امین فیضی»
«کە جبرائیل امین خوانمت ز روی قیاس»
«هزار سال بمانی کە این عجب نبود»
«بشر نیند مگر خضر زندە و الیاس»

نووسین و موخابەرە لە بەینی شێخ ڕەزا و ئەمین فەیزی بەگ ئیشی جار جارە نەبووە، بەڵکو بە دایم بووە لە یەکتری دوور و یا نزیك بووبن، دۆستیی ئەوان هەر بە گەرمی دەوامی کردووە. ئەمەیش کاغەزێکی تری شێخ ڕەزایە کە لە دوای دەرچوونی کتێبی (هەوای نسیمی) و لە وەختێکا کە (ئەمین فەیزی) بەگ لە (یەمەن) بووە بۆی ناردووە:

«الا ای هنرمند و یار قدیمی»
«تویی خسروانرا سزای ندیمی»
«زحکمت بپرداختی نامە تو»
«بدادی دران نامە داد حکیمی»
« هوای نسیمی از ان گشتە نامش»
«کەجان پروراند هوای نسیمی»
«بە دانش ترا هیچ همتا ندیدم»
«مگر جوهر فرد و در یتیمی»
«توخواهی سفر دریمن دورتر کن»
«امین فیضیا در دل من مقیمی»

بەم جەوابنامانەدا وا دەرئەکەوێت کە موخابەرەی بەینی شێخ ڕەزا و ئەمین فەیزی بەگ هەر بە شیعر و بە زمانی فارسی بووە، و ئەمین فەیزی بەگ خۆی فارسیی ئیختیار کردبێ. ئەگینا شێخ ڕەزا بە موناسەبەت نەبوو بێ، بەتایبەتی لەگەڵ کوردێکا، زمانی فارسیی بەکار نەهێناوە و لە شیعر و ئەدەبی کوردیدا ئوستادێکی گەورە و سەنعەتکارێکی بێ هاوتا بووە. هەر چی وەکو ئەمین فەیزی بەگە، لە ژێر تەئسیری دەوری منالّی کە لە حوجرەکانی سلێمانی بەفارسی خوێندوویەتی و (موشعرینە)ی کردووە، هیچ فەرقێکی لەوەدا نەبینیوە کە لەگەڵ شێخ ڕەزا بە فارسی موخابەرە بکا و یا بە کوردی. ئەگینا چ ئەمین فەیزی بەگ و چ شێخ ڕەزا، هەر دووکیان لە شیعری تورکیشدا دەستێکی بالآیان هەبووە. حەتا (شعاعات) کە دیوانی ئەشعاری ئەمین فەیزی بەگە، هەمووی بە(تورکی)یە(١) مەبەستمان ئەوەیە کە ئەمین فەیزی بەگ لەلای خۆی نەیویستووە بە تورکی کە زمانێکی بێگانەیە لەگەڵ شاعیرێکی کورد موخابەرە بکا. بەڵام لەلایەکی ترەوە نزیکی و خزمایەتیی زمانەکانی کوردی و فارسی و عادەتی ئەو زەمانەی خەڵقی سلێمانی کە موخابەرەی بەینی خۆیان و زمانی حوجرە و قوتابخانەکان فارسی بوو، خستوویەتە هەڵەیێك کە بەدەرەجەیەك خۆی لێ پاراستووە.

لەناو هەندێ لەو کاغەزانەی ترا کە شێخ ڕەزا بۆ ئەمین فەیزیی نووسیوە، ئەوانەی کە ناوی ئەمین فەیزی تیا وتراوە و بەهایەکی ئەدەبیی هەیە لە ژێرەوە ئەینووسین؛ لە کاغزێکا ئەڵێ:

«مستم از جام بادهء فیضت»
«چون مسیحا زفیض روح أمین»
«سالهای دراز باقی باد»
«به سلامت أمین ما امین»

وا لە کاغزێکی تریشدا ئەمانەی بۆ دەنووسێت:

«تابە ضرب المثل همی گویند»
«کە دعا ازبرای آمین است»

---

(١) جەنابی محەمەد ئەمین زەکی بەگ، لە تاریخی سلێمانیدا (شعاعاتی) بە کوردی داناوە.

«خـاطـرت شاد بـاد أمین فـیضـی»

«زانكه دریای دانش و دین است»

ئێمە تەرجەمەیەكی حاڵی تەواوی ئەمین فەیزی بەگمان لا نییە، و بێجگە لەو روباعییەی كە لەلاپەرە (٢٤) نووسراوە و ئەم فیردە:

گـەر ڕەفـیـقت یـار سادیـق بـێ چـە بـاكـی ڕێگـەتـە
گەر كەسی بەدخوو لە گەڵتا بێ جەهەنەم جێگەتە

نە دیوان و نە چەن شیعر و غەزەلێكی تری كوردیی خۆیمان لەژێر چنگا نییە و دەستمان ناكەوێت؛ لەبەر ئەوە بۆ ئیسباتی فەزڵ و هونەری ئەمین فەیزی بەگ و پایەی شیعر و شاعیریەتیی، بە ناچاری موراجەعەتمان بە بیرەوەریی خۆمان و شایەتیی یەكێك لە شاعیرە زۆر گەورە و بەناوبانگەكانی دۆستی گیانیی خۆی كرد. داخەكەم، لە تاریخی سلێمانیشدا تەرجەمەی حاڵی تەواوی ئەمین فەیزی بەگ و هەتا تاریخی لە دایكبوون و مردنی نەنووسراوە، بەڵام من ئەگەر لە بیرم مابێ لە بەینی ١٣٤٠ و ١٣٤١ رۆمی و لە وڵاتی غەریبیدا بە رەحمەت چووە و بە تەواوی نازانم لە كوێ نێژراوە. ئەوەیشم لە بیرە كە لە تاریخی ١٩١٥ی میلادی بە گەڕان لە سووریا بوو و لە ژووری خانێكا لە حەلەب بە نەخۆشی كەوتبوو كە چوومە لای و بۆ ئاخر جار زیارەتم كرد. بەڕاستی كوردێكی بە جەوهەر و زانا و ئەدیب بوو. وەكو ئەمین زەكی بەگ ئەفەرموێت، زۆریش بێ هەوا و قەلەندەر مەشرەب بوو.

لەم كتێبەدا نیازمان نەبوو ئەوانەی كە بە زمانی خۆیان یەعنی بە كوردی شیعریان نەنووسیبێ باسیان بكەین، چونكو مەبەستمان دەرخستنی شیعر و ئەدەبیاتی كوردییە، نەك دەرخستنی ئەو كوردانە، كە خزمەتی ئەدەبیاتی بێگانەیان كردووە و زمانی خۆیان نازانن و نەشیان ویستووە فێری بن، چونكو بۆ ئەو جۆرە كوردانە بگەڕێین زۆر بەداخەوە، ئەڵێم: كە لە ناو میللەتەكانی شەرقدا، گەلێ كوردی وا بووە و هەیە كە لە مەیدانی شیعر و ئەدەب و زانستی و سیاسەتدا گەیشتوونەتە پایەیەكی زۆر بەرز و لە ڕێی پێگەیشتنی تورك و عەرەب و عەجەمدا خزمەتی زۆر گەورەیان كردووە.

بەڵام ئەمین فەیزی بەگ كە تا مردن و لە هەموو جێگەیەك لەگەڵ هاونیشتمانە كوردەكانی خۆیا، بە كوردی قسەی كردووە و دۆستەكانی تایبەتی و دایمیی خۆی لە

پێگەیشتووان و تێگەیشتووانی کورد هەڵبژاردووە، بەڵێ ئەمین فەیزی بەگ کە پایەی عیلم و زانستی و هونەری خۆی بە ئاساری عیلمی دەرخستبوو، و لەوە زیاتر دەرخستنی لە توانادا بوو، و ئەو ئەمین فەیزییە کە (ئاکادەمیی فرانسە) بە ڕەسمی تەقدیری کەمالاتی کردبوو ئەگەر بەڕۆح و بەگیان کورد نەبووایە لە هەموو باس و سوحبەتێکا شیعری کوردی نە ئەخوێندەوە و شیعری زۆری گەلێك لە شاعیرە بەناوبانگەکانی کوردیی لەبەر نەدەکرد و لە بیری نەئەما. و لەمەیش زیاتر لە ئاخری عومرا، لە جێگەیەکی وەکو ئەستەموڵ ئەو شاعیرانەی لە وێنەی کتێبێکا و بە پارەی خۆی لە چاپ نەئەدا و بە ناوی خزمەتی ئەدەبیاتی کوردەوە بە ڕەنج و بە پارە، خۆی نەئەخستە زەحمەتەوە. بە چاوێکی ئینساف لەم قسانەی بفکرن کە لە موقەدمەی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)دا نووسیویەتی:

«ئودەبا و شوعەرای کورد زۆرن لاکین (بەڵام) ئاساریان بە تەواوی جەمع و تەئلیف نەکراوە. من نیەتم کرد کە بەعزێ لە ئەشعاری کوردی بابان تەبع و نەشر بکەم تا بزانرێ موڵکی بابان چەند مەنبەعی فەیز و زەکایە»

«لە شیعری هەر شاعیرێ چەند پارچەیێکم ئینتیخاب کرد و لەو منتخباتە ریسالەی (ئەنجومەنی ئەدیبان)م هێنایە وجوود، بەم وەسیلەیە تالیبان و راغیبان کەمێك خلاس بوون لە شیعر نووسینەوە لەسەر دەفتەری پارچە پارچە».

دیقەت ئەفەرموون کە ئەمین فەیزی مەبەستی لەم ریسالەیە چییە و بە چ فیکرێك هێناویەتە ناو؟!...

ئینجا لەبەر ئەو ڕۆحە بەرزەی ئەمین فەیزی، هەر چەند شیعرە کوردیەکانی نەکەوتە دەسمان (چونکو ئەوە جێگەی شك نییە کە ئەمین فەیزی بێجگە لە تورکی و فارسی، بە کوردییش شیعری زۆری هەبوو و خۆم لێم بیستبوو) دیسانەوە دڵ، بڕوای نەدا کە خاوەنی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) لە زومرەی ئودەبای کوردا ناو نەبرێت و بەقەدرناشناسیمان زانی کوردێکی ئەدیب و بەوەفا و خۆشەویستێکی زۆر بڵندپایەی کورد، لێرەدا بە یاد نەکەینەوە و بە ناوی موبارەك و باسی پڕ فەیزی ئەوەوە ئەم ناملیکە بچووکە موعەتەر و بۆنخۆش نەکەین.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

محەمەد ئەمین زەکی بەگ
خاوەنی تاریخی کورد و کوردستان

ئەمین زەکی بەگی
عەسکەر و موئەریخ

ساڵی (١٨٨٠ میلادی) لە شاری سلێمانی هاتووەتە دونیاوە، ناوی منداڵیی (محەمەد ئەمین)ە. کوڕی حاجی ئەورەحمانی خەڵقی سلێمانییە. باوکی لەگەڵ ئیشی تووتن و تیجارەت خەریك بووە. خۆیشی وەکو ئەمین فەیزی، لە پێشا لە حوجرە بە فارسی خوێندوویەتی. لە دوای ئەوە لە (روشدیەی عەسکەری)ی سلێمانی، لە ئەعدادیەی بەغدا و لە حەربیە و مەکتەبی ئەرکانی حەربی ئەستەموڵ خوێندوویەتی. تەقریبەن لە تاریخی ١٨٩٣ بووە بە (یوزباشی) مومتاز و لە ١٩١٥ چووەتە پۆلی ئەرکانەوە. لە ئوردووی عوسمانیدا عەسکەرێکی بەرز و بەناوبانگ بوو لە زۆر وەزیفەی ناسك و بە ئەهەمییەتدا بووە و خزمەتی حکومەتی عوسمانیی کردووە. هەر بە وەزیفە و ئیشی حکوومەتی، ئەورووپایش چووە و ئەڵمانیا و فەرەنسا گەڕاوە (١٣٢٩ رۆمی). لەگەڵ ئەمەیشا لەبەر هەندێ بیانوو و ئەسبابی سیاسی لە جەیشی عوسمانیدا تا روتبەی (بیکباشی) سەرکەوتووە و لەوە زیاتر پێش نەکەوتووە. لە دوای ڕابواردنێکی دوورودرێژ لە ئۆردوی عوسمانی و ئەستەموڵ، نیهایەت لە ساڵی (١٩٢٤) گەڕایەوە عێراق. و لە ئاخری ئەم ساڵەدا بە روتبەی عەقیدی بوو بە مودیری مەکتەبی حەربیەی بەغدا، ئەوەندەی پێ نەچوو کرا بە نائبی لیوای سلێمانی و وازی لە مودیری حەربیە هێنا. لە نیابەتی جاری یەکەمدا زۆر بە گەرموگوڕی خەریك بوو و ئەیویست بە تەواوی تەمسیلی کوردانی سلێمانی بکا. بەڵام داخەکەم هیچی بۆ نەکرا. لەگەڵ ئەمەیشا لە ساڵی (١٩٢٥) بوو بە وەزیری ئەشغاڵ. لەو تاریخەوە ئیتر لە وەزارەتەوە بۆ وەزارەت چوو و ئاڵوگۆڕێکی زۆری دی. جارێکیش بوو بە مودیری عامی ئیقتصاد. لە وەزارەتی مەعاریف و دیفاع و ئەشغاڵ و مواسیلات و ئیقتساد بە ئەسالەت و لە هەندێ وزارەتەکانی ترا بە وەکالەت، گەلێ خزمەتی عێراقیشی کرد و هەموو وەقتێك هەوڵی بۆ ئەوە دا کە کوردەکان بنووسێنێ بە حکوومەتەوە. هەر وەکو لە وەقتی خزمەتی تورکیا یا چەند ئەسەرێکی باش و بەهاداری لە بابەت تاریخی عەسکەرییەوە نووسیبوو و لە چاپی دابوو، لە عێراقیشدا سەرەڕای ئیش و فرمانێکی زۆری حکومەتی، لە نووسین و خوێندنەوە دەستبەردار نەبووە و تا ئیمڕۆ چەند کتێبێکی کوردیی زۆر باشی داناوە و لە چاپی داون. لە ناو ئەمانە (تاریخی سلێمانی) و (تاریخی کورد و

کوردستـان) بـەڕاستـی شا ئـەسەریـەتـی. بـە تـایـبـەتـی کـتێبی دووەمـیـان کـە بـەری کردەوەیەکی درێژ و بیرێکی قووڵ و بە ڕەنجە ئامانجێکی زۆر گەورەی کوردەواریی هێنایە جێ.

بـەرگـی یـەکـەمـی ئـەم تـاریـخـەی زۆر جـێگـەی سوپـاسە کـە لـە لایـەن زانـای نیشتمانپەروەرو بەناوبانگی کورد (محەمەد عەلی عەونی) بەگەوە کرا بە عەرەبی و لە ساڵی **١٩٣٩**ی میلادی لە قاهیرەی میسرا لە چاپ درا.

ئەمین زەکی بەگی شاعیر و ئەدیب

لە ژیانی محەمەد ئەمین زەکی بەگی ئەرکانی حەرب و عەسکەری بەناوبانگی تورك و وەزیری عالیم و سیاسیی عێراق نەبزەیێکمان زانی.

ئەم عالیمە کوردە و موئەریخە گەورەیە هەر وەکو لە مەیدانی عەسکەری وسیاسەت و زانستا، ناوبانگێکی گەورەی هەیە، شارەزای گەلێك لە زمانەکانی شەرق و غەربیشە. بـێجگـە لـە کـوردی کـە زمـانـی مـادەرزادی خـۆیـەتـی و زۆر شارەزایـیـی تـیـا هـەیـە، زمانەکانی تورکی و فارسییش وەکو ئەبنای ئەم دوو زمانە دەزانێ. لە عەرەبی و فەرەنسی و ئینگلیزیدا، بە خوێندن و بە نووسین بەهرەیەکی تەواوی هەیە. و هەر چەندە بە تەبیعەتی حاڵ و موقتەزای وەزیفە شاعیریی نەکردووە بە مەسلەك و لەگەڵ سنعەتی نەزم و قافیە خەریکبوونی بە فیکرا نەهاتووە، بەڵام کە موناسەبەت هاتبێتە پێشەوە لەو مەیدانەشا ئەسپی تاو داوە بەم ڕەنگەیش ئیسپاتی قەریحەی شاعیرانەی کـوردیـی خـۆی کـردووە. مـەسەلـەن جـارێك یـەکێك لـە شاعیرەکـانـی کـورد، بـە نـەزم سوئالێکی تاریخی لێ کردووە. ئەمین زەکی بەگیش بە سەوقی سەلیقە جوابەکەی بە نەزم داوەتەوە و بەم ڕەنگە دەری خستووە کە موئەریخێکی شاعیرە. ئەمە جوابەکەی ئەمین زەکی بەگە:

لە ڕۆژنامەی (ژین)(*) ، لە ٣ی ڕەمەزان
هەشت شیعرم بینی زۆر شیرین و جوان
پێنج شیعری ئەوەڵ شایستەی شوکرە
٣ شیعری دوایش پرسینی فیکرە

(*) (ژین) جەریدەیەکی کوردییە کە لەلایەن پیرەمێردەوە لە سلێمانی دەرئەچێ.

ئەڵێن هەیکەلی (دەربەندی گەورە)
نازانین چییە و هینی چ دەورە؟
عولەمای ئاسار بۆ ئەو تیمساڵە
ئەڵێن پاشماوەی چەند هەزار ساڵە
قرالی ئاکاد (نارام سین) ناوێك
چل وحەوت عەسرە، هەستا بە تاوێك
بەشەڕ هاتە سەر لوولوو و گوتوو
لە قەرەداغا، داوا گەرم بوو.
لە دوای شەڕ لوولوو، گوتوو ئەشکێنێ
مەلك (ساتونی) دەر ئەپەڕێنێ
باسی ئەو شەڕە و ئەو بگرە و بەردە
نووسراوە یەك، یەك لەسەر ئەو بەردە
چەکی ئەو حەلە تیر و کەوانە
لە لای هەیکەلدا دیارە، نیشانە
وەك دار، تاشیان ئەو شاخە گەورە
کردیان بە تیمساڵ لە دەربەند گەورە
لە دوای (٣٠) عەسر ساسانی هاتوون
زۆر تیمسالیان بوو بە دەسەڵات بروون

بەم شیعرە ڕێك و سەلیسانەدا، دەردەکەوێت کە ئەمین زەکی بەگ، لە شیعرا قابلیەتێکی فیترپی هەیە و زمانەکەی خۆی زۆرباش دەزانێ. لەبەر ئەوە بهاتایە وەکو مەیلی داوەتە سەر تاریخی کورد و کوردستان، ئارەزووی بکردایە و لەگەڵ شیعر و ئەدەبیاتدا خەریك ببووایە شکی تیا نییە کە خەزێنەی ئەدەبیاتی کوردیشی بە ئاساری ئەدەبیی خۆی ڕەنگین و دەوڵەمەند ئەکرد.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

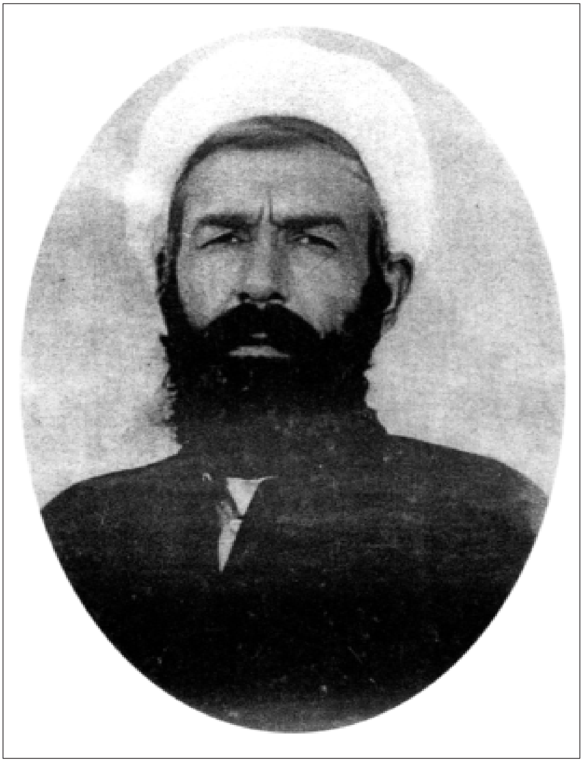

ئەسیری

شاعیر و فەیلەسووفی کورد

ئەسیری

خەڵکی کەرکووکە و ناوی (شێخ عەبدولخالیق)ە مەخلەسی (ئەسیری)یە. کوڕی شێخ حسێنە و برای نەجمەدین ئەفەندی نیشتمانپەروەری بەناوبانگی کوردە. ئێستا لە کەرکووك سەر کاتبی مەحکەمەی شەرعییە. عومری (٥٠) ساڵ ئەبێ و هێشتا ژنی نەهێناوە. زانایەکی عەسری و پیاوێکی ڕووخۆش و قەڵەندەر مەشرەبە. شارەزای زمانەکانی کوردی وتورکی و فارسی و عەرەبییە، بەڵام شیعری هەر بە زمانی خۆی یەعنی بە کوردی وتووە. ڕۆحی نیشتمانپەروەریی زۆر بەهێزە و هەموو شیعرەکانی بەسۆز و ئاگرینە و ئەم سۆز و ئاگرەیە کە نرخی بە شیعرەکانی پەیدا کردووە و هەموو گۆڤار و قەزاتەیەکی (جریدە) کوردی لاپەڕەکانی خۆی بۆ کردووەتەوە. گەلێك لە شیعرەکانیشی بەتایبەتی لە گۆڤاری (هاوار)ا بڵاو کراوەتەوە. یەکێکیش لە شیعرە بەسۆزەکانی کە لە (گوڵدەستەی شاعیرانی هاوعەسرم)ی عەلی کەمال دا نووسراوە، ئەمەیە:

«گردی سەیوانت(١) دەوێ»

بێرە کوردستان عەزیزم گەر تۆ سەیرانت دەوێ
بتبەمە قەندیل ئەگەر گوڵزاری کوێستانت دەوێ
سەیری ئەو خێڵانە کە نیشتوونە داوێنی چیا
بابچین بۆ ماڵی کوردی گەر تۆ خۆیشانت دەوێ
ئاوی ساف و ڕۆشنی داوێنی چەشمانی چیا
لێی بنۆشە دەم بە دەم گەر ئاوی حەیوانت دەوێ
لاوی کوردی من، لەبەر کە شاڵی زاخۆ و ئامێدی
گەر تۆ سەد چاتر لە ڕەنگی شاڵی کرمانت دەوێ
هەڵسە گەشتی چیمەن و گوڵزاری کوردستان بکە
گەر لە بۆ دەردی دەروونت داو و دەرمانت دەوێ

---

(١) ناوی قەبرستانێکە لە سلێمانی کە لەبەر جوانیی درەختەکانی ئەرخەوانی و خۆشیی هەواکەی بەهاران ئەبێ بە سەیرانگای ئەهالی.

ڕۆح و ماڵت سەرفی ڕێگەی میللەتت کە ڕۆحەکەم
گەر لە خوا لوتفی عەمیم و جوود و ئیحسانت دەوێ
ئەی ئەسیری هێندە عەشقی میللەتی کوردت هەیە
بشمری لام وایە قەبری «گردی سەیوانت دەوێ»

وا دەزانم هەر ئەم شیعرانەی سەرەوەیە کە (جگەر خوێنێکی) کوردی هێناوەتە جۆش و لەژێر عینوانی (بردیلك)(١) چەند شیعرێکی لە هینەکانی ئەسیری بە سۆزتری لە جوابدا بۆ نووسیوە.

ئەی برا شەهبازی ئەوجی فەن و هەم عیرفانی تۆ
سەد وەکی ئیبن ئەلئەسیری گۆڕی بوو قوربانی تۆ

جگەرخوێن، گۆڕی، یەعنی قەبری ئیبن ئەسیر ئەکا، بەقوربانی ئەسیری. چونکو لەلای وایە، ئیبن ئەسیر کە کوردێکی موئەریخە نەك مۆرخێکی کورد لە عاستی ئەسیری دا کە شاعیرێکی کوردە نەك کوردێکی شاعیر، هیچ نرخێکی نییە و کەلکێکی نەبووە بۆ کوردایەتی.

دیسانەوە ئەڵێ:

سەر سەلاحەدین و بی سەد وەك ئەبی موسلیم هەبی
فائیدە هیچ بۆ مە نادەن سەطوەتی شاهانی تۆ

لەمەیش وا بزانم مەبەسی ئەمەیە گەورەیی ئەوانە بەکەڵکی بێگانان هاتووە و لەو گەورەییە، کورد، ناوێکیشی بۆ نەماوەتەوە.

مەسەلا لەو تاریخانەی کە لە مەکتەبەکاندا دەخوێنرێ، قەت بەرچاومان نەکەوت کە با، بەبۆنەی (سەلاحەدین)یشەوە بێت باسێکی کورد کرابێ و یا بکرێت.

بەتایبەتی لەم (بیت)ەدا جگەر خوێن، سۆزی دڵ و ئاگری کوورەی دەروونی دەرئەخا و بەبڵێسەی ئەو ئاگرە، گڕ لە ئینسان بەرئەدا:

ئەز جەگەر خوەنم ل دردان لول من سووتایە دڵ
ملهما دردی دلی من (لاوك) و (حیرانی) تو

(١) گۆڤاری (هاوار) ـ ساڵ ـ١، ژمارە ـ١٠.

تیری خۆشخوانی تەسهتان جان و دڵ ئەی کاکی خۆم
نــاتــوانم ئــەز خــۆ ڕاگــیــرم ل بــر خــۆشخــوانــی تــۆ

یەعنی: من لەبەر دەردی دەروون، جەرگم بووە بە خوێن و دڵم سووتاوە. ئەگەر مەڵحەمێك هەبێ بۆ دەردی دڵم ئەویش لاوك و حەیرانی تۆیە. کاکی خۆم! ئاهـ و نەوای خۆشخوانیی تۆ بەوێنەیەك ڕۆح و دڵی منی سووتاندووە و گڕی تێ بەرداوم، کە ئیتر خۆم پێ ناگیرێ.

ئەسیری وا دیارە کە نەیویستووە ئەم سکاڵایە بێ وەرام بمێنێتەوە و لەبەر ئەوە ئەم شیعرانەی خوارەوەی بۆ نووسیوە کە ئەمیش لە (ژمارە–١٤)ی گۆڤاری (هاوار)ا نووسراوە:

«هۆ جگەر خوێن»

فــەن و زانــیــنت ئــەسەل(١) بــەرزبــوونــەوە و سەرکــەوتــنــە
گــەل کــە نــادان بــوو بــەشی دیــلــی و پــوولــی و مــردنــە
ڕێگــەکــەی سەمــتــی قــوتــابــخــانــە و دەبــیــرستــانــی گــەل
ڕێگـــەیـــی ئـــازادیـــیـــە و ڕێگـــا بـــە هـــیـــوا بـــردنـــە
چـــارەیـــی زانین و زانستـــی کـــە پـــێك بـــێ زوو بـــە زوو
هــۆ جــگــەر خــوێــنــیــنــن کــولــیــنــی گــەل لــە زەڕ پڕ کردنــە
زەڕ بە کۆشین دێتە دەس، گورجی و دەس و بردیی دەوێ
هـــەر کـــەسێ کـــاری چـــەبـــی لـــەو کـــارە چـــاتـــر کـــردنـــە
....
....

و لە ئاخری ئەم شیعرانەدا ئەڵێ:

هۆ ئەسیری گەر چی وەك چیرۆکە هەڵبەستت دەڵێ
بەندی دەستوورە، بەکارهێنانی کورد سەرختنە

ئەسیری لەژێر عینوانی (درشهوار) هەر لە (هاوار) دا، شیعرێکی تری جوانی هەیە،

---

(١) أصل.

چ ئـەم شیـعـرە و چ ئـەوانـەی تـری کـە لـەم لاو لـەولا بـڵاوکـراوەتـەوە، هـەمـووی نیشتمانپەروەرانە و بەسۆزە و تا ئێستا ئێمە تووشی شیعرێکی غەرامی نەبووین و لەمەیش وا دەردەکەوێت عەشقی وڵات، ئەوی کردووە بە شاعیر ئەگینا لەبەر ئەوە نییە کە شاعیر بێ و ویستبێتی پێڕەوی شاعیرانی عەسر بکا و شیعری نیشتمانیش بڵێ.

ئاهی

لەبەرئەوەی کە دیوانێکی ئەم شاعیرە کوردە لەناوا نییە و سەر گوزەشتەیەکی تەواوی نازانین بە ناچاری بەوانەی کە لە (تاریخی سلێمانی) و (ئەنجومەنی ئەدیبانی کوردا) نووسراوە واز لە باسی دێنین؛ لە تاریخی سلێمانیدا ئەڵێ:

«سالح ئەفەندی (ئاهی) خەڵکی سلێمانی و لەو شعرای عەسری سیانزەمین و چواردەمینی» «هیجری یە. زۆری حەیاتی لە کۆیە – کوێسنجەق ڕابواردووە. عالیمێکی باش و شاعیرێکی حەساس بوو. زۆر غەزەل و قەسیدەی کوردیی هەیە. ئەم دوو (بەیت)ە لە نیهایەتی غەزەلەکەی (خوا هەڵناگرێ) ی وەرگیراوە:

«هەتا کەی سا، زەقومی میحنەتی دووریت بچێژم من
بە شێتی وێڵ و سەرگەردانی دەشت و کێو و سەحرابم
دەبێ (ئاهی) لە جەژنی وەسڵی دولبەردا بە قوربانی
قەدی باریك و لێوی ئاڵ و چاوی مەست و شەهلابم»

لێرەدا تاریخی سلێمانی باسی ئاهی ئەبڕێتەوە؛ تەواوی ئەم غەزەلە کە لە (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)دا نووسراوە بەم ڕەنگەیە:

خودا هەڵناگرێ

خودا هەڵناگرێ چاوم، ئەمەندە شێت و شەیدا بم
لە مابەینی خەلایقدا وەها مەهتووك و ڕیسوا بم
گەلێ دەفعە ئەڵێم بێم دڵ بگۆڕم خۆم لەوی لادەم
لە دوو ڕێدا خەریك ماوم بەڵام وا چاکە یەك ڕابم
چ ئینسافێکە ئەی نەی قامەت و غونچە دهان و شۆخ
وەکو بولبول هەمیشە هەر بە هاوار و بە غەوغا بم
هەتا کەی سا زەقومی میحنەتی دووریت بچێژم من
بە شێتی وێڵ و سەرگەردانی دەشت و کێو و سەحرا بم
دەبێ (ئاهی) لە جەژنی وەسڵی دولبەردا بە قوربانی
قەدی باریك و لێوی ئاڵ و چاوی مەست و شەهلا بم

نـازانم بـۆچـی ئـێمـه بـه خـیلافی ڕەئی ئـەمین زەکی بـەگ لـەم شیـعرانـەدا ئـەمـەی خوارەوەمـان لا خۆش بوو زۆرتر بـه دڵمـانا چوو؟

گەلێ دەفعە ئەڵێم بێم دڵ بگۆڕم خۆم لەوی لادەم

لە دوو ڕێدا خەریك ماوم بەڵام وا چاکە یەك ڕابم

چەن جوانە؟ و بزانە ئاهی چۆن، لە دوای ئەوە کە گەلێ جار ئەیەوێت دڵ بگۆڕێ و خۆی لە مەحبووبەی دوور بخاتەوە و ڕووی لێ وەربگێڕێت. یەعنی لەوەدا لەسەررێی عەشق بڕوات و دڵ بە ئارامیی گیانی خۆیەوە ببەستێ و یا، دەستی لێ بەردا و خۆی لەم داوی عەشقە ڕزگار بکا یا نە، دوو دڵ ئەمینێتەوە و دوو ڕێگەی دێت بە خەیاڵا، دیسانەوە واز لە دوودڵی دێنێت وێکڕا (یەك ڕێ و یەك ڕەئی) ئەبێتەوە. و ئەنجامی کار بەرامبەر بە فەرمانی عەشق، ملی خۆی کەچ ئەکا:

«لە دوو (ڕێ)دا خەریك ماوم بەڵام وا چاکە یەك ڕابم»

ئاهی، داخەکەم هەر لەگەڵ غەرامیات خەریك بووە و بە ئاخ و داخی عەشق و مەعشووقەوە تلاوەتەوە و ناڵاندوویەتی. ئەبێ لە زەمانی ئەوا حادیسات و کردەوەی وا، ڕووی نەدابێ کە ئەویش بە دەردی (سالم) و (نالی) بەرێ، و مەجرای ژیانی وەکو ئەوان لە ناکاو بگۆڕێ و بە ناڵەی نیشتمانەوە خەریکی بکا و مەحبووبەی دڵی لە بیر بەرێتەوە.

یەکێك لەو شیعرە غەرامیانەی تری ئاهی ئەمەیە:

نوکتەی دەمی

نوکتەی دەمی مەخفی لە فلاتوونی خەیاڵە

سرێکە بە سەد فەلسەفی ئیزاحی مەحاڵە

من سەتحی ئەم عیلمەمە لەو وەقتەوە قوربان

نەوخێزی خەتت حاشیە فەنی جەماڵە

پەروانە سیفەت دڵ بە چرای عاریزی پاکت

سەر باختە و سوختە بێ پەروباڵە

سەرمەست و بریندای موژەو چاوی خومارە

ماتەم زەدە و شیفتەیی پەرچەم و خاڵە

ئاهی کە غولام و خەدەمی حەزرەتی یاری؛
نالی بخەرە گوێتەوە وەك حەلقە لە نالّە

من لام وایە ئەغلەبەی شاعیرە کۆنەکان هەر وەکو شیعرەکانیان لاساییکردنەوە بووە، لە عەشقیشدا هەر موقەلید بوون و ڕەنگە بەشی زۆریان مەعشووقەیان نەبووبێ و بە خەیاڵ بووبن بە عاشق. ئەگینا توخوا کە دەمی ئەوەندە بچووك بێ بە ئەفلاتوونیش نەبینرێت و سرێکی (شاراوە)ی وا نەبینراو و نیهانی بێ کە سەد فەیلەسووف نەتوانێ دەری بخا، ئەوە دەمە، و مەحبووبەیەکی وا بێ (دەم) ئەتوانێ پیاوێکی بە هۆش گیرۆدەی عەشقی خۆی بکا؟

ئەمەیش لەوێ بێ. ئەی (دەم)ێك کەوا نەبینراو (مەخفی)، بێ ئەو دانانەی کە لەو دەمەدایە ئەبێ چۆن بێ؟ ڕەنگە شاعیرە عاشقەکانمان هیچ بیریان لە ددانی مەحبووبەکانیان نەکردبێتەوە و یا شیرینییان بە مەحبووبەی بێ دەم و دداندا چووبێ. بەڕاستی شتێکی سەیر و زەوقێکی باڵایە.

ئەی لەوەیش فکریون کە مەحبووبەکانی ئەم شاعیرە بەسەرزمانانە بە ئەکسەر هەم نێر و هەم (مێ) بوون. ئەگەر وا نەبێ بۆچی لە شیعرەکانیاندا وایان وەسف ئەکەن کە لە (کوڕ)یش و لە (کچ)یش بچن؟ بۆ ئەمەیش هەر لەم دوو شیعرەی (ئاهی)دا شایەدمان بە دەستەوەیە:

من سەتحی ئەم عیلمەمە لەو وەقتەوە قوربان؛
نەوخێزی خەتت حاشیەیی فەنی جەماڵە

سەرمەست و بریندار ی موژە و چاوی خومارە؛
ماتەمزەدە و شیفتەیی پەرچەم و خاڵە

بەڵێ ئەگەر مەعشووقەی کوڕ نەبووایە بە «نەوخێزی خەتی» یەعنی بەو سمێڵەی کە تازە بۆری کردووە حاشیەی لە فەنی جەمالی نە ئەدا و لە لایەکی تریشەوە ئەگەر بە کچی نەزانین چۆن ئەتوانین بە یادی ویساڵییەوە گوێ لە ئاهو ناڵەی (ئاهی) بگرین و مەعنا بۆ،

دەبێ ئاهی لە جەژنی وەسڵی دولبەردا بە قوربانی
قەدی باریك و لێوی ئاڵ و چاوی مەست و شەهلا بم

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لێك بدەینەوە. ئایا ئەو مەحبووبەی کە ئاهی، شیفتە و ماتەمزەدەی پەرچەم و خاڵیەتی و لەجەژنی ویساڵیا خۆی ئەکا بە قوربانی قەدی باریك و لێوی ئاڵی، کورە؟ ئەمەیش سەیرێکی تر!.. عالمێکی ساڵح، ئەگەر لەم عەشقەدا لەژێر حوکمی خەیاڵ و تەقلیدا نەبووبێ، بە ڕاستی من بە زانا و شاعیری ناژمێرم. بەڵام بۆ ئەوەی کە لێی خۆش ببم و حەرفی بێجای لە حەق نەڵێم هەر لەسەر فیکرەکەی خۆم ئەمێنمەوە، ئەڵێم، هەر وەکو شاعیرێکی تەقلیدی بووە، عاشقێکی تەقلیدییش بووە. چونکو وەکو خۆی ئەفەرموێ:

من سەتحی ئەم عیلمەمە لەو وەقتەوە قوربان

نەك سەتحی بێ لەو جەماڵەدا کە حاشیەی خەتی نەوخێزەی لێ پەیدا بووە، بەڵکو لە عیلمی عیشقا بە تەواوی سەتحی بووە و لاسایی عاشقە خەیاڵییە کۆنەکانی وەکو خۆی کردووەتەوە و لەبەر ئەوە شیعرەکانی ئەگەر قیمەتێکی ئەدەبیی هەبێ لە نوقتەی لاساییکردنەوە و دەرەجەی توانایەتی لەم لاساییکردنەوەدا.

ئیتر با لەوە زیاتر لە (ئاهی) ناوچەوان ڕەش و بەدتالیع نەدوێین و هەر وەکو خۆی فەرموویەتی:

خــوا هەڵناگرێ چاوم ئەمەندە شێت و شەیدا بم

لە مابەینی خەلایقدا وەها مەهتووك و ڕیسوا بم

ئێمەیش ڕیسوا و ڕەنجەڕۆی نەکەین و زەحمەت بە ڕۆحی نەدەین...

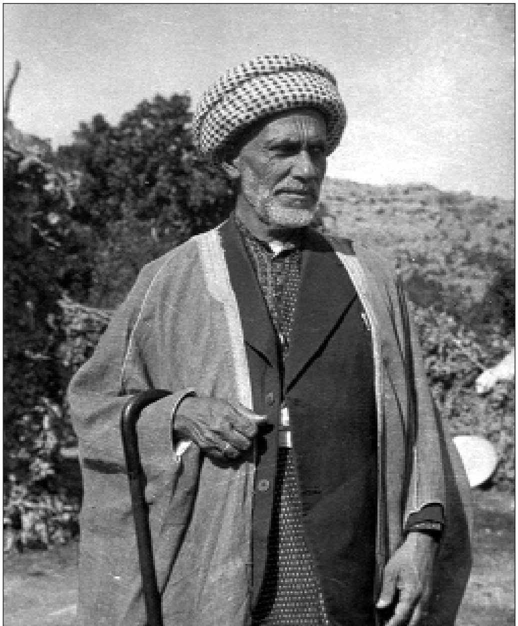

بێخود

شاعیری لاهووتیی کورد

بێخود

ناوی مەلا مەحمووده و کوڕی مەلا ئەمینی موفتی نەوەی مەلای (چاو مار)ە کە ناوبانگی عیلمیی ئافاقی کوردستانی عێراقی داگیر کردووە. لە سلێمانی هاتووەتە دنیاوە، وعومری ڕەنگە لە پەنجا ساڵ زیاتر بێ و هێشتا ژنی نەهێناوە. عەلی کەمال دەرحەق بە (بێخود) ئەڵێ:

«عیسا بە پێغەمبەری عرووجی کردبووە ئاسمان، ئەم بە شاعیری»

بێخود، لە موحیتی سلێمانیدا شاعیرێکی بە ناوبانگە. زۆر شارەزای فارسییە و بە زەوقێکی زۆر گەورەوە (بیدل) و (مثنوی) ئەخوێنێتەوە. شکم نییە کە لە شیعری فارسیدا لەم دوو شاعیرە متسوفەی فورس ئیلهامی وەرگرتبێ. چونکو لە دوای شیعری غەرامی، زۆرتر لە وادی متەسەوفەی و بە فارسی شیعری داناوە و نووسیویەتی.

لە (مراثی)(*)دا و بە تایبەتی لە تاریخی مردن نووسینەوەدا دەستێکی باڵای هەیە و مەرسیەیەکی کە بۆ (عەلی حیکمەت) ئەفەندی عالیمی بەناوبانگی کورد دای ناوە وێنەیەکی بەرزی ئەدەبە. ئەم (مرثیە)یەشی بۆ شێخ عەبدولکەریمی کوڕی شێخ محەمەدی قەرەداغ وتووە:

کە حەجاجی فەلەك هاتوو بە خوێنی غەم خەڵاتی کرد
بەسەر شێخ و مەلادا دابەشی مووچە و بەراتی کرد
کەسم ئیمڕۆ نەدی بیخاتەسەر سەر چەرخ و سبحەینێ
وەها نەیدا بە عەرزا تۆ نەڵێ ی قەتعی حەیاتی کرد
لە ساداتی (تەکی) عەبدولکەریم نابینی شایێ بوو
کەچی فیلی ئەجەل هات و کشێکی کرد و ماتی کرد
کە زانی نەشئەیێ نادا حەیاتی عاریەت بۆ کەس
ئەویش وەك باوك و جەدی ئارەزووی بەزمی مەماتی کرد
بیحەمدوڵلا لە دنیادا کە ئەوقاتی نەفیسەی خۆی
بە ئەکسەر سەرفی زیکر و باقیاتی ساڵحاتی کرد

(*) (مراثي) جەمعی مرثية.

من و تۆی تووشی قەعری دۆزەخی هیجران و غەم فەرموو
ئەگەر چی خۆی لە ئەوجی قەسری فیردەوسا سەباتی کرد
کە پرسیم ساڵی غیفرانی لە ئوستادی خیرەد (بێخود)
بە ئاه و ناڵە، داوای قاقەز و خامە و دەواتی کرد
منیش لەوحەی دڵ و ئەنگەشت و چاوم نایە بەردەستی
ئەویش ئەلحەق بەدقەت سەنعەتێکی پڕنیکاتی کرد
حرووفی موعجەمەی ئەم نیوە شیعرەی کردە تاریخی
جەوانمەردێ لە ئەشراف (تەکی) ئیمڕۆ وەفاتی کرد ١٣٥٣

بێخود لە شیعری غەرامیشدا زۆر خاوەن توانایە. هەر چەند خۆی وەکو عەلی کەمال ئەڵێت:

ڕەنگە «لە دیانەت و عیلما زۆری نەما بێ مەزهەری حەدیسی «علماء امتی» ببێ؛ دیسانەوە لەژێر حوکمی تەقلید نەچووەتە دەرەوە و لە مەدحی (خەت و پەرچەم و لێوی ئاڵ)» خۆی پێ نەگیراوە. لەوەیش زیاتر بەڵکو سەردەمێك هەندێ لەو لاوە جوان و شۆخانەی نەدیبێ کە موحیتی پڕ فەیزی سلێمانی پێی گەیاندوون؛ لەگەڵ ئەمەیشدا لەسەر بیستن و هەر لەژێر تەئسیری لاساییکردنەوە و حوکمی سەلیقەدا بە شیعر هەموویانی هۆنیبووەوە و مەدحی کردبوون و ئەم غەزەلەی ئەوەندە جوان و سادە و موافیقی وەسفولحال بوو کە زۆری لاوە تازە پێگەیشتووەکانی ئەو دەورە لەبەریان کردبوو.

هەر ئەم شاعیرە دڵتەڕ و نەزەر بازەیشە کە گەلێ قەسیدەی غەرامیی لە عەشقی حەقیقیی محەمەد (صلی اللّه علیه وسلم) دا وتووە.

ئەم قەسیدەیەی خوارەوە یەکێکە لەو قەسیدانە:

ئەگەر شاهم وەگەر شاهین و بازم یا ڕەسوولوڵلا
وەتەن ئاوارە و هێلانەوازم یا ڕەسوولوڵلا
بە ڕۆژ پەروانەیەکی دڵ شکاو و بێ پەڕ و باڵم
بە شەو شەمعێکی پڕ سۆز و گودازم یا ڕەسوولوڵلا
لە تیغی قەهر و ڕوتبەی ئیلتیفاتی تۆوەیە قوربان
ئەگەر گەردن کەچم یا سەرفرازم یا ڕەسوولوڵلا

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بە وەرچەرخاندنێکی ڕووت هەتا هەم کەوتووم بێ ناز
بـە لـوتـفـێکت لـە عـالـەم بـێ نـیـازم یـا ڕەسوولـولّـلا
لـە تـێکـۆشیـنـی ڕزگـاریـی مـنـی ئـاوارەدا کـول بـوون
هــەمــوو بــاپــیــرەکــانــی دڵــنــەوازم یــا ڕەسوولـولّـلا
ئیتر هەر خۆت ئەبی چارەم بفەرمووی چونکە هەر خۆتی
تــکــاکــارم مــوعــیــنــم چــارەسازم یــا ڕەسوولّــلّا
ئـەزانـم خـۆ خـیـلافـی ئـەمـری تـۆم زۆر کردووە ئـەمـما
کـوڕی خـۆتم بـەلـوتـفـی تـۆ ئـەنـازم یـا ڕەسوولـولّـلا
نـەجـاتم گـەر بـدەی زوو بـۆ تـەوافت حـازرم یـەعـنـی
بە کەعبەی رووت رووەو خاکی حیجازم یا ڕەسوولولّلا
غـولامـێکـم ئـەوا خـۆم خستـە قـاپـیـی غـیـرەتـی تـۆوە
بەناو (مەحموود)م ئەمما هەر (ئەیازم) یا ڕەسوولولّلا

بەڵام ئەم شاعیرە گەورە و بە سەلیقەیە لەم عەسرەشا لەسەر ڕێی کۆن ڕۆیشتووە تا ئێستە لێی لا نەداوە، زیاد لەمەش وەکو سۆفی چووەتە ئیعتیکافەوە و نایەتە دەرەوە. وەنەبی پیاوێکی وشك و بێ زەوق بێ. بەڵکو ئەوەندە سوحبەت خۆش و نوکتە پەرداز و ئەوەندە ئێسك سووك و شیرین گوفتارە کە هەر بۆ ئەوەی دەس ئەدا گوڵی مەجلیسی ئەدەب بێ.

بەڵام ڕەنگە ئەو ئێستە مەجلیسی ئەدەبی دەس نەکەوێت و دڵ ئازاری ئەم حاڵە بێ.

جێگەی داخێکی تریش ئەوەیە کە ئەم شاعیرە فەحلە، لە باغی دیوانی ئەدەبی خۆیدا دەسنێژێکی نیشتمانپەروەرانەی نەبێ و لەم مەیدانەدا هیچ شیعرێکی نەوتبێتەوە. ئەمەیش وێنەیەکی شیعری غەرامیی (بێخود)ە کە لە گوڵدەستەکەی عەلی کەماڵدا نووسراوەتەوە:

ئەم کەرکووکە جێی ڕاوە

دڵـم مـەفـتـوونـی چـاوی دولـبـەرێکـی ئـۆکـتـە پـەردازە
کە مەحزی حوسنە، عەینی شۆخییە، سەرچاوەی نازە
لـە بـاغـی نـاسکیدا مـوعـتـەدیل سەروێکـی عـەنبـەر بـۆ
لــە دیــوانــی چــەمــەنــزاری دڵا فــەردێکـی مـومـتــازە

به زۆری حوسنی خۆی ئەیقلیمی ئەرز و ئاسمانی گرت
لەسەر تەختی زەمین شاهی زەمان ماهی فەلەك تازە
سویدای پەرچەمی وەك فەجری كازیب زوڵمەت ئەفشانە
بەیازی گەردنی وەك سوبحی سادق پەڕتەو ئەندازە
حەریمی چاو و بەیتی ڕومەت و تاقی خەمی ئەبرۆی
مەتافی نازە، كەعبەیی ئیمتیازە، قیبلەی رازە
لە بازاڕی موحیبەتدا هەزار لۆمەم بكەن خەڵكی
ئەڵێم ئەم (یووسف)ە پێغەمبەرێكی ساحیب ئیعجازە
دەخیلت بم بڵێ! دوڕاجی دڵ خۆی دەرنەخا بێخود
كە ئەم كەركووكە جێ ڕاوی شەهێن و واشە و و بازە

لەم غەزەلەدا ئەوەی كە سەنعەتی تیا بێ و زۆر جوان بێ. ڕەشیی پەرچەمی مەحبوبە؛ بە فەجری كازیبی زوڵمەت ئەفشانە و سپیەتیی گەردنی بە سوبحی سادیق و پەڕتەو ئەندازە تەشبیە كردنە و تەعبیرەكانی (فەجری كازیب) و (سوبحی سادیق)، لە وەسفی ڕەشییی زوڵف و سپیەتیی گەردنا و لە بەیتێكدا، یەكخستنە.

سویدای پەرچەمی وەك فەجری كازیب زوڵمەت ئەفشانە
بەیازی گەردنی وەك سوبحی سادیق پەڕتەو ئەندازە

دیسانەوە، «دڵ بە دوڕاج تەشبیە كردن و لە تاقە شیعرێكدا، خاوەنی دوڕاج، وشیاركردنەوە بۆ داخستنی ئەو دوڕاجە و پاراستنی لەو شەهێن و واشە و بازە كە بە فیكری شاعیر، لە كەركووك زۆرە و ئەو شارە جێگە ڕاوی ئەم نەوعە تەیرە ڕاوكەرانەیە»

سەنعەتێكی جوانی شیعر و ئەدەبە. و مەبەسی ئەمەیە كە لە كەركووك ئەوەندە جوانی دلڕفین زۆرە ئەگەر بێتو لە ماڵ بێنە دەرەوە بە داوی عەشقی یەكێكیان هەر گرفتار ئەبی و دڵی ئەفرێنن .

دەخیلت بم بڵێ دوڕاجی دڵ خۆی دەرنەخا بێخود
كە ئەم كەركووكە جێ ڕاوی شەهێن و واشە وو بازە

بەڵام ئێمە (بێخود)مان بۆ ئەم نەوعە شیعر و سەنعەتانە ناوێ و نامانەوێت كە ئیتر وەسفی زاج و پەرچمان بۆ بكا و یا مەرسیە بۆ مردوو بنووسێتەوە، حەتتا نایشمانەوێ

هەر بە مەدحی پێغەمبەرەوە خەریك بێ و بۆ ئاخیرەتی هەوڵ بدا؛ بەڵکو هیوامان وا پێیەتی کە ماوەی عومری خۆی، سەرفی دیوانێکی عەسری و تازە بابەت بکا و بە شیعری بەرز و ڕەنگینیی نیشتمانپەروەرانە، رۆحێکی نوێ بکا بە بەری لاوەکاندا و بیانخاتە سەر ڕێگەی چاکە و پێکهێنانی کار و کردەوەی بەپێز و بەم ڕەنگە دنیاشی لێك بداتەوە و لەگەڵ نەفسی خۆی و ڕۆژی ئاخیرەتی؛ میللەت و نیشتمانیشی بە یاد کا و لە خزمەتی ئەوانیشدا گرەو بباتەوە.

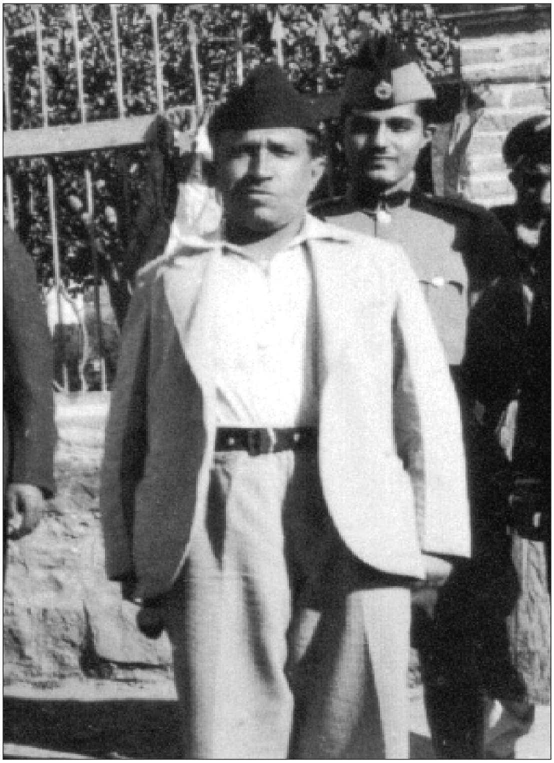

بێکەس

شاعیری نیشتمانپەروەر

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بێکەس

بێکەس، ناوی ڕاستی فایەقە. هەر چەند مەخلەسی بێکەسی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، بەڵام بێ کەس نییە، بەڵکو کەسوکارێکی زۆری هەیە. و کوڕی عەبدوڵا بەگی قایمقامی عەسکەری و برازای حاجی ئەمینی کاکە حەمەیە کە یەکێکە لە تاجیرەکانی سلێمانی. باوکی چەند ساڵێك لەمەوپێش بە تەقاوتی لە مەرعەشی تورکیا ئەمری خوای بەجێ هێناوە. فایەق خۆیشی لە سلێمانی لە دایك بووە و زەمانی منالیی لە ماڵی باوکیا زۆر بە خۆشی و نازداری ڕابواردووە. بەڵام زەمان ئەوەندە بە دەم فایەقەوە پێ نەکەنیوە و زوو دایکی مردووە. کە باوکی ژنێکی تر یێنی فایەقی چارە ڕەش لە بیر ئەچێتەوە و لە دوای بەینێکیش باوکی لەگەڵ ئوردووی عوسمانی لە عێراق دوور ئەکەوێتەوە و فایەق لە لای خزمانی بەجێ ئەمینێ. خوێندنی ئیبتدائی لە سلێمانی بووە. هەر چەندە وێنەیەکی زەکایە، بەڵام لەبەر کزیی چاو و هەندێ سەبەبی تر، نەیتوانیوە لە مەکتەبە بەرزەکاندا دەوامی خوێندن بکا، و چووەتە دارئەلعلوومی بەغدا بەینێکیش لەوێ خوێندوویە و لە زمانی عەرەبیدا بەهرەیەکی موناسبی پەیدا کردووە. هەر بە خوێندنێکی ئیبتدایی و بە زەکای خۆی، موناسبێك ئینگلیزییش فێر بووە. لە دواییدا بووە بە موعەلیم و لە لیواکانی سلێمانی و حیلە لەگەڵ تەدریس خەریك بووە. بەڵام ژیانێکی زۆر تاڵ و ناخۆشی ڕابواردووە و لە ڕووی ڕاستگۆیی و بێ ڕیایی خۆیەوە زۆری موسیبەت بەسەر هاتووە. فایق هەر وەکو لە هەموو خزمەکانی خۆی دوور خستووەتەوە و دەسی یارمەتیی لێ داوا نەکردوون، لە عالەمی ژیانیشدا سەربەخۆیی و ئازادیی بەسەر هەموو ڕەنگە ژیانێکی ترا تەرجیح کردووە و هەر لەبەر ئەمەیش مەخلەسی (بێکەسی) بۆ خۆی هەڵبژاردووە. هەندێ کەس لەبەر حوڕئەندێشی و قسە ڕاستی و بێ موبالات، بێکەسیان بەبێ حەیایش زانیوە. بەڵام لای ئەوانەی کە مەعنای حورییەت و سەربەخۆیی تێ ئەگەن و لە ڕۆحی (بێکەس) بە تەواوی شارەزان، فایەق پایەیەکی بەرز و بڵندی هەیە و لای من وایە کە لە ناو شاعیرەکانماندا، ناوچەوانانی پاك و بێ غەش هەبێ، (یەکێکیان فایەق)ە.

بێکەس، لەبەر ئەوەی کە بە منالی ئاوڵەی دەرداوە و چاوێکی لە کیس چووە بە دیمەن زۆر رەزا قورسە. کورتیی بالای و قەڵەوی لەشیشی بووە بە سەربار و لەوە ناشیرینتر و بێ رەزاتری کردووە. بەڵام لای ئەوانەی کە هاونشینیی فایەقیان کردووە

و به وتاری خۆش و پڕ له نوکتەی و به بیستنی شیعره جوان و ئاوداره‌کانی، ده‌ماخیان خۆشه بووه، فایه‌ق ئه‌وه‌نده به تام و به له‌زه‌ته نرخی قه‌ت ته‌واو نابیّ.

فایه‌قی شاعیر

فایق بێکه‌س و یا بێکه‌س، یه‌کێکه له شاعیره عه‌سرییه‌کانی کورد. (لوسی پول مارگرێت)ی ئه‌دیبه‌ی فرانسز، بێکه‌س له‌ناو شاعیره قه‌ومییه تازه‌کانی کوردا ئه‌ژمێرێت و ئه‌مه‌یش زۆر ڕاست و به جێیه. بێت و دیوانه‌که‌ی بێکه‌س بخوێننه‌وه ده‌بینن به‌شی زۆری عیباره‌ته له شیعری نیشتمانی و قه‌ومی. به‌ڵام فایق هه‌ر به شیعری نیشتمانییه‌وه نه‌وه‌ستاوه به‌ڵکو له هه‌موو بابه‌تێکی ژیانی کۆمه‌ڵایه‌تی دواوه، گۆرانیی بۆ منالانی مه‌کته‌ب، په‌ند (وه‌عز و نه‌سیحه‌ت)، غه‌رامیات، وه‌سف، ته‌نقید، لاساییکردنه‌وه، مه‌رسیه، گاڵته پێکردن، له زمانی بێگانه‌وه به نه‌زم ته‌رجه‌مه و به کورتییه‌که‌ی له هه‌موو ڕه‌نگێك شیعری داناوه و له سه‌دا نه‌وه‌دی ئه‌م شیعرانه وێنه‌یه‌کی به‌رزی ئه‌ده‌به. له هه‌ندێ شیعریشدا بێکه‌س، ژیانی قه‌له‌نده‌رانه‌ی خۆی بۆ ئێمه ئه‌گێڕێته‌وه و یا باسی تام و له‌زه‌تی مه‌ی و مه‌یخانه‌مان بۆ ئه‌کا و به‌م ڕه‌نگه هه‌ندێ جار (ابو العلاء) و جارجاره‌یش (خه‌یام)مان بیر ئه‌خاته‌وه. ئه‌گه‌ر ڕاستت ده‌وێ بێکه‌س، له هه‌ردووکیشیانه‌وه نزیکه. به‌چرۆچاوی کوتو کوێر و ئاوڵاوی و ڕه‌نگی ژیانیا، تۆزێك له (ابو العلاء) و به‌مه‌یلی خواردنه‌وه و خه‌رابات په‌روه‌ریدا، که‌مێك له (خه‌یام) ئه‌چێ. شاعیرێکیشه بۆ ئێمه جێگه‌ی ئه‌وانی گرتووه‌ته‌وه و زیاتریش... ئه‌م شیعرانه‌ی خواره‌وه‌ی (بێ که‌س)، ته‌رجه‌مه‌ی هه‌ڵبه‌ستێکی ئینگلیزی (ئی ... و یلکوکس)ه.

گۆڕاوم

١

گۆڕاوم وێنه‌ی جاران نه‌ماوم — بینایی چاوم!
عه‌شقت له دڵما دامردووته‌وه — بێ تین و تاوم.

٢

دیسان هه‌ر مه‌ستی باده‌ی پێشینم — گیانی شیرینم!
چه‌پ گه‌ر ناتوانێ له دڵمی ده‌رکا — یادی دێرینم.

٣

بەڵام خولیاکەی پێشووم نەماوە   هیوام بڕاوە
ژینم هەر وەکو درەختی بێ بەر   وشك و بێ ئاوە.

٤

چی بکەم داخەکەم ئەو خولیایەی زوو   لەسەرم دەرچوو
وێڵم بە دوویا هەر نایدۆزمەوە   رۆیی لێم ون بوو

٥

گیانە پێم بڵێ بۆ چ وا ئەڕوانی؟   گوایە نایزانی
دڵیش ئەگۆڕێ وەك خوی نامێنێ   تاسەی جارانی

٦

تۆ نەختێ سەرنج بدەرە دنیا   هەرچی کە وا تیا
باڵدار و گوڵ و ئەستێرە و دەریا   درەخت و چیا
ئەمرێ، ئەوەرێ، کز و وشك ئەبێ   ئەگۆڕێ جیا جیا

٧

نازدار بێ و سەیری ئاوێنە بکەی   ئەوسا تێ ئەگەی
خۆیشت ئەگۆڕێی هەر وا نامێنی   هەتاکو سبەی

٨

منیش مەیلەکەی ئەوسام نەماوە   عەشقم گۆڕاوە
دڵم هەر وەکو گوڵی بێ باران   سیس و ژاکاوە.

ئێمە لەبەر ئەوەی کە ئنگلیزییەکی ئەوتۆ نازانین و ئینگلیزییەکەی ئەم شیعرانەمان لەبەر دەستا نییە و نەماندیوە ناتوانین بڵێین کە بێکەس لە چ پلەیەکدا توانیویەتی بیکاتە کوردی. بەڵام ئەوە جێی شك نییە کە ئەم شیعرانەی بێکەس تەرجەمەیە و تام و بۆنی ئەدەبیاتی غەربی تیایە. ئینجا لەلایەن دەسکارییەوە بێکەس کەم و یا زۆر هەرچی کردبێ دیسانەوە پارچەیەکی جوانی شیعری عەسریی هێناوەتە ناو و دیارە کە لە شاعیرێکی خۆرئاوایی ئیلهامی وەرگرتووە.

بێکەس، لە عەرەبیشەوە تەرجەمەی هەیە و هەندێ شیعری کردووە بە کوردی، بەڵام بۆ ئێمە لەمانە پێویستتر، ئەو شیعرانەیە کە بە تەواوی، زادەی قەریحەی ئەوە و موڵکی خۆیەتی. ئەمە سکاڵایەکەی بێکەسە:

سکاڵا لە تەك مانگ

ئەی مانگ من و تۆ هەردوو هاودەردین
هەردوو گرفتار یەك ئاهی سەردین
تۆ وێڵ و ڕەنگ زەرد بە ئاسمانەوە
منیش دەربەدەر بە شارانەوە
دەخیلتم ئەی مانگ، قیبلەی دڵداران
دەرمانی دەردی دڵی بیماران
شەوێکە و ئەمشەو بگەرە فریام
بێ یار و هاودەم عاجز و تەنیام
دڵزار و بێزار خەیلێ غەمگینم
گیرۆدەی داوی لەیلی شیرینم
دڵبەندی عەشقی ئەو بەڵەك چاوەم
شێت و شەیدای ئەو ئەگریجە خاوەم
لەو ساوە ئەوم کەوتۆتە خەیاڵ
گریانە پیشەم بوومە کۆی زوخاڵ

بێکەس، بەم شیعرانەی سەرەوەدا کە بەندی یەکەمی سکاڵاکەیەتی؛ لەدوای سەرەتایەکی کورتی هاودەردی و سەرگەردانی خۆی و مانگ؛ باسی بێ یار و هاودەمی و تەنیایی و خەمباریی خۆی ئەکا، و شەیدابوونی لەبەر ئەگریجەی خاو و گیرۆدەبوونی بە عەشقی لەیلاوە، بۆ ئەگێڕێتەوە و داوای ئەوە لە مانگ ئەکا کە لەو شەوی تەنیایی و خەمبارییەدا بکەوێتە فریای و بێ بە موونس و هاودەمی.

بەڕاستی زۆر جوانە؛ بەڵام ئایا (بێکەس) لەم شیعرە بەرزانەدا کە زادەی فیکرێکی بیکر و خەیاڵێکی وردە، گۆیەکی ئەوتۆی داوە بە سەنعەتی لەفز و فەنی شیعر؟ نەء؟ چونکو بێکەس، بۆ ئەوەی کە چەند کەلیمە و تەعبیرێك بخاتە قاڵبی شیعرەوە خۆی

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ماندوو نەکردووە و ئەمانەی نەنووسیوە. بەڵکو ئەو خەیاڵە شیرینەی کە بە فیکریا ڕابوردووە بە وێنەیەکی زۆر تەبیعی خستوویەتە سەر کاغەز و لەبەرزی و بە پێزی فیکرەکەی ئەمەندە دڵنیا بووە کە نەیویستووە بیرێك لە کەموکورتی لەفز (وشە)کان بکاتەوە؛ ئەگینا، بێکەس لەوانە نییە کە لە باتی گرفتار، (گیرۆدە و یا تووشی) نەهاتبێ بە بیرا و لە جیاتی:

هەردوو گرفتار یەك ئاهی سەردین

بڵێ: هەردوو گیرۆدەی یەك ئاهی سەردین و یا هەردووکمان تووشی....

هەر وەکو ئەمە، ئەگەر کاڵی و ناپوختەیی، لەنگییەکی سووك، وشەیەکی بێگانە، لەقی وە یا کەمتەرخەمییەك لە هەندێ جێگەی

(دەخیلتم) ئەی مانگ قیبلەی دڵداران

و بێ یار و هاودەم (عاجز) و تەنیام
و دڵزار و بێزار (خەیلێ)غەمگینم
و گیرۆدەی (داوی) لەیلی شیرینم
و دڵبەندی (عەشقی) ئەو بەڵەك چاوەم
و لەو ساوە (ئەوم) کەوتۆتە خەیاڵ
و گریانە پیشەم (بوومە) کۆی زوخاڵ

ئەم نیوە شیعرانەدا ببینرێت، قەت باوەڕم نییە کە زەڕەیەك لە نرخیان کەم بکاتەوە و لەو جێگە بەرزەی کە بە هۆی نەسمراوی(١) خەیاڵەکە و ڕەوانیی سەلیقەی شاعیرەوە گەیشتوویەتی، پلەیەك بێتە خوارەوە. وا دەزانم کە بێکەس بیزانیایە ئێمە داوای ئەوەیشی لێ ئەکەین، بەوەندەی کە چاو بترووسکێنی ئەو نیوە شیعرانەی بەم ڕەنگە لێ ئەکرد:

دەخیل ئەی مانگی قیبلەی دڵداران

و بێ یار و هاودەم خەمبار (و یا زویر) و تەنیام
و دڵزار و بێزار (ئێجگار) (و یا گەلێ) غەمگینم

---

(١) نەسمراو= بکر.

و گـــیــرۆدەی (عــەشقـــی) لـــەیـلـــی شیـــریـــنـــم
و دڵـــبـــەنـــدی (داوی) ئـــەو بـــەڵـــەك چـــاوەم
و لـــەو ساوە (لـــەیـــل)م کـــەوتـــۆتـــە خـــەیـــاڵ
گـــریـــانـــە پـــیشەم (بـــووم بـــە) کـــۆی زووخـــاڵ

ئەمەیش (بەندی دووەمی) سکاڵاکەیە:

ئەی مانگ تۆ شوعلەی عەشقی پیرۆزی
تــۆ نــەشئــەبــەخشی دڵــی بــە سۆزی
(قـەسـەمت) ئـەدەم بـە عـەشق و جوانـی
(بــە نــەسیــمــەکــەی) بــەری بــەیــانــی
بـەسەر هـاتـی خـۆت بـۆ من بـەیـان کـە
دەردی گـــرانم نـــەخـــتـــێ ئـــاسان کـــە

....

(دووچــاری) چــی بـووی وا پـەشێواوی
لەبەر چی پەست و مات و داماوی؟

لێرەیشدا ئەگەر بێکەس، لێمان ببووریَ و بمانبەخشێ؛ لە باتی وشەی (قەسەمت) سوێندێکت دائەنێین و یا نیوە شیعرەکە ئەگۆڕین و ئەیکەین بە «سوێندت ئەدەم من بە عەشق و جوانی»؛ و لە جیاتی (بەنەسیمەکە)ی (سروەی نەسیمی) دا ئەنێین، ئەوسا کە بۆ ئەوەی کە وا نەزانرێت سوێندەکە (بە عەشق و جوانیی سروەی نەسیمی بەری بەیانی ئەدرێت (و)اوێکی عەتف ئەخرێتە دوای وشەی جوانی کە لەنیوە شیعرەکەی پێشوودایە و ئەبێ بە:

سوێندێکت ئەدەم بە عەشق و جوانی و... (جوانیو)
سروەی نەسیمی بەری بەیانی

بەڵام دیارە کە بۆ نە گۆڕانی قافیە ئەبێ ئەم واوە لە بەینی هەردوو (میسرەع)ە کە بخوێنرێتەوە وە بکرێ بەژێر لێوەوە:

سوێندێکت ئەدەم بە عەشق و جوانی...
و ... سروەی نەسیمی بەری بەیانی

و لەدوا شیعری بەندەکەیشا وشەی (دووچار) ئەگۆڕین و ئەڵێین:

تووشی چی بووی تۆ؟ وا پەشێواوی
بـۆچـی وا لـێڵ و کـەم تین و تـاوی

بەڵام ئەوەیش ئەڵێین کە لەگەڵ مانگدا سکاڵایێکی وا شیرین و ڕەنگین؛ و ئەوەندە بە سۆز و بە کوڵ، هەر بۆ بێکەس لواوە و لە ناو شاعیرانی کوردا باوەڕ ناکەم بۆ یەکێکی تر بەم وێنەیە سەری گرتبێ.

لە بەندی سێیەمی سکاڵاکەدا بێ کەس زۆر بە شێوەیەکی دڵ بریندارانە و بەسۆز و پەرۆش ئەو جوانان و عاشق و مەعشووقانە، ئەو کۆڕی بەزم و سەیر و سەفایانە،و ئەو سوڵتانە گەورە و بە ناوبانگانە لە مانگێك ئەپرسێ کە تا ئیمڕۆ دیویەتی و ئێستا سەر و شوێنی هیچیان نەماوە و لێی ئەپاڕێتەوە کە باسی ئەو شارانەی بۆ بکا لە گوممەزی ئاسمانەوە بەسەریاندا ڕۆیشتووە و چاوی پێ کەوتووە و هەواڵی ئەو شەڕ و شۆڕە وەحشیانانەی لێ ئەپرسێ کە لە شەوانی تاریك و نووتەکا بەسەر لەشی سارد و ئەنجن ئەنجنی کوژراوە کەساسەکانیدا هەڵاتووە و چاوی عیبرەتی پیا گێڕاون. و ئەیەوێت کە لە هەناسەی سارد و فرمێسکی خوێنینی ماڵوێرانان بدوێ و باس و هەواڵی جگەر سووتاوانی ڕۆڵە کوژراوەکانی بۆ بگێڕێتەوە. و لە دوای ئەمانە خۆی ڕوو ئەکاتە مانگ و ئەڵێ:

ئەی مانگ ئەوەندە سەیری دنیات کرد
سەیـری نـیـفـاق و زوڵـم و ریـات کـرد
تـا وا بــەم ڕەنــگــە کــاری لــێ کـردی
ڕەنگ و شعــووری بــە جــاریێ بـردی.

ئەگەر لێرەدا هەندێ ڕەخنەمان لە شیعرەکانی بێکەس گرتبێ، مەبەستمان ئەوەیە کە بزانرێت هەر بە چاوێکی تەقدیر لە دیوانەکەی نەفکریوین، بەڵکو چاوی تەنقیدیشمان پیا خشاندووە و بۆ ئەوەی کە لە لایەنگیری خۆمان بپارێزین، کەموزۆر لێی ورد بووینەوە. بەڵام بە نتیجە دەتوانین بڵێین کە: بێکەس شاعیرێکی زۆر حەساس و وردە و شاعیریەتیی ئەو، خوایی (وەهبی) و فیتریە. و لە شیعرا ڕێگەیەکی عەسریی گرتووە، یەعنی لە ئینقلابی شیعری کوردیدا هەنگاوێکی زلی هەڵێناوە.

بێکەس، شیعرەکانی ئەوەندە زۆر و چەشن چەشنە و لە جوانی و خۆشیدا یەك لە یەك

بالاتره كه نازانين كاميان هەڵبژێرين و بيخەينە بەر چاوى خوێندەواران. تەعريفێكى ڕەمەزانى هەيە بەڕاستى هێندە جوان و ئاودارە كە تينووەتى ڕۆژووانێكى هاوين ئەشكێنێ.

لە دواى ڕزگاربوونى لە حەپسخانە، وداعيەيەكى هەيە بۆ عيلم و زانين كە بۆ چەوت و چەپەرى ئەحواڵى ئەم زەمانە وەسفێكى لەوە جوانتر بە تايبەتى لە كورديدا باوەڕ ناكەم كرابێ.

خۆ قەسيدەى (ئەى مەلا)ى هيچ شكى نييە كە وێنەيەكى بەلاغەتە لە كورديدا.

(مەلا و شێخەكان)، (منەوەرەكانى ئيمڕۆ)، (هەتا مردن) و (ئاهەنگى تەبيعەت) هەر يەكە سەرلەوحەى شيعرێكى زۆر ڕەنگين و بە ئاهەنگى بێكەسە. خۆ لە گۆرانيى قوتابيدا بێكەس گەيشتووەتە پلەيەكى وا بەرز كە، بێجگە لە يەك دووانێك لە شاعيرە مومتازەكانى كورد، هيچ شاعيرێكى تر نەيگەيوەتێ و باوەڕيش ناكەم كە بيگاتێ.

شەوێك لە كۆمەڵى زانستيى (خوا لێ خۆشبوو)دا لە بابەت بە كەڵكيى قوتابخانەوە، چەند شيعرێكى وتووە كە ئەم يەك دوو فەردە لەوانەيە:

مەڵهەم و دەرمانى دەردى ئێمە تەنيا مەكتەبە
فرسەتە هەستن لە خەو ئيتر چە وەختى نووستنە
با چراى (زانستى) هەڵكەين و لە زوڵمەت دەربچين
زۆر بەجێ ماوين لە خەڵقى، عەيبە، عارە، مردنە

ئەمەيش ئەو شيعرە پڕ لە توانج و تانووتەيە كە لە دواى ڕزگاربوونى لە حەپسى وتوويەتى و هەواڵى ئەو ڕۆژەى سلێمانى و كردەوەى كاربەدەستەكانى پێ وەسف كردووە:

تووشى لافاوى عيلم بووم و بەڵام زوو دەرپەڕيم
سوارى پاپۆڕى جەهل بووم و بە ناويا تێ پەڕيم
سەد شوكر ئۆخەى نەجاتم بوو لەباسى عيلم و فەن
نامگرن جارێكى تر ئينجا لە كەيفا هەڵپەڕيم
گەر چى تا ئێستا وتوومە، تێ بگەن زوو پێ بگەن
بەو قسانەم ئێوە قەت باوەڕ مەكەن سەگ بووم وەڕيم

خوێندەواری شێتییە هەر جەهلە ئینسان سەر ئەخا
گەر لە مەولا ناوی عیلمم برد بزانن سەرسەریم
هێندە تەعقیبی حەقم کرد تاکو نانی خۆم بڕی
سووك و ڕیسوا بووم لەناوا گیرودەی (ئاخیر شەڕیم)
چاکە حیسەی عاقڵم زانی کە حەپسە یا شەقە
هەر کتێبێکم هەبوو ئیمڕۆ لە داخانا دڕیم
پیاوی دانا عەقڵی دانا زانی بۆی ناچێتە سەر
ئیقتیدام بەو کرد منیش بۆیە بە عەقڵمدا تڕ..
شەرتە کەر بم، بارە گوێزم لێ بنێن خرەی نەیێ
با دەمێکیش من بەبێ ئەندوه و غەم بۆ خۆم بژیم

لە تەرجیع بەندەکەی «ئەی مەلا»یش ئەم پارچەیەی خوارەوەمان هەڵبژارد کە هەر چەند هەموو بەندەکانی یەك لە یەك جوانتر و خۆشترە، بەڵام لەم نامیلکە بچووکەدا بێکەس لەمەندە زیاتر جێگەی بەرناکەوێت:

خوایە! یەك (لوتەر) بنێری بۆ گەلی کوردی فەقیر
تا نەجاتی با لەژێر دەستی مەلا و شێخان و پیر
ئەم شەوی دەیجوورە تا کەی؟ دەرکەوێ ڕۆژی مونیر
جوولەکەش وا بوون بە شت، هەر کوردە گەرمابێ ئەسیر

....

ئەی مەلا تۆبێ خوا لەم فیکرە کۆنە لابدە
باوی باوەڕ کە نەماوە باسی فیردەوس و سەعیر

با لە قەسیدەی (مەلا و شێخەکان)یش یەك دوو پارچەیەکتان پیشان بدەین، تاوەکو بزانین کە بێکەس، لەگەڵ ژینی کۆمەڵایەتیدا چەن خەریك بووە:

١

مامە سۆفییش وای تەمایە هەر بەڕیشی پانەوە
قەسری بۆ حازر کرابێ پڕ بە حۆریی جوانەوە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ئەو ئەڵێ جەننەت بەڕیشە چی بەسەر عیرفانەوە
سەد سەلاحەدین و دارا قیمەتی یەك ئانەیە

٢

گەر بەهەشت هەر بیتە جێگەی جاهیل شێت و کەران
دۆزەخیش مەخسووسی زانایان و فامیدەی جیهان
خوایە بمخەیتە جەهەننەم نەچمە ریزی وەحشیان
جەننەتی چی؟ بێت و وابێ عەینی تیمارخانەیە

٣

چاوەکەم بەخوا خەیاڵتان خاوە چاکی تێ بگەن
خوا یەکێکی خۆش ئەوێ دانا بێ خاوەن عیلم وفەن
کەڵکی بۆ خۆی و بەشەربی خادیمی راستی وەتەن
های وهوویی بێ سەمەر هەرکردەوەی شێتانەیە

لە سەرەتای قسەدا وتبوومان کە بێکەس یەکێکە لە شاعیرە قەومییەکانی ئەم عەسرە، بەڵێ شیعری نیشتمانیی (فایەق) زۆرە. بەڵام گەلێکی لە ناو خەلقا زانراوە، لەبەر کراوە. لەبەر ئەوە بەیەك دوو وێنەیەکی کورت لێرەشدا، دەرخستنی روحی نیشتمان پەروەریی ئەومان بە واجیب زانی:

دڵ

لەژێر ئەم عینوانەدا بێکەس لەدوای ئەوە کە بە پێچەوانەی عادەتی خۆی، ئەمجارە باسی دڵخۆشی و نەشئەی خۆیمان بۆ ئەکا، بە هۆی رزگاربوونی لە دەرد و ئازار و تەنگیی دڵ، جارێ لە پەنجەی نازکی یار فنجانی شەراب و جارێکی تر داوای ویسکی و عوود و تار ئەکا، وەکو خۆی ئەڵێ:

دڵ ئەوەندە مەست و کەیلە شێتە هیچ هۆشی نییە
وا لە رەقسایە خەریکە عالەمێ بێزار ئەکا

ئینجا دێتە سەر باسی نیشتمان و، تێ ئەگەین کە بۆچی وای بەسەر هاتووە و کەوتووەتە خۆشی و نەشئەی پەیدا کردووە؛ گوێتان لێ بێ بزانن، ئەڵێ چی:

دڵ بە نەشئە و بەزمی مللیەت شوکر بووژایەوە
شاییە، سەیرانە، بەزمە پڕ بە دەم هاوار ئەکا
دڵ بە ئاواتی گەیشتوو لاوی کوردی دی، کەوا
یەکدڵ و یەکدەم خەریکە میللەتی هۆشیار ئەکا
دڵ لە کینە خاڵییە بێگەردە سافە وەك بلوور
سەد تف و لەعنەت لە چارەی خائینی سەگسار ئەکا
دڵ ئەڵێ (بێکەس) هەتا کەی لافی مللیەت بە دەم
هەوڵ و تێکۆشینە تەنیا قەومی تۆ ڕزگار ئەکا
یەکتریتان خۆش بوێ تا نەگبەتی بەرتان بدا
دوو دڵیی ئەم قەومە دیل و سووك و بەدڕەفتار ئەکا

چاوێکیشتان لەم (پرسیار و وەرامە) بێ:

تۆچیت؟ من کوردم نەتەوەی گوردم!
خۆترسنۆك نی؟ نەخێر نەبەردم.
چی تۆی زەبوون کرد؟ دوودڵی و نیفاق!
چۆن رزگار ئەبی؟ هەر بە ئیتیفاق
بڵێ چیت دەوێ؟ بەرزیی وەتەنم.
بە خۆڕایی؟ نا! بەگیان و تەنم
کوا چەکت چییە؟ سەودای وڵاتم!
ئەی پشتیوانت؟ عەزم و سباتم.
چیت لە بارایە؟ خۆبەخت کردن.
بۆچی؟ لە ڕێگەی میللەتا مردن!
راستت پێ بڵێم؟ فەرموو! گوێم لێتە،
بە واتەم ئەکەی؟ سەرم لەڕێتە.

بـەڕاستـی و پـاكـی هـەوڵ و تـێكـۆشین
لـە كـورسی و كـیـنـە و درۆ چـاوپـۆشین
ئـــەمـــانـــەت نـــەبـــێ كـــارت زۆر لـــەقـــە
بـــەشت هــەمـیشە سووكـیـیـە و شەقـە!..

پیرەمێرد

خاوەنی دوانزەسوارەی مەریوان

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
@kurdica

پیرە مێرد
ئوستادی شیعر و ئەدەب

ناوی خۆی (تۆفیق)ە. چووەتە ماڵی خوا بووە بە حاجی. پادشای عوسمانی روتبەی (ئەوولی سانی)ی داوەتێ، بووەتە بەگ. لە حاجی تۆفیق بەگەوە پیر بووە، ئێستە (پیرەمێرد)ە. لە سلێمانی هاتووەتە دنیا ئیمساڵ پێی ناوەتە ٧٣ لە پێشەوە لای حاجی مەلا سەعیدی زەلزەلەیی خوێندووە، دوایی لە کولیەی حقووقی ئەستەموڵ دیبلۆمی وەرگرتووە. ئەندامی مەجلیسی عالی (ئاستانە) بووە لە پاش مەشرووتیەت کە مەجلیس لەناو چووە ،چووەتە مەسلەکی مەلەکییەوە لە پاش قایمقامییەکی زۆر کراوە بە موتەسەریفی (ئەماسیە) کە حکوومەتی عێراق دامەزراوە، هاتووەتەوە سلێمانی، بەڵام وەزیفەی نەدیوە. خزمەتی پێگەیاندنی نەخوێندەوارەکانی کردووە. بەناوی (زانستی کوردان)ەوە ریاسەتی قوتابخانەیەکی ئەهلیی کردووە و لە نەخوێندەوارەکان زۆر شاعیری پێ گەیاندووە. شێوەیەکی ڕەوانی کوردی و شیعری (ئاسانی گرانی(١)) خستووەتە ناوەوە. ئەوەتی هاتووەتەوە، تەنیا خۆی، ڕۆژنامەی لە پێشدا (ژیان) و ئیمڕۆ (ژین) دەردەکا. زۆر هەوڵی ئەوەی داوە کە ئینقلابێك بخاتە ژینی عائلەوە و لەبەر ئەمەیش زۆر لە ژنان نزیك بووەتەوە بە تەعبیری خۆی (فەمی نیزم)ە. و ریاسەتی (کۆمەڵی ژنانی) گرتووەتە ئەستۆی و گەلێك خزمەتی خوێندنی کچانی کردووە. لە هەموو ڕەنگە و دائیر بە هەموو شتێك، شیعری وتووە. شیعری نیشتمانیی ئەوەندە زۆر و ئاگرینە، باسی ناکرێ. ئەمە سەر گروشتەیەکی کورت و موتەوازیعی پیرەمێردە. ئەگینا ئەگەر بمانەوێت ئەو وەکو هەیە و بە پێی خزمەتێك کە هی شیعر و ئەدەبیات و زمانی کوردیی کردووە، بەخوێندەوارانی بناسین و وشەیەکی وامان بۆ نادۆزرێتەوە کە ئەم کارەمان بۆ ئاسان بکا. ئەوەندە ئەتوانین بڵێین کە پیرەمێرد، ئەستێرەییێکی زۆر گەشە بە ئاسمانی شیعر و ئەدەبی کوردەوە و بەبێ ترس و لێکدانەوە دەتوانین بڵێین ئەگەر ئەو (خۆرهەڵات ناسانە)(٢) ی شیعری عەلی تەرموکی، شاعیری هەرە بەناوبانگی کوردیان بەرچاو کەوتووە و بەیەکێك لە گەورەترینی شوعەرای

(١) ئاسانی گران= سهل ممتنع.

(٢) خۆرهەڵات ناس= مستشرف.

خۆرهەڵاتیان داناوە، چاویان بەشیعری پیرەمێرد بکەوتایە شکم نییە کە ئەمیان لە خوار ئەوەوە دانەدەنا و زۆر جێی بڕوایە کە پیرەمێردیان لە ڕیزی یەکەمی شاعیرەکانی خۆرهەڵاتا بنواندایە، بەڵام پیرەمێرد لەگەڵ ئەم پایە بەرزەی هەیەتی و بە پێچەوانەی ئەوە کە وەکو درەختێکی تازە و بە بەرەکەت تا بڵێی بەردار و بە میوەیە، خەڵکی لە خۆی زیاتر ئاگایان لە شیعرەکانی هەیە. خۆی ئەوەندەی ئیهمال کردوون، ئەگەر ئەوانە نەبوونایە کە مەفتوونی شیعر و ئەدەبیاتن، بۆ ئەمەی یەك دوو شیعری پیرەمێرد بدۆزینەوە، دەبوو چاو بە لاپەڕە زەرد و ژاکاوەکانی ڕۆژنامەی (ژیان) و (ژین)دا بخشێنین.

لەلایەکی ترەوە پیرەمێرد تا بڵێی بە سەلیقەیە، بەهێز و بەتاقەتە ئەوەندەی شیعرەکانی خۆی پەریشان و بڵاو کردووەتەوە، ئەوەندە بۆ کۆکردنەوە و یەکخستنی ئەدەبیاتی کوردی خزمەتی کردووە. دیوانی (مەولەوی)ی شاعیر و فەیلەسووفی بەناوبانگی کوردی هێناوەتە بەرهەم و هەموو ئەم دیوانە گەورەیە کە بە کوردیی هەورامان و شێوەی هەورامی نووسراوە، هەر بە شیعر و بە وێنەیەکی زۆر شیرینی وا کە زەڕەیەك لاری و لەنگیی بەمادە یا بەمەعنای ئەسلەکەی نەدابێ خستوویەتە سەر شێوەی سلێمانی و بەم ڕەنگە، دیوانێکی تەواوی چوارسەد و کسوور لاپەڕەی لێ هێناوەتە ناو و لە چاپخانەکەی خۆیدا لە چاپی داوە.

بێجگە لەمە، پیرەمێرد، لەلایەن سەر گروشتە و چیرۆکیشەوە خزمەتی ڕۆحی ئەدەبی کوردیی هاتووە بە بیرا و بەم فیکرە چیرۆکی (دوانزە سوارەی مەریوان)ی بۆ نووسینەوە کە حکایەتێکی واقعی و داستانێکی بڵندی ئازایی و قارەمانیی کوردی دەوری (بابان)ە. دەستی بۆ لەمە زیاتریش درێژ کردووە و هەڵمەتی بردووەتە کوردستانی شیمالی و لەناو جەرگی تاریخی شیعر و ئەدەبی ئەوێشەوە (مەم و زین)ی بۆ دەرهێناوین. ئەو (مەم و زین)ە کە سەر گروشتەیەکی ئێجگار بەرز و میللیی کوردە و لە ئەسڵدا لەژێر ناوی (زین و مەم) لەلایەن پێغەمبەری شیعری میللی ئەحمەدی خانییەوە نووسراوەتەوە. ئەمە بە هەلێك ئەژمێرین کە بە بۆنەی باسی مەم و زینەوە، وێنەیەکی ڕەنگینی شیعری پیرەمێرد، بخەینە بەر چاوتان.

ئەم چەند شیعرە پارچەیەکە لە شین و گریانی (زین) کە بە دیار مەیتەکەی (مەم)ەوە کردوویە:

ئـەم زوڵـفـە لـوولـەم بـۆ (مـەم) شانـە كرد

دەك فـەڵـەك كـوێر بـی بـۆنـێكـی نـەكرد

ئەم خـاڵ و مـیلە، من بۆ (مـەم)م ڕشت

پـەیمانم وایـە بـۆی بـەرمـە بـەهـەشت

لـێوم دانـا بـوو، بـۆ گـفـتـوگـۆی مـەم

عـەهـدە تـا مـردن واتـەی پـێ نـەكـەم

....

هـەر كـەس هـاوسەری بـۆ ژیـان ئـەگـری

مـنت بـۆیـە ویست لـەبـەرت مـری

هـەی خـەجـاڵـەت بـی چـەرخـی پڕ ستـەم!

هیچ شەرمت نەكرد لە نەوجەوانیی مەم؟

....

خـەنجـەر بـۆ دڵـە، گـەر ڕاستت دەوێ

ئـاخ مـەمـی تـیـایـە، نـەك بـەری كـەوێ

....

بـە بـەرگـی خـوێنـی شایـی ڕەنـگـەوە

بـە سۆز و نـاڵـەی خـۆش ئـاهـەنـگـەوە

بـا دەس لـەمـل كـەیـن مـەم! ئـێجگـارییـە

....

ئـاخ بـۆ دەنگخۆشێ لـە ژوور سەرینـمـان

بـە (بـەیت)ی كـوردی بـدا تـەڵـقـیـنـمـان

بـڵـێ ئـاخ دڵـی دڵـخـواز مـەشكـێنـن

بـەزۆرەمـلـێ كـچـان مـەمـرێنـن

زین، بۆ ئەمەی كە لەدوای مەم، دوایی بە ژیانی خۆی بێنێ بە خەنجەری ڕووتەوە ڕاوەستاوە و ئەلاوێنێتەوە، چاوتان لەم عەشقە بەرزە بێ لە رۆحی پاك و خاوێنی زیندایە. لە عانێكا كە ئەیەوێ خەنجەرەكە بكا بە دڵی خۆیدا، دەسی ئەگێڕێتەوە. بۆچی

ئـایـا، ترسـاوە و شیرینیی رۆح دەسی پیٚ گیٚڕاوەتـەوە؟ نەء! بەڵكو (زین) زۆری پیٚ خۆش ئەبیٚ كە ئەگەر بۆی بلویٚ لە جیاتیی جاریٚك، سەدجار خۆی بكا بە قوربانی مەم. بەڵام ئەوەی كە بەینیٚكی تریش دوای ئەخا لە خۆ كوشتن هەر عەشقی (مەم)ە.

خەنجەر بۆ دڵە گـــەر ڕاستت دەویٚ
ئاخ (مەم)ی تیایە نەك بەری كەویٚ

بەڵیٚ لەوە ئەترسیٚ كە ئەو خەنجەرەی ئەیكا بەدڵی خۆیدا (مەم)ی بەر كەویٚ. ئەمەتا عەشقی بەڕاستی! و لیٚرەدا سەنعەتی شیعری پیرەمیٚردمان بۆ دەرئەكەویٚ. بەم سەنعەتە وردە پیرەمیٚرد ئەوەمان تیٚ ئەگەیێنیٚ كە زین هەر چەند لە تاو مردنی مەم عەودالٚ ئەبیٚ و بۆ ڕزگار بوون لە خەمی تەوانابڕی فیراقی ئەو، ئەیەویٚ دوایی بە ژیانی خۆی بیٚنیٚ، لەلایەكی تریشەوە دڵی كە پڕە لە عەشقی مەم، خەنجەری پیٚ ڕەوا نابینیٚ و ئەیەویٚ قەدەریٚكی تر ئەو عەشقە بژییێنیٚ و كوڵی ئاگری دڵی خۆی بە چەند وتار و لاوانەوەیەكی تر سارێژ بكا.

هەر لەم لاوانەوەیەدا پیرەمیٚرد دوای مەبەستیٚكی تری كۆمەڵایەتیش كەوتووە و تانووتیٚكی لە چەشنی كچ بە شوودانی ولاٚتی خۆی گرتووە و ویستوویەتی لەم كارە گەورەیەدا كە بناغەی ژینیٚكی تازەی پیٚ دائەمەزریٚ هیچ نەبیٚ نرخیٚكی زۆر بچووك بە كچ بدریٚت و بیر و دڵخوازی ئەویش تاقی بكریٚتەوە. بزانن ئەم قسانەیش چەند بە وەستایی و بەویٚنەیەكی شیرین بەسەر زمانی (زین)دا ئەیەنیٚ:

ئاخ بۆ دەنگخۆشیٚ لە ژوور سەرینمان
بـە (بـەیت)ی كـوردی بـدا تـەڵـقینمـان
بـڵـیٚ ئـاخ دڵـی دڵـخـواز مـەشكـیٚنـن
بـــەزۆرەمـــڵـــیٚ كـــچـــان مـــەمـــریٚنـــن

بەڵیٚ زین تەنیا مەعشووقەیەكی عاشق نییە. بەڵكو كچە كوردیٚكی میللەتپەروەری وایە كە لەباتی تەڵقین، حەسرەت بۆ دەنگخۆشیٚكی وا ئەخوا كە بە كوردی لە ژوور سەری بخویٚنیٚ. وایشی ئەویٚ كە تەڵقینەكەی وتاریٚكی كۆمەڵایەتی بیٚ و بیٚ سوودی و چەوتی ئەو ڕیٚگەیە، لەو دایك و باوكانە بگەیێنیٚ كە لە دڵخوازی كچەكانیان ناڕوانن و بۆ مەبەستی خۆیان كچ بەشوو ئەدەن.

ئەمەیش ویٚنەیەكی تری شیعری پیرەمیٚردە:

من و ئەستێرەکان

ئەستێرە بەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بە شەو
وەك من بە داخەوەن نە سرەوتیان هەیە نە خەو
چەند ساڵە ئاشنای شەوی بێداری یەکترین
وەك سەرسەرین شەوێ سەرێ ناکەینە سەر سەرین
من خواروژوور لە دەس چووەکەی بێوەڵەت، ئەوان
وەك خێڵی خوار و ژوورکەری کورد وێڵی ئاسمان
شەو، شەونمی ئەوانە چەمەن ئاو ئەخواتەوە
ڕۆژ هەڵمی ئاوی چاوی منە سەریەخاتەوە
دوێ شەو بەری بەیان بوو، ئەگریان بەسەر منا
منیان کەساس ئەبینی لەناو دۆست و دوژمنا
دڵسۆزی وام نەدیبوو کە بۆم بگرێ، وەك خەشیم
فرمێسکەکەی ئەوان بوو بە ئاونگی تێ گەییم
بام ڕاسپارد – بڵێ – کە خەفەت بۆ چ ئەخۆن ئەوان
وەك ئێمە نین، نزیکتری لای بارەگای خوان
ڕاسپێرییان نووسیبوو بە شەونم لەسەر گیا:
«تا ئاسمان، پریشکی بەدیی ئێوە، هەڵپژا»
هاواری کوردەکانی سەرووگەییە ئاسمان
بەو دووکەڵی هەناسەیە ئاو، یێ لە دیدەمان

لەم شیعرە بەرزانەدا بگەڕێین بۆ وشەیەکی بێگانە، بۆ واتەیەکی ناپەسند، بۆ لاری و چەوتییەك و سەرنجی ئەوە بدەن کە شاعیر ئایا خۆی تەنگەتاو کردبێ و مێشکی گوشیبێ، بۆ یەکخستن و ڕێکخستنیان. و لەدوای ئەمە لەو سەنعەت و بەلاغەتەش وردبنەوە کە تیایەتی.

پیرەمێرد، هەر وەکو لە شیعرەکانیا لاسایی کەسی نەکردووەتەوە، و بەڵکو ویستوویەتی کە خۆی ببێ بە ئیمامی شاعیرە کوردەکانی ئەم عەسرە لەلایەکی

رەفیق حیلمی (٦)

تریشەوە لە شیعرا، کوردیی پەتیی تاقی کردووەتەوە و بۆی دەرخستووین کە زمانەکەمان زمانێکی دەوڵەمەند و شیرینە.

ئەم شیعرانەی خوارەوەی وێنەیەکی کوردیی پەتییە:

جاران دە ڕۆژ بە (حەچە، حەچە)و بارەبەریەوە
گەرما و (سەبوون)و لێزمەیی باران و تەڕیەوە
ترسی تەریدە، پێشکەشی سوار، شەو فڕێنی دز
دەسیاوی باری کەوتوو لە جێگەی خلیسك و خز
ئەرکی گزیر و، خانەبگیر، مۆریانی نوێن.
بۆڵەی کەیبانوو، خرسی قەتارچی، پلاری جوێن.
چەنگ سووتەکەی بە ئاو و، کەڕووی نورد و نانی کۆن.
جووتە و لەقەی تەویلە و هالاّوی تەرس و بۆن:
ئاگری تەپاڵە (لۆکسی) گزگل، گەفینی سەگ.
دەستەو یەخەی قەتارچی لەسەرکا، شەڕە کوتەگ.
(سیخورمە)کەی قەتارچی بە هەڵساندن و پەلەی.
لۆقە و تریسکەی ئێستر و بازدانی جۆگەلەی.
لاسەنگیی بار، وەرە بەرە پارسەنگی خوارییەکەی
خۆ، کەوتی پێت لە خڕکە چوو لەو دەشتە چی ئەکەی.
باج و پیتاکی زەنگنە، گیروگرفتی جاف.
هەر چیش کە پێتە، هات هەمەوەند بردی (ساف لە ساف)
بەم کوێرەوەری و کولەمەرگییەوە و بە چڵکەوە.
سێ بەندە وەر گەڕاو، بە سەروڕیشی کوڵکەوە.
ئینجا دەچوویتە شارەوە ناومالّی (عاسیمە)
بێت و بنووسرێ نابێتە خوێی چێشت، ئەمە کەمە.
ئێستە سواری پشتی (گەڕۆك(١)) بە بە سێ سەعات.
دەتباتە سەر شەمەندەفەر و دەستوبرد کە هات.

---

(١) گەڕۆك– سەیارە.

سوار بـە، بـنـوو بـەیـانـی لـە خـەو هـەسـتـە زوو بـەزوو.
بـەغـدایـە هـات بـە پـیـرتـەوە ئـەی بـیـنـی ڕوو بـەڕوو.
جـاران ئـەیـانـوت ئـەو وەلـیـیـە (تـەیـی ئـەرز) ئـەکـا.
پـێـچـانـەوەی زەوی نـیـیـە (فـەن) کـاری بـەرز ئـەکـا.

دەبینین بێجگە لە وشەکانی (لۆکس، ساف لە ساف، عاسمە، تەیی ئەرز، و فەن)کە لە زمانانی بێگانەوە وەرگیراون وشەیەکی وای تیا نییە، کە بە ئەسڵ و یا لەبەر گوێی کوردێك بێگانە بێ. لە مانەیشا (ساف لە ساف) بە تەواوی بووەتە کوردی و تا لێی ورد نەبیتەوە نازانی کە لە بنیاتا بێگانەیە و لە وشەی (ساف)ی عەرەبییەوە هاتووە. (فەن)یش وشەیەکە کە تورك و عەجەم وەکو ئێمە لە عەرەبەوە وەریان گرتووە و کردوویانە بە ماڵی خۆیان. عاسیمە کە ناوچەی حکوومەتە، ناوی ئافرەتیشە و کوردەکان بە کەڵکی ئەهێنن و لێرەدا پیرەمێردیش ڕەنگە بەهەر دوو مەبەستەکە بە کاری هێنابێ. هەرچی وەکو وتاری (تەیی ئەرز)ە، لە جیاتی کوردی بەکارهێنراوە بەڵکو مەبەستی لە کەشف و کەراماتی ئەولیایە کە پێشوان بەم جۆرە ئەیانگێڕایەوە و پیرەمێرد نەیویستووە دەسکاریی بکا و لەدەم ئەوانەوە قسەکەی وەکو وتراوە کردووە. و بەمە دەردەکەوێت کە ئەگەر بە چاوی تێگەیشتوو لە شیعرەکان ورد بینەوە وشەی بێگانەی تیا نابینین.

ئـەوەیش لـەوێ بـوەسـتـێ کـە پیرەمـێرد بـەم شیعرانـە، وەکو وێـنـەگـەرێکی وردکـار، وێنـەیەکی ژیانی کۆمەڵایەتیی ڕابردووی بۆ گرتووین و خستوویەتەوە بیرمان.

ئینجا پیرەمێرد لەدوای ئەوە کە لەوحەیەکمان لە ژیانی کۆمەڵایەتیی پێشوو بەم وردەکارییە بۆ ڕەسم ئەکا و چاوی عیبرەت و ئینتباهمان پێ ئەکاتەوە؛ ئەڵێ:

ئـیـنـجـا کـە هـات (بـرووسکـە) خـرایـە تـەلـێکـەوە
هـێـنـرایـە خـانـووەوە و لـە چـرای هـەر پـەلـێکـەوە
زۆرتـر لـە مـانـگـەشەو دەروژوور ڕوون کـرایـەوە
تـاریـکـی لاچـوو، تـێگـەیـنـی ئـێمـە مـایـەوە
ئـیـتـر دەبـێ بـە ڕەهـبـەری زانستـی تـێ بگـەیـن
چـی تـر لـەمـانـە چـاکـتـرە، بـۆ بـەرزیـەتیـی وەتـەن

لای بـەنـدە خـوێنـدەواریـیـە، ئـاهـ خـوێنـدەواریـیـە
هـەر مـیـلـلـەتـیٚ کـە فـەنـی نـەبـیٚ دەردی کـاریـیـە
ئـاخ خۆزگە خوێندنیش وەکو من ئـارەزووی ئەکەم
بـیـبـیـنـم و نـەبـێـتـە گـرێی قـورسی کـفـنـەکـەم

و بەم ڕەنگە لەم وێنەگەرییە – نەك هەر وێنەگەری مەبەست بووبیٚ، بەڵکو پەند و نەسیحەتی قەومەکەی خۆیشی لێك داوەتەوە وەباشی و بەکەڵکی خوێندنی خستووەتە بەرچاو.

وێنەیەکی تر، لە شیعری پڕ فەلسەفەی پیرەمێرد:

بیٚ بایەخیی دەوران

بـەهـار هـات و دەردیٚ ئـەبـیـنـم لـە گـوڵـدا
ئـــەویش وا دیـــارە گـــرێی وا لـــە دڵـــدا
ئـــەزانـــیٚ کـــەوا پـــێنـــج دوو ڕۆژە دەوری
کـە بـاوی نـەمـا، نـامـێـنـیٚ کـەس لـە دەوری
کە ڕازاندییەوە دەستە گوڵ، دەستی دەوران
گـەدا و شا بـە ئـاواتـەوەن بـۆی سبـەیـنـان
بەناڵە و نزان بولبول و عاشقان (بۆی)(١)
وەکو مشتومـاڵ ژەنگی دڵ نـایـەڵیٚ (بۆی)(٢)
لـە پـاش ئـەم هـەمـوو نـازەنـیـنـە کـوتـوپڕ
کە هەڵیان پچوڕکاند و کەوتە سەر ئاگر
وەکـو هـەڵـمـی مـەنجەڵ جـوانـاو ئـەڕێژیٚ
بـەدەم قـوڵـپـی گـریـانـەوە وا دەبـێژیٚ:
کـە بـیٚ بـایـەخـە خـۆشەویستـیـی زەمـانـە
کـە هـۆشت بـبـیٚ پشت مـەبـەستـە بـەمـانـە

---

(١) بۆی= بۆ ئەو.

(٢) بۆی= بۆنی عەتری.

ئــەلای دڵــبــەرێ دڵ بــەرە بــایــەخــی بــێ

بــە چــیت بــاوەڕە؟ بــۆرەپــیــاو دایــەخــی بــێ

چەند بە وێنەیەكی شیرین باسی پێنج و دوو ڕۆژی گوڵی بەهارمان بۆ ئەكا و لە زمانی ئەوەوە فەلسەفەی ژیانمان تێ ئەگەینێ. گوڵ، كە بە هەزار ناز و عیشوە ئەكرێتەوە و بە عەتری بۆنخۆشی خۆی دڵی ئینسان ئەكاتەوە بولبول ئەخاتە چریكە چریكی گۆرانی، و ئەو گوڵەی كە بەینێك دەسكی جوان جوانی لێ دروست ئەكرێت و سفرە و خوانی پادشایانی پێ ئەڕازێنرێتەوە و بەیانیان گەدا و شا، لە باخچەكاندا ئەچنە سەیری و بە ئاواتی بۆنەكەیەوەن بەڵێ هەر ئەو گوڵە بە قەدر و نازدارەیە ڕۆژێكیش ئەخرێتە سەرئاگر و جواناو ئەڕێژێ كە گوڵاو بدا بەوانەی تا دوێنێ بوو، ئەیانكرد بە سەریاندا و بە ئاواتەوە بوون كە لە دەوری دابنیشن و بە بۆنی دڵئاوێزی دەماخیان موعەتەر بكەن. ئینجا لەو وەقتەدا كە گوڵ ئەم جواناوە ئەڕێژێ بە لای پیرەمێردەوە وایە كە بە زمانی حاڵ و بەدەم گریانەوە ئەمانە بە عاشقەكانی ئەڵێ:

خۆشەویستیی زەمانە بایەخی نییە و ئەوی هۆشی ببێ لازمە پشت بەوانە نەبەستێ كە لە ڕۆژی خۆشی و دەمی سەعادەت و كەڵكداریدا لە دەوری كۆ ئەبنەوە. و بۆ ئینسانی بە هۆش و گۆش ئەوە پێویستە كە بۆ پیاوی بەوەفا و دۆستی ڕۆژی ڕەش بگەڕێ و بیدۆزتێەوە.

بەڕاستی پیرەمێرد، لێرەدا ڕۆحی مەسنەویی فەیلەسووفی ئێرانی كردووەتە بەر شیعری كوردی و حەقایەتی گوڵی ئەم، بەلای منەوە گەلێك لە حەقا یەتی (نەی) ئەو (مەسنەوی) كە ئەڵێ:

بشنو از نی چون حكایت می كند

واز جــدایــیــهــا شكــایت مــی كــنــد

خۆشتر و بەرەنگو بۆترە.

ئەمەیش وەسفێكی شیرین و غەرای ڕۆژێكی بەفر بارانی سلێمانییە:

سبــەیــنــێ بــوو لــە خــەو هــەســتــام كــە ڕوانــیم بــەفــرە بــاریــوە

ســلــێــمــانــی دەڵــێی (بــەلــكــیس)ە تــارای زیــوی پــۆشیــوە

دەمــێ بــوو چــاوەڕێی بــەفــرێكــی وا بــووم مــژدە بــێ بــاری

سەرم بــەفــرە كــەچــی هــێشتــا شەڕە تــۆپــەڵــمــە بــۆ یــاری

لە بیرمە شێرەبەفرینەم ئەکرد. سواری ئەبووم بێ زین
نسێ بوو جێگەکەی دەی بەست دەما تاکو دەمی هاوین
بە بەرگی سپییەوە چەن جوانە شاخی گۆیژە بیبینە
لە ڕەنگی ئاسمان دلبەرترە ئەم سپییە، ئەو شینە
ئەڵێن بەرگی فریشتەی ئاسمانیش سپییە وەك بەفرە
فریشتەی ئێمە بالایە بەڵام چی بکەین لەگەڵ تەفرە
هەموو پێچە کڵوی بەفرێك فریشتەی خوای لەگەڵدایە
فریشتە کەوتە ناومان بۆیە وا ئاشووب و هەڵلایە
ئەوا سامالی کرد ڕۆژ کەوتە سەر شاخی گڵە زەردە
بەسەر ئەو بەفرەدا، تیشکی هەتاو ئەڵماسی خوا کردە
بەسەر گۆنەی سپیدا، خشڵی زێڕینی بریسکەی دێ
پەریی سەر کێوی قافیش هێندە پرچی زەردی خۆی لێ دێ
لەسەر سەریان بەفر توژاڵی بەست وێنەی چۆڕی شیرە
قەتارەی سەر لقوپۆپی درەختان چەندە دڵگیرە
چلوولەی گوێسوانە پڵپڵەی زیوی کچە کوردە
سەهۆڵ ئاوێنەیە؛ ئەم پڵپڵە و ئاوێنەیە وردە
کە پیرێژن سەر و پۆیلەی بە شینی (چللە) تێك ئالا
بەهار دێ، داری پیر ئەژێتەوە دێتە قەدوبالا

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

حاجی قادری کۆیی
بولبولی نیشتمانپەروەری کورد

حـاجی قـادر، یـەکـەمین شاعیری هـەرە بـەنـاوبـانگی چـەرخی نۆزدەمین و بـولبـولـی نیشتمانپـەروەر و میللیی کوردە. (لوسی پۆل مـار گرێت) کە ئـەدیبـەیـەکی فرانسزە و دەرحـەق بـە شیـعـر و ئـەدەبـیـاتـی کـوردی، بـە یـارمـەتـیی عـالمێکی شاعیری کورد نـامیلکەیەکی نووسیوەتەوە، بـاسی حـاجی قـادری کردووە و (بـەهـاریە) بـەنـاوبـانگەکـەی گۆڕیوە بەفرانسزی(١).

ئـەم شاعیرە کوردە لـە عێلی زەنگـەنـەیە و خـەڵقی دێییەکە کە نـاوی (گۆڕ قـەرەج) بووە ئـەم دێیە ئێستـا وێرانـەیەکە نزیك بـە کۆییێ (کۆیسنجق).

بـەپێی مـوقـەدمـەی دیوانـەکـەی ئـەبێ لـە دەورووپشتی (١٢٣٢ی هـیـجـری) هـاتبێتە دنیـاوە. و لـەبـەر ئـەوەی کـە لـە کۆییێ خوێندوویەتی و دەوری منـاڵی و هـەراشیی لـەوێ ڕابـواردووە بـە کـۆیـی نـاسراوە. حـاجـی قـادر هـەر لـە منـاڵـییـەوە هـەوای میللـەت و نیشتمـانـی کەوتووەتـە سەر و گـەلێ سارد و گـەرمیی دنیـا و دەرد و نـاخۆشیی زەمـانـەی چێشتووە. ئـەنجامی کـار لـە وڵات تـەوەلا ئـەبێ و ڕوو ئـەکاتـە شاری ئـەستـەموڵ. هـەر ئـەم ڕۆحـە بـەرزەی، لـە کوردانی گـەورە و نیشتمـانپـەروەری ئـەو زەمـانـەی نزیك ئـەخـاتـەوە و ئـەبێ بـە میوانی بـەدرخـان پـاشا و مامۆستـای کوڕەکانی. لـەدوای ئـەمـەیش حـاجی بـەمێشك و کورد خوا، داخیلی کۆمـەڵی کوردانـی (ئـەستـەموڵ) ئـەبێ. لـەبـەر ئـەوەیە کەشیعرەکانی حـاجی، سەرتـاپـا بـاسی نیشتمـان و میللـەتە و سۆزی ئـاگری دڵێکی پڕ حـەمـاسـەتی تیایە. حـاجی قـادر لـەم لایـەنـەوە لـەنـاو میللـەتی کوردا دەوری (نـامیق کـەمـال)ی شاعیری وەتـەنپـەروەری تورك تـەمسیل ئـەکـا. لـەگـەڵ ئـەمـەیشدا سەری لـە هـەوای عـەشق خـاڵی نـەبووە، وەکو هـەموو شاعیرێکی کۆن، لـە عـالـەمی غـەرامیـاتیشدا پـەڕیـازی کردووە و شیعری وتووەتـەوە. لـە مـەدحی خوایشا قـەسیدەیەکی شیرین و بێ مـانـەندی هـەیە کـە بـەم مـەقتـەعـەدا:

مـەعلوومە بۆچی حـاجی مـەدحت ئـەکـا بـە کوردی
تـاکو نـەڵێن بـە کوردی نـەکراوە مـــەدحی بـــاری

---

(١) تـەمـاشای (دراسة في الشعر الكردي)، تـەرجـەمـەی ئـەم نووسـەرە بکـەن (لاپـەڕە ٣٢-٤٨).

دەردەکەوێت کە مەبەستی هەر مەدحی (باری) نەبووە، بەڵکو ویستوویە کە بە کوردییش ئەم مەدحە بکرێ.

بێجگە لە قەسیدەی (مەدحی باری)کە مەقتەعەکەی لەسەرەوە نووسراوە، و یەك دوو غەزەلی غەرامیی تر ئەودوای شیعرەکانی حاجی قادر سەراپا عیبارەتە لە ئەشعاری نیشتمانی و یا لە پەند و مەوعیزەی میللی و لەبەر ئەمە کە نرخێك بۆ شیعرەکانی دابنرێت، ئەبێ ئەم لایەنە بخرێتە بەرچاو، ئەگینا بێت و لەگەڵ ئەو شیعرانەدا کە شاعیر بۆ ئەمەی شیعر بینێتە ناو، خۆی پێوە ماندوو کردووە، بخرێنە تای تەرازووەوەو، ڕەنگە ڕەواجێکی ئەوتۆی نەبێ. ئەویش ئەبێ لە بیرت نەچێتەوە ئەو شیعرەی کە بۆ دەرخستنی هونەر و یا سەنعەتێك وترابێ لەگەڵ ئەوەی کە شعوورێکی دەروونی بێ گرێ و قۆرتی پێ دەربخرێت جیایە. بە کورتییەکەی بەلای ئەوانەوە کە لە شیعرا بۆ ڕۆح ئەگەڕێن نەك مادە، حاجی قادر نیشتمانپەروەرێکی شاعیرە. حاجی قادر نیشتمانپەروەریش نەبووایە بە شاعیر هەر دەژمێردرا، چونکو ئەم شیعرانەی کە شعووری دەروونیی خۆی پێ ئیفادە کردووە، لەوانەیە کە حاجی قادر ئیدیعای شاعیری پێوە بکا.

لەبەر ئەوە دەتوانی بڵێی کە ئەگەر لەبەر ئەهەمیەتی گیان (ڕۆح)، مادەی، ئیهمال نەکردایە و بە تەنگ ڕازانەوەی ئەو شیعرانەوە بووبووایە زۆر بە ئاسانی ئەمەی بۆ دەچووە سەر و ئەیتوانی کە بیانخاتە وێنەیەکی جوانتر و بەرزتری ئەدەبییەوە. بەڵام وەکو وتمان، حاجی مەبەستی شیعر داڕشتن نەبووە و بۆ ئەمەیش نزیکترین ڕێگەی؛ لە وتاری ڕاست و ڕەوان و لە پەند و مەوعیزەی کوردیی پەتیدا بینیوە:

حاکم و میرەکانی کوردستان
هەر لە بۆتانەوە هەتا بابان
یەك بەیەك حافیزی شەریعەت بوون
سەید و شێخی قەوم و میللەت بوون
سەید و شێخەکان لە ترسی ئەوان
مونزەوی بوون و زاکیری ڕەحمان
ئەو کە فەوتان ڕیای ئەمان دەرکەوت
سەیری چون بوونە پووش وئاگر وتەوت

یـەکـێ لـەم لاوە ڕوو دەکـاتـە عـەجـەم
دوو لـەوی لاوە دەبـنـە دوژمـنـی هـەم
یـەك بـەیـەك بـوونـە نـائبـی هـەمـەوەند
صـاحـبـی مـارتین و مـاری گـەزەنـد
مـیلـلـەتـیش هـەند کـەرن وەکو جـاران
دەستـیـان مـاچ دەکـەن دەڵـێن قـوربـان
گـەر لـە سەحـرا مـەلا نـەمـردایـە(١)
گـورگـە شیـن بـام کـەری بـخـواردایـە
شێری نـەڕ وەك لـە بـێشە نـەمـا
گورگ و مام ڕێوی دێنە ڕەقس و سەما
مـن لـە غـەمـخواری ئـەم قسانـە دەکـەم
وەرنـە پـەشمـە لـەلام هـەمـوو عـالـەم
ئـەم قسەی ئـێستـا عـەیـبـی لـێ دەگـرن
ئـەو دەمـەش دێ زەمـانـێ بـۆی دەمرن
ئـەم بـە ئـەو، ئـەو بـە ئـەم دەڵـێ کـاکـە
سەیـری قـانـوونـی حـاجـی چەن چـاکـە
هـەر چـلـۆنـێ ئـیشارەتـی فـەرمـوو
وەك کـەرامـەت هـەمووی وەهـا دەرچـوو

حـاجی وەکو خۆی دەفەرموێ، غەمخوارێکی بەڕاستی میللەت بووە و زۆربـاش لە سیاسەتی ئەو دەورە و هـەواڵ و بـاسی کوردان شارەزا، بووە و تێی گەیشتووە. گەلێك داخ و خـەفـەتـی خـواردووە بـۆ قـەومـەکـەی و بـە هـەمـوو لـەونـێك هـەوڵـی داوە بـۆ وریاکردنەوەیان. لەگەڵ ئەمەیشدا، لە خۆیەوە دیار بووە کە قسەکانی بۆ ئەو ڕۆژە کەڵك ناگرێت. بەڵام لێی ڕوون بووە کە ڕۆژێك ئەبێ (پەندە)کانی بیر بکەوێتەوە و بە داخەوە لەناو کوردانی بە مێشك و و تێگەیشتوواندا بخوێنرێتەوە:

---

(١) لە (مەلا) مەبەستی ئەمیر و حاکمەکان و لە (گورگەشین)یش مەبەستی شێخ و مەلا و سەیدەکانە.

ئەم قسەی ئێستا عـەیبی لێ دەگرن
ئەودەمەش دێ زەمانێ بۆی دەمرن

زۆر دووریش نییە وەکو خۆی ئەڵێ ئەو ڕۆژە زۆریان عەیب لە قسەکانی گرتبێ و دڵ و هۆشیان نەدابێتێ. کەچی وا ئێستا ئێمە بە دڵێکی گەرم و چاوێکی پڕ لە گریانەوە ئەیخوێنینەوە و ئەو ڕۆژە ڕەشانەمان دێتەوە بەرچاو کە حاجی و (کەیفی) تیا بوون و بە ئاهـ و ناڵەی نیشتمانەوە شیعریان وتووە و تلاونەوە.

حاجی، تەنیا نیشتمانپەروەرێکی شاعیر نەبووە. بەڵکو خاوەندی ئامانجێکی میللیی زۆر بەرز و بەرێوجێ بووە. ڕێگەی سەرکەوتن و پێشکەوتنی خستووەتە بەرچاوی میللەت، پێویستیی خوێندن و چوونە مەکتەبی بیر خستوونەوە و بۆ فێربوونی خوێندن و نووسینی کوردی هانی داون:

هەر کوردە لە بەینی کوللی میللەت
بێ بەهرە لە خوێندن و کیتابەت
بێگانە لە تەرجەمەی زمانی
ئەسراری کتێبی خەڵقی زانی
یەکسەر عولەما درشت و وردی
نەیخوێندووە قەت دوو حەرفی کوردی

....

ئوستادی خەتن لە ئەم سیانە(١)
وەك دی لە زمانی خۆی نەزانە
مومکین نییە دەربچێ لە چنگی
حەتتا ڕەقەم و خەتی فەرەنگی
ئێمە کە مۆمنین نە ڕووسین
بۆ چ کوفرە زمانمان بنووسین؟

مەبەستی حاجی قادر ئەوە نییە کە کورد لە (خوێندن و کتابەت) بێ بەهرەن، چونکو ئەگەر لە

---

(١) مەبەستی لە زمانەکانی تورکی و فارسی و عەرەبییە.

هەر کوردە لە بەینی کوللی میللەت

بێ بەهرە لـــە خوێندن و کیتابەت

مەبەستی ئەوە بووایە لەدوای ئەمەوە نەی دەوت:

بێگانە لە تەرجەمەی زمـانی

ئەسراری کتێبی خەڵقی زانی

بەڵێ مەبەستی ئەوەیە کە کورد هەر بە زمانی خۆیان ناخوێنن و نانووسن ئەگینا بە زمانانی تورکی و عەرەبی و فارسی دەخوێنن و لە ئەسراری کتێبانی زمانی بێگانە باش شارەزا دەبن. حەتتا نووسین و خوێندنی فەرەنگی (زبانەکانی خۆرئاوا) لەژێر چنگیان نەچووەتە دەرەوە و فێری بوون. ئینجا لەبەر ئەمەیە کە بەداخەوە ئەپرسێ و ئەڵێ:

ئێمە کـــە مؤمنین نـە ڕووسین

بۆ چ کوفرە زمانمان بنووسین؟

هیچ شکم نییە ڕۆحی موبارەکی حاجی لە ئاسمانی بەرزەوە ئاگاداری ئەوە بێ کە ئیمڕۆ شیعرەکانی وەکو ئایەتێکی قودسی بەسەر قەڵەم و زمانی کوردەکاندا جارییە و بێت و بزانێ کە ئەو لاوانەی لە زەمانی ئەو غەزەلی ڕەنگاوڕەنگی ئاوریشمیان لەبەر ئەکرد، ئێستا غەزەلە نایاب و بەنرخەکانی حاجی لەبەر ئەکەن، لەخۆشییا ئەو ئاسمانە بڵندەی بەجێ ئەهێشت و ئەگەڕایەوە سەر ئەرزی و ئەهاتەوە ناومان. بەڵام نەء! حاجی ئەمەی ناوێ. ئەوەی ئەو ئاواتەخوازیەتی وا لە کوێ؟ هێشتا دوور، زۆر دوورە!

حاجی بەمەندە چۆن دڵنیا ئەبێ چونکو ئەوانەی کە داخی لەسەر دڵی ئەو نابوو ئەمانەیە:

شاعـیـر و شێخ و خـواجـە دەربـەدەرن

لــە قسەی بــێ نـەتـیـجـەدا دەمـرن

بـاسی زوڵـفی درێژ و چاوی بـە خـەو

نــەبــڕاوە بــووە تــڕی خــەسرەو

قـەید و تـەزویب و حـاشیـە و ئـیـعراب

هەموو با بردی بوونە مەوجی سەراب

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سەفەر ئەندەر وەتەن چە کەڵك ئەگرێ
سەیـری نـاکـەی شەمـەندەفـەر دەفـڕێ
بـــە قسەی سادە بـــرسی تـــێر نـــابـــێ
عــەمــەلــە عــیــززی دیـن و دنـیـابـێ
ئـــاسنـــی سارد بـــە فـــوو نـــەرم نـــابـــێ
بـــەتـــرانـــیش حـــەمـــام گـــەرم نـــابـــێ
عـولـەمـامـان بـە قـەولـی بـێ سەروپـا
پـاکـی خـنـکـا لـە بـەحری وشکـی هـەوا
سەنعەتێك فێر نەبوون لەپاش تەحسیل
سەیری چۆن بۆمـەنـاهـی بوونـە دەلیل
یـەك بـەیـەك بـوونـە خـائـینی دەوڵـەت
خـائـیـنـی مـوڵك و دوژمـنـی مـیـلـلـەت

و لەدوای ئەمەی کە بەینێ لەم بابەتە ئەدوێ، ئینجا وەرئەگەڕێتەوە و ئەڵێ:

عەجـەبـا بۆچی ئـەهلـی موڵکی عێراق
ئـیـتـیـفـاقـی بـە دڵ دەکـەن بـە نـیـفـاق
بـۆ ئـــەمـیـرانـی غـــەیـرە دەبـنـــە گـزیـر
نـەك لـە خـۆیـان یـەکـێك ببێتـە ئـەمیر
ئـــێستـــاکــەش فـرسەتـــە گـــەلـــی یـاران
کـــەپـــەنـــەك بـــۆ چـیـیـە لـەپـاش بـاران

چۆنە؟ حاجی ڕاستی نەکردووە و ئایا قسەکانی ئەو ئێستاکەش وەکو کەرامەت دەرکـەوتـووە یـا نـەء؟ ئـەهـلـی عێراق، بـۆ لـەسەر نیـفـاق ڕۆیشتن گرێی ئیتفـاقیـان نەبەستووە؟ ورد و گەورە بۆ بێگانە سەر دانەواندن بە عار و نەنگ ئەزانن؟ کەسیان ئەیەوێت کە یەکێك لە خۆیان سەرکەوێ؟.

بەڵام حاجی، لەدوای ئەم قسانەیش هەر پەندی خۆی دووبارە ئەکاتەوە و ئەڵێ:

ئێستەکەش فرسەتە گەلی یاران

وە ئەوەیشیان بیر دەخاتەوە کە بێتو فرسەت لە دەست بدەن، پەشیمان ئەبنەوە و لە

دواییدا ئەنگوستی پەشیمانی دەگەزن چونکو مەسەلی کوردییە کە ئەڵێ:

کەپەنەك بۆ چییە لەپاش باران!

بە چاوێکی عیبرەتیش لەم پەندە شیرین و پڕ لەحیکمەتانەی حاجی بڕوانن:

هەتا وەك ئاگری ژێرکان لەگەڵ یێك
ئەگەر تۆفان بێ لەشکرتان بە پووشێك
لە گوێ گا نووستوون بۆیە کە ڕێوی
لەسەر ئێوە وەها شێرگیرە وەك سەگ
(سەلاح)ی ئێوە ئێستا کە سیلاحە
تەماعی گەورەیی، بێ چەك نەکەن نەك!

وتبوومان کە (حاجی)یش؛ لە غەرامیات دواوە، وەکو هەموو شاعیرەکانی پێشوو، ئەویش لە باسی خەتوخاڵی (دولبەر) خۆی پێ نەگیراوە. بۆ ڕاستیی قسەکەمان ئەم شیعرانەیمان لێرەدا نووسی کە وێنەیەکی باشە بۆ ئەوەی توانای شاعیرێتیی حاجییش دەربخا:

هەر کەسێکی کەسە، ناکەس نییە حەرفێکی بەسە
وەرە سەر باسی خەتوخاڵی هەتیوی خۆمان
ئەی فیدای خاکی دەرت تاجی کەی و مەسنەدی جەم
وەی بە قوربانی سەر و فێسی کەچت تاجی کەیان
خۆم بە دارا و سکەندەر و بە خەسرەو نادەم
گەر بزانم لەبەر ئەم قاپییە دەبمە سەگەوان
عاشقانت کە هەموو تیری نیگاهێکی بەسە
وەرە دەر گانەکەمان زامنی تۆم بمکە نشان
بە ئومێدی ئەسەری حوسنی ڕەزا دەچنە وڵات
شیعرەکانم کە سەراپا وەکو خۆم بێ سەر و پان
نالی و خاکی بەبە، حاجی و کۆیە بە مەسەل
عەینی(١) حافیز و شیرازە کەلیم و هەمەدان

---

(١) نازانم حاجی بۆ نەیگوتووە، (هەروەکو).

وەکو وتمان بەم غەزەلەدا هەروەکو هێز و توانای شاعیرێتیی حاجیمان لێوە دیار ئەبێ، ئەوەیش تێ دەگەین کە حاجی ئەوەندەی خۆی بەکەم داوەتە قەڵەم و هەموو دەمێك ویستوویە کە خۆی لە خوار هەموو کوردێکەوە بگرێت، ئەوەندەیش لەخۆی رازی بووە و دەرکی بە پایەی بڵندیی خۆی کردووە لەبەر ئەوەیە کە گەلێك لە شیعرەکانی هەم خۆ نەواندن (تواضع) و هەم خۆ هەڵکێشان (تفاخر)ی تیایە.

هەروەکو لەم غەزەلەی سەرەوەدا جارێ خۆی ئەنەوێنێ و ئەڵێ:

بە ئومێدی ئەسەری حوسنی رەزا دەچنە وڵات

شیعرەکانم کە سەراپا وەکو خۆم بێ سەروپان

و لەدوای ئەمە بائەداتەوە و لەجێگەی خۆ هەڵکێشان ئەڵێ:

نالی و خاکی بەبە، حاجی و کۆیە بە مەسەل

عــەینی حافیزو شیرازە، کـــــەلیم و هەمـدان

و ئەیەوێ کە خۆی بەرامبەر بە (کەلیمی هەمەدانی) بگرێت.

لە هەموویش سەیرتر ئەوەیە کە بە پێچەوانەی ئەو پلە بەرزەوە کە حاجی لە ڕۆح و شیعری نیشتمانیدا گەیشتوویەتێ و لەگەڵ ئەو پلەی ئەدەبە کە لە شیعری غەرامیدا هەیەتی، دیسانەوە ئەویش وەکو شاعیرەکانی پێشوومان، خۆشەویستییەکەی خۆی لە دوو وێنەدا واتا لە وێنەی کوڕ و کچدا بۆ وەسف کردووین:

لەسەر شەو ڕۆژی داناوە مەڵێن فێسی لە سەرناوە

لەبەر با جامی یاقووتی بە مــشکی وشکی داداوە

زۆرباشە ئەوا تێ گەیشتین کە حاجی حەزی لە بێچووە ئەفەندییەکی تازە پێگەیشتووی گوڵڕەنگ کردووە کە لەسەر شەوی زاج و پەرچەمی، ڕۆژی داناوە کە فێستە سوورەکەیەتی. ئەی بەوە بڵێین چی کە ئەڵێ:

لە داوێنی چیا بوو خەرمەنی گوڵ خیوەتی خارا

بە دوو ئەستوونەکی زیوین تەنافی زوڵفی هەڵداوە

لە بەرقی ڕەنگی شەرواڵی حەیا دامانی هەڵماڵی

لەتەقەی دەنگی خرخاڵی لە گەردوون زهرە داماوە

ئایا دەتوانین ئەوە لێك بدەینەوە کە ئەو کوڕە ئەفەندییە فێس سوورە؛ خرخاڵی لەپێ

کردووە؛ ئەگەر بەمەیش تەواو تێ نەگەین، ئایا لە شەقەی پانی بەرزەکانی (خانم خاسی) یارویشی خەبەرمان نابێتەوە و لە ڕۆژی مەحشەریشدا هەر لەخەوی غەفڵەتا دەمێنینەوە؟

لە تەقەی ناڵ و شەقەی پانیی بەرزی ئاسمان لەرزی

تەقوتۆق کەوتە سەر ئەرزی دەڵێن مەحشەر هەڵستاوە

بەڵێ قەت شکی تیا نییە کە حاجییش لە وەسفی خۆشەویستەکەیدا کەوتووەتە ئەو هەڵەیە کە شاعیرەکانی تر تێی کەوتوون و (مەحبووبەی شاعیرەکان)ی پێشووی بە خەیاڵدا هاتووە کە ئەویش بە بیری من (مەحبووبەیەکی خەیاڵی)یەعنی (هەیولا)یەك بووە هەم نێر و هەم مێ! وەیا وەکو لێرەدا، دەیبینین لاوێکی نەوجەوانی (پانی بەرز) لە پێ بووە و، یا کچێکی شیرینی فێس لەسەر. بەڵام ئێمە، ئەگەر حاجی قادر لە یەك دوو غەزەڵبازیی بەم ڕەنگە ببینین، ئەوەمان بە خەیاڵدا نایەت، کە عەشقی مەجازی، ئەوی لە عەشقی بەڕاستی نیشتمان، دەنکێك دواخستبێ، چونکو هەروەکو خۆی فەرموویەتی:

پەشمە حاجی وەرە، وەکو جاران

بێرەوە سەر حیکایەتی کوردان

ئەو زۆر زوو لە عەشقی مەجازی بای داوەتەوە و بە هەموو تین و هێزیەوە خۆی هاوێشتووەتە ناو ئاگری کوورەی عەشقی بەڕاستییەوە:

خوسرەو و کەیقوباد و ئەسکەندەر

وەکو کیسرا و کاوس و قەیسەر

هەموو تێك چوون و پاکی فەوتاوە

نە سیلاح و نە سککەیان ماوە

واقیعەن وایە وەك بەیانم کرد

هەر کەسێ زا، بە ناعیلاجی مرد

مەرگ و ژین میسلی سێبەر و تاوە

ئەوی باقی بمێنێ هەر ناوە

چونکو هەر چی لە داری دونیایە

دێت و دەڕوا هەمووی وەکو بایە

سەد شەهەنشا و پادشا مردن
سەیری کە کوردی ئێمە هەر کوردن

....

حەسرەتم هەر ئەمە لە دونیادا
حاجی دەمرێ بە دەورەیان ناگا
گەر بە دەورانیان بگەییبایە
هەموو حاڵی دەبوون چ دەریایە
چ بە مەنثووری گەوهەری کوردی
چ بە نەزم و کیتابەتی وردی
(سەعدی) ئەیامی خۆی نەبوو نانی
وەکو من بوو، گەڕۆك و بێ خانی
ئێستا خەڵقی لە حەسرەتی دەمرن
بەیتەکانی لە زێڕ و زیو دەگرن
ئاخیری ڕۆژێکیش دەبێ وەعدی
خەفەتم بۆ بخۆن وەکو (سەعدی)

بەڕاستی حاجی قادر زۆرباش توانیویەتی کە ناوێکی سەرمەدی لەناو کوردا بۆ خۆی بێڵێتەوە و باش تێ گەیشتووە کە:

مەرگ و ژین، میسلی سێبەر و تاوە
ئەوی باقی بمینێ هەر ناوە

ئەم شیعرەیش کە ئەڵێ:

سەد شەهنشا و پادشا مردن
سەیری کە کوردی ئێمە هەر کوردن

شیعرێکی (عەلی کەمال)مان بیر ئەخاتەوە کە ئەڵێ:

کورد ئەوەندە کوردن بە سەد شەیتان لە کوردی ناکەون
ئیکە خەڵقی بۆچی بۆ خۆی دەردیسەر پەیدا ئەکا

حاجی هەروەکو سووتاوی نیشتمانی گەورە بووە و بەو عەشقەوە تلاوەتەوە، بۆ

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
@kurdica

کۆیەش کە نیشتمانی تایبەتی خۆیەتی ئێجگار سووتاو و بە پەرۆش بووە. ئەم شیعرانەی خوارەوەی وێنەیەکی عەشقی وڵاتی تایبەتی خۆیەتی:

لە مەیدانی بەهارا شارەکەی کۆ
قوبەی کشمیری دا بەرشەق وەکو گۆ

....

دەماوەندیش بە نیسبەت شاخی ئێمە
بەهاری چەشمەساری وشکە دێمە
لەکن (بتوێن)ی ئێمە دەشتی لاجان
وەکو ڕەی بانەیە هەورازی لاجان
ئەهالی رۆستەمن وەقتی شوجاعەت
لە حاتەم زێترن وەقتی سەخاوەت
کوڕی غیلمانە کچیان عەینی حووری
نەزەر بازن بەڵام هەر دوور بەدووری
موسافر پەروەر و یاری غەریبن
ئەوانن وا لە هەر عەیبێ بەری بن
مەکەن عەیبم هەمووی ڕاستە مەقالەم
بە بورهان و حەدیسی فەخری عالەم
وەتەن مەحبووبێکە زۆر جیلوە ئارای
نشانەی دین و ئیمانە تەمەننای(١)
لە ئادەم بگرە تا دەورانی ئێستا
یەکێ وەك (حاجی) لەو خاکە هەڵستا
کە غەم خواری بکا بۆ میللەتی خۆی؟

......

لە قۆچ پاشاوە تا ئێستا ئەمیرێك
لە (کۆیێ) پەیدا نەبوو یاخۆ وەزیرێك

(١) حب الوطن من الايمان.

لــەبــەر بــێ ئـیـتـحــادی بــوونــە مسکـێن
لــە ئــاخـیـردا، وەکــو زانـیـومــە هــەڵـدێن
لـە مـابـەیـنـی (کـڵاو سوور) و (کڵاوڕەش)
پــەرێشانین دەبـیـنــە مـیسلـی گـای بـەش

....

وەکــو بـیستــوومــە ئــەی یــارانــی کـۆیـی
لە تـاریخی (جەم) و (ئەسکەندەر) و (کەی)
بـــە شیـــر و خـــامـــە دەوڵـــەت پـــایـــەدارە

....

نــە بــەیـداغـی هــەیـە نـە تـەپـڵ و کـووسی
ئـــەمـــەنـدەی پـــێ کـرا بـــێچـــارە نـــووسی

....

ئــەوا خــۆی کـردە مـەهـدی حـاجـی قـادر
نـــە نـــادرشای هـــەیــە نــە شاهـــی نـــادر

لەبەر ئەوەی کە دیوانەکەی (حاجی قادر) سەراپا عیبارەتە لە ئاهونالەی نیشتمانی و هەموو دێڕێکی لە پەند و مەوعزەیەکی میللی، بێت و هەمووی بنووسین، ئەبێ ئەم کتێبە هەر بۆ ئەو دابنێین و بە تایبەتی هەر شیعرەکانی ئەوی تێ بخەین، بەڵام وا لێرەدا باسی حاجی ئەبڕینەوە تاوەکو بتوانین لە وتاری هەر شاعیرە چەند وێنەیەك بخەینە بەرچاوی خوێندەواران و دڵ و دەماخیان بە کاڵای ڕەنگینی ئەدەبیاتی کوردی ڕوون بکەینەوە.

حەریق

مەلا ساڵح

مەلا ساڵح کوڕی مەلا نەسروڵا و خەڵکی گوندی (زێویە)ی ناحیەی سووورداشی قەزای سلێمانییە. لە ١٢٨٢ی هیجریدا هاتووەتە دنیاوە. بۆ خوێندن، زۆر لە کوردستاندا سووڕاوەتەوە. لە (الهیات)دا گەلێ شارەزا و لە زمانی فارسیدا زۆر توانای بووە. لە دوای ئیجازە وەرگرتنی بەینێك لە وڵاتی سلێمانیدا ماوە و لە پاشدا چووەتە (سابلاغ) و لەوێ لە حزووری شێخ بورهانی خەلیفەی شێخ عوسمانی (تەوێڵە)دا تۆبەی کردووە و داخیلی تەریقەتی نەقشبەندی بووە. عومری بە موتالا و تەدریس ڕابواردووە. بە سێ زمان (عەرەبی و کوردی و فارسی) گەلێ شیعری هەیە کە زۆر بە تەئسیر و بەلیغە. لە ١٣٢٧ی هیجریدا لە (سابلاغ) بەڕەحمەت چووە و لە قەبرستانی (مەلا جامی) نێژراوە.

دیوانی ئەشعاری هێشتا لە چاپ نەدراوە(١) ئەم شیعرە هینی حەریقە:(٢)

چاوەکەم دوێنێ لە باغا گوڵ بە عیشوە خۆی نواند
نەك نمەکگیربم بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند

جەنابی ئەمین زەکی بەگ لە تاریخی سلێمانیدا، تەرجەمەی حاڵی حەریق، بەم ڕەنگە دەنووسێ. و ئەو تەرجەمەیە کە لە موقەدمەی دیوانەکەیدا نووسراوە لەگەڵ ئەمەدا فەرقێکی ئەوتۆی نییە.

حەریق، لە یەك دوو (نەعت)ی نەبەوی بەولاوە هەر شیعری غەرامیی وتووە. بەڵام شیعرەکانی سەراپا سەنعەتە و لە سنعەتی شیعریشدا زۆرتر مەیلی جیناس و تەشبیە و ئیستعارەی کردووە. هێزی زانایی و مەلایەتی لە شیعرەکانیا دیارە. وەکو (مەریوانی) ئەڵێ وادیارە کە هەمیشە دڵتەنگ و خەفەتبار بووبێ.

ئەم چەند شیعرەی خوارەوەی وێنەیەکیناڵەی دڵی خەمباری حەریقە:

---

(١) تاریخی سلێمانی. بەڵام دیوانەکەی حەریق لە ساڵی ١٩٣٨ لە چاپخانەی مەریوانی لە چاپ دراوە. ر. ح

(٢) تاریخی سلێمانی.

هـەوری خـەفـەتـە بـەفـری غـەمـی داوە بـە سەرمـا
یـاسەڕسەڕی تـەوریـتـە کـە لـێی کـردمـە سەرمـا
گـەهـێ بـەشـەرارەی غـەم و گـە سەڕسەڕی هـیـجران
خـۆشی نـەبـوو بـۆ مـن نـە بـەگـەرمـا، نـە بـەسەرمـا
کـەوتـووەتـە سەرم ئـەشك و غـوبـاری ئـەلـەمـی دڵ
یـەعـنـی کـە قـوڕی مـیـحـنـەتـە کردوومـە بـەسەرمـا
گەر ئەچمەوە (ساحیب) نییە هیچ موونسی جانی
گـەر دێمـە (سەقـز) نـاری سەقـەر وا لـە جگـەرمـا
شاهـیـدمـە حـەواسم کـەسەکـەم چـەنـدە کـەساسم
بـەخـوا نـیـیـە غـیـرەت لـە خـەیـاڵ و لـە نـەزەرمـا
هەر چەنگە بە جیسمانی کە دوورم لە حزوورت
ڕوحـیـانـەتت سەبـتـە لـە نـێو زوبـدەی سەرمـا
تـۆفـانـی سرشکـم چـووە سەر جـوودی وجـوودم
کەشتیی تەنی تیا نوقمە نە نووح و نە ئەسەر ما
لـەوساوە کـە تـۆ ڕۆیـی دڵـم ڕۆیـی بـە دووتـا
هـێلانـەی تـەن هـەر وەکـو مـەئـوای سەقـەر مـا
بـێ فـەوجـی وەفـاکـەت کـە جـەفـا پـەروەرە ئـیمڕۆ
ئـەم لـەشکری ئـاهـی مـنـە بـێ فـەتـح و زەفـەر مـا
لـەم قـەسوەتـەدا تـا وەکـو کـەی پـەردەی زوڵـمـەت
بـەرچـاوی دڵـم بـگـرێ دەسا بـێ بـە گـوزەرمـا
ئـایـیـنـەی دڵ، ژەنـگـی قـەساوەت روخـی پۆشی
خـاکستـەری دڵسووخـتـەیـی بـێنـە بـە سەرمـا
مـەڕوانـە بـە زاهـیـر کـە بـەبـێ قـووتـم و ڕووتـم
ڕوو قـووتـی خـەیـاڵـت غـەزەلـی چـاکـە لـەبـەرمـا
سەرمـایـەی ئـەم مـوڵـکـی خـەیـاڵاتـە حـەریـقـی
حەیفێ کە تەلەف بوو بە هەدەر چوو بە زەرەرما

(نەعت)ی
محەمەد (صلی اللّه علیه وسلم)

بەو نوورە کە زاهیر بوو لەسەر ڕووی محەمەد
عالەم هەموو ئاشوفتە بوو وەك مووی محەمەد
مەخجوول و سەر ئەفکندەیە نەسرین و بنەوشە
بۆ مووی سەمەن بووی دوو گیسووی محەمەد
مەجزووبە هەموو کەس بە رمووز و بە ئیشارە
مەجبوورە لە دەس ساعد و بازووی محەمەد
سەرووی چەمەنیش پێی لە گوڵ و خاری غەمایە
لەرزانە لە حەسرەت قەدی دڵجووی محەمەد
لالەش وەکو من سینەی پڕ حەسرەت و داغە
تا دیویەتی ڕوخساری گوڵبووی محەمەد
گەردی زەقەنی سیی پڕ ئاسیبی عەجایب
زەخمی هەیە بۆ شاه و گەدا کووی محەمەد
زاهید وەرە پێش تۆوسەری ئیمانی زەعیفت
ڕوویێ کە لە میحرابی دوو ئەبرووی محەمەد
بورهانە لەسەر نەفیی مونافاتی شەو و ڕۆژ
موویێ کە پەریشانە لەسەر ڕووی محەمەد
عالەم وەکو من جەرگی بڕاوە بە نیگاه و
رەم کردن و ئێستا دەنی ئاهووی محەمەد
رۆح و دڵ و دینت هەیە هەر سێکی حەریقی
خەرجی کە لەڕێی وەسف و سەناجووی محەمەد

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

غەزەلیاتی حەریق

مــەداری تــوولــی ئــومــێدم خــەیــاڵــی گــەردن و زوڵـفـە
بــەڵــێ سەودای سەری عـاشق لـەسەر هـەودایـەکی خـاوە
بــە سانـی پــەرچــەمـی ئـاشفـتـە سەرگـەردان و ژوولـیـدە
بـە مـیسلـی زوڵـفـی سونبول دڵ هـەمیشە حـاڵی شێواوە
هەوای نافەی غەزالە ڕێی (خوتەن) تووشی خەتای کردم
بە یادی موشکی زوڵفی ڕووم لە (چینی) پەرچەمی ماوە
چراغی عومری عاشق بای فەنای هیجرانی لێ هەڵبوو
لە فانووسی ئەدەبدا حیفزی کە یەك دوو نەفەس ماوە
دەمێکـە چـاوەڕێی سورمـەی غـوبـاری مـەقـدەمـی یـارم
لـە کـۆی خـووبـانـەوە ئـیمڕۆ نـەسیم (تـۆزێکی) هێنـاوە
کـتـێبی عـەشقی مـەجنوون ئـایـەتی ڕوخساری لـەیلایـە
لـە (سوورەی یـوسفـا) دەرسی جـنـوونـی ئێمـە نووسراوە
سەرم کـاسی شەرابـی سوحـبـەتـی کـاسەی دڵـی غـەیـرە
لە (دەردی دوردی) ئەم جامە پەنام بۆ ساقی هێناوە
کـەسێ فـیـتـرەت بـڵـنـد بـێ بـۆ ڕەواجـی سکـەی دیـنـی
خەراجی (میسری قلبی) خۆی بە (حوسنی یوسفی) داوە
لەسەر سەودای قوماری شاهی خووبان پیری بورهانی
بـە چـوگـانـی ئـیـرادەت گـۆی سەرم بـۆ یـاری دانـاوە
نـمـای ڕۆح و حـەیـاتـی من بـە جیلوەی ساقییـە باقی
نەوەك وەك سپڵە بۆ سفرە لە دووی نان چاوی پڕ ئاوە
بـەقـوربـانت بـم ئـەی پـیری خـەرابـاتی جیهـان ئـابـاد
بـە شایـەد بـە کـە مـن ڕۆحـم لـە ڕەهـنـی قـوربـی تـۆ نـاوە
شەهی موڵکی یەقین شاهنشەهی دین پیری با تەمکین
ڕەئـیسی ئـەولـیـا ڕەحـمـێ، هـەتـا دڵ ڕێی نـەبـەسراوە

لـه دارولـحوزنـی میـحنـەت نـاجییـه وەك پیری کەنعانی
بـەبـۆی پـیـراهــەنـی یـوسف کـەسێ چـاوی هـەڵـێنـاوه
حزووری تۆ بەهەشتە ئادەم و ئەهلی حەسەد شەیتان
بـە بـۆی دانـە، تـەمـاع کێشاویـەتـە نـاو دامـی دنـیـاوه
شەرابـی سوحبـەتت ئێکسیری خـاکیی مـەعدەنـی رۆحـه
لـە کـارخـانـەی سەعـادەت (لـوقـمـەی لـوقـمـانـی) هێنـاوه
عـەدوو بـا هـەروەکـو عـەقـرەب کلکی نیشی خـۆی دانـێ
شوکـر تـۆزێ حـەیـای بـوو وا بـەچـاویـا دیـاره داینـاوه
هـەتـا گـوێ پـێوه بـوو مـنـکـر، لـە زەلـکـاوی حـەسادەتدا
هـەزاری (کلکی بگری) (کـەڵکی نـاگری) تـازه، خنکـاوه

لەم شیعرانەی سەرەوەدا، شاعیر، (خەتەن و خەتا)، وڵاتی (چین) و (چینی پەرچەم) و (تۆزێك) کە بە مەعنای کەمێك، و یا (تۆز و غوبار)ێك هاتووه و (دەردی دور) کە بە مەعنای (دەرد و خڵتە) دێت و (سوورەی یوسف) و (خەراجی میسری قەلب) و (حوسنی یـوسف) و (لـوقـمـەی لـقـمـان) و (کـلـکـی بـگـری) و (کـەلـکـی نـاگـری)ی هـەمـوو بـە وەستایەتییەکی شاعیرانە دامەزراندووه و سەنعەتێکی جوانی ئەدەبیی وای تیا سەرف کردووه، کە هەر ئەوانەی شاعیرن و لە سەنعەتی ئەدەب شارەزان دەتوانن تێی بگەن و بەهای بۆ دابنێن. بێجگە لە ئەمانەیش کە بەچاو پیاخشاندنێکی کەم، بۆ شاعیر دەردەکەوێت، دەتوانم بڵێم کە غەزەلەکە سەراپا سەنعەتێکە و وێنەیەکی زۆر شیرین و ڕەنگینی بەلاغەتی زمانی کوردییە...

کتێبی عەشقی مەجنوون ئایەتی ڕوخساری لەیلایە
لە سوورەی یوسفا دەرسی جنوونی ئێمە نووســـراوه

بە لای منەوە گەلێ ژوور شیعرەکەی (فزوولی)یەوەیە کە دانەری حیکایەتی (لەیل و مەجنوون)ە بە نەزم، و یەکێکە لە شاعیرە هەرە بەناوبانگەکانی دەوری پێشووی تورك.

ئەمە شیعرەکەی فزوولییە:

مجنون ایلە برمکتب عشق ایچرە او قوردق
بن مصحفی ختم ایتدم أو (والليل) دەقالدی

یەعنی: لەگەڵ مەجنوون هەردووکمان لە قوتابخانەیەکی عەشقا دەمانخوێند من لە قورئان بوومەوە، ئەو هێشتا لە سوورەی (والليل)دا بوو. کە مەبەستی ئەمەیە عەشقی لەیل، مەجنوونی لەسەر وشەی (والليل) ڕاگرتبوو نەیدەویست کە لەو سوورەیە بێتەوە تاوەکو ناوی لەیل لە زمانی جیا نەبێتەوە...

خۆ ئەو بەلاغەتەی کە لەم شیعرانەدایە:

مەداری تووڵی ئومێدم خەیاڵی گەردن و زوڵفە
بەڵێ سەودای سەری عاشق لەسەر هەودایەکی خاوە
هەوای نافەی غەزاڵەڕێی (خوتەن) تووشی خەتای کردم
بە یادی موشکی زوڵفی ڕووم لە (چینی) پەرچەمی ماوە
چراغی عومری عاشق بای فەنای هیجرانی لێ هەڵبوو
لە فانووسی ئەدەبدا حیفزی کە، یەك دوو نەفەس ماوە

وا دەزانم ئاتاجی وتن و گێڕانەوە نییە. (حەریق) لەناو شاعیرەکانی پێش دەوری ئێستادا جێگەیەکی بەرزی هەیە و لەگەڵ ئەوەدا کە هەموو شیعر و غەزەلەکانی پڕ لە سەنعەتن لەلایەن ڕەوانی و سەلاسەت و بەهێز و بەپێزی، یەعنی (قوەت و متانت)ەوە ژوور شیعری گەلێکیان کەوتووە. بەتایبەتی لە سەنعەتی مەلایانە زیاتر کە لە شیعرەکانی مەحویدا ئێجگار زۆرە، بە سەنعەتی شاعیرانە ڕازاونەتەوە.

حەمدی

مەلا حەمدوون

کوردستانی عێراق و بەتایبەتی خاکی بەبە ئەوەندەی شاعیر پێ گەیاندووە کە نایەتە ژمارە. خۆ سلێمانی ئەتوانم بڵێم کە گەورە و بچووکی، حەتا کاسب و نەخوێندەوارەکانی لە (بەهرە)ی شاعیری بەشیان وەرگرتووە. ئەم شاعیرانەی کە لە نەخوێندەوارەکانیش پێ گەییون وەنەبێ وەکو هەندێ شاعیرانی قەومەکانی تر قسەی هەلەق و مەلەقیان کردبێ و لە ڕێزی شاعیرانی (شەعبی)دا مابنەوە. بەڵکو شیعرەکانیان زۆر ڕێکوپێك و بە مەعنا و بە تەواوی (مەوزوون و موقەفا) بووە، بە وێنەیەك کە لەگەڵ شیعری شاعیرێکی زانا و خوێندەوار چەپی نەبووە. لەبەر ئەوەیە کە دەتوانین بڵێین شاعیرانی کوردستان بەشی زۆری شاعیریەتییان لە فیترەتەوە وەرگرتووە و شاعیری خوایی بوون. حەمدی کە ناوی مەلا حەمدوونە یەکێکە لەوشاعیرانە(١) ئەم زاتە خەڵکی سلێمانییە. بە کوێری لە دایك بووە و غەیری قورئان کە لەبەر خوێندوویەتی هیچ قوتابخانە و مەدرەسەیەك نەچووە و نەیدیوە. بەڵام زەکایەکی بەرز و فیترەتێکی شاعیری خوادادیی هەبوو. وەکو عەلی کەمال ئەڵێ سەعاتێکیان تێکوپێك ئەدا ئەو هەمووی تێك ئەخستەوەو ئەیهێنایەوە کار.

بەفارسییش شیعری داناوە. لەبەر ئەوەی کە چووبووە (ئەستەمول)و بەینێکی زۆر لەوێ مابووەوە تورکیشی زۆرباش ئەزانی. پیاوێکی کەڵەگەت و سووروسپی و چوارشانە بوو. ئەو بەینەی کە لە ئەستەموڵ بوو، بەشی زۆری وەختی خۆی لە (سرکەچی) لە (چایخانەی بەغدا) ڕادەبوارد. خۆم گەلێ جار هەر لەبەر ئەو ئەچوومە ئەو چایخانەیە و لە قسە و سوحبەتی عەنتیکەی ئیستفادەم ئەکرد. بە ئیحسانی خەڵکی و بەتایبەتی گەورەکانی کوردی ئەستەموڵ بەڕێوە ئەچوو. لەگەڵ ئەمەیشدا تا بڵێی بە زەوق و بە تەبیات بوو. هەموو وەختێ جبەی تازە و کەوای شیرداخی تازەی لەبەر ئەکرد و فێستێکی سووری بێ قاڵبی لەسەر ئەنا و بەم حاڵەوە لە مەلایەکی

---

(١) من مەلایەکی کوێری کوردم لە ئەستەمولدا دیوە کە بەتەواوی خاوەندی ئەم سیفەتانەیە کە عەلی کەمال لەژێر ناوی (حەمدی و یا مەلا حەمدون) دا باسی کردووە بەڵام من وام بێتە بیر کە ناوی مەلا فەرەج بێ.

(ئەزهەر)ی ئەچوو. پێڵاوی قەت بێ بۆیاخ نەبووە. هەموو ڕۆژێك خۆی ئەشوشت و ئیجگار حەزی لەپاك و تەمیزی ئەكرد. پوولێكیشی پێ بوایە دەسی بۆ كەس درێژ نەئەكرد و دەیویست جارێ ئەو پوولە یا بۆ حاجەتێكی خۆی ویا بۆ (میوان)ێكی خەرج بكا. هەر لەبەر ئەمەیش وا دەزانم كە بێ ئەوەی بچێتە سەریان، پیاوە (گەورە!)كانی كوردی ئەو دەورەی ئەستەموڵ لە خۆیانەوە خەرجییان بۆ دەنارد. لە ئوتێل ئەنووست.

هەموو وەختێك كوردێكی بۆ ئەبوو كە رەهبەریی بكا. بەڵام گەلێ جاریش بەبێ رەهبەر ئەگەڕاو شارەزای گەلێ كووچە و بازاڕی ئەستەموڵ بوو لەساڵی ١٣٣٥ی هیجری و لە عومرێكی ٦٥ ساڵیدا بە ڕەحمەت چووە لە حەربی گەورەی ڕابردووا بە شیعرێكی كوردی هەواڵی ئەو زەمانەی گێڕاوەتەوە كە بەڕاستی جوانە و شاعیرانەیە.

من ئەو شیعرانەم لە دەمی خۆی بیستبوو. ئەگەر لەو ڕۆژانەدا بمزانیایە كە ڕۆژێك كتێبێكی وا ئەنووسمەوە، زۆر سووك و ئاسان بوو كە گەلێ شیعری خۆی لێ وەرگرم و بینووسمەوە.

ئەمە شیعرەكانیەتی كە لە (گوڵدەستەی شاعیرانی) عەلی كەمال وەرمان گرتووە(١):

ئەم ڕۆژە چ ڕۆژێكە كە دنیا شڵەژاوە
هەركەس بە(جەخارێ) جگەری قیمە كراوە...(٢)
دنیا پڕی ئاشووبە خەلایق بە عموومی
ئاسایشی لێ مەنعە ئەڵێی جونبشی ئاوە
وەك تەرزە ئەبارێ بە هەموو دەم ئەسەف و غەم
هەوری غەزەب و قەهری خوا توند و بە تاوە
ئەم وەزعە كە ناوی بە(سەفەربەر) ئەبەن ئیمڕۆ
فەرمانی بە خوێن ڕشتنی ئەم عالەمە داوە

---

(١) وەكو وتمان ئێمە ئەم شاعیرە بە مەلا فەرەج ئەزانین بەڵام چونكو وەسفی عەلی كەمال و چاوپێكەوتنی ئێمە لە یەك ئەچێ و بڕوامان وایە كە عەلی كەمال ئیستناد بە شتێك ئەڵێ ناوی مەلا حەمدوونە بەو ڕەنگەمان وەرگرت.

(٢) جەخار بە قەرینە مەعنای نەوع و یا ڕەنگە (بە جەخارێك= بەڕەنگێك) وشەیەكی زۆر جوانە و تازەم بیستووە.

تایبەت ترین بنكەی كتێبی كوردی
كوردیكا
@kurdica

گیرۆدەیە ئەم عالەمە هەرکەس بە سیاقێ
کەوتووەتە کەشاکەش بە قوماندەی ئومەراوە
(ژەندەرمە) ئەسوورێتەوە وەك واشەی برسی
بۆ لاشەی میللەت بە فڕوفێڵی غەزاوە
فەوتاوە لەبەر سوخرە، کەر و هێستر و یابوو
حوشتر سەقەت و شەل بووە، گا پشتی شکاوە
کەر شەوقی زەڕینی نییە حەتا لە بەهارا
ترسی هەیە بیخەنە ژێر باری قەزاوە
بۆ گرتن و بۆ کوشتنی ئەم عالەمە یەکسەر
ئەم عرسەی ئافاقە ئەڵێی حەڵقەیی داوە
نیك و بەدی ئەم عالەمی ئیسلامە بە جارێ
کەوتوونەتە ژێر حەڵقەی زنجیری بەلاوە
هەر شەش جیهەتی گرتووە ئاشووب و موسیبەت
مێشوولە مەجالی نییە بفڕێ بە هەواوە
ئەم زاڵمی سەفاکی (سەفەر بەرلکە) ئیمڕۆ
نامەی فەرەحی داوە بە دەم بادی سەباوە
دەشت و جەبەل و شیو و جەزیرەی هەموو دنیا
گوڵ گوڵ بووە سەر پاکی بە خوێنی شوهەداوە
تەیارە بە ئەسبابی شەڕ و فیتنەوە دایم
جەولانی ئەڵێی هەورە بەسەر مەرکەزی باوە
باڵۆنی (هەڵو) شێوە لەگەڵ دێتە بزووتن
عالەم لە نەزەریا هەر ئەڵێی پۆڕی خوراوە
ئەم جووتە بەلا زادەی باڵندەیە ئیمڕۆ
سەیارە بە(سیالەی بەرق)ی بە هەواوە
بەرق و غەزەبی دانە و نارنجەك و بۆمبا
ئاگر ئەپڕژێنێ بە زەمیندا لە سەماوە

شەو ڕۆژە لەبەر بەرقی قلیج و ڕم و سونگی
لـەمـعـەی قسەتـورە بـەدەلـی عـەکس هـەتـاوە
لـەو ڕۆژەوە دنـیـا هـەیـە تـا ئـەم دەمـە بـێ شك
مـەغلـووبـەی بـەم غـایـەتـە نـەبـووە و نـەکراوە
بـنـچـیـنـەی دەرکـەوتـووە ئـاساری شەریـعـەت
یـەکسەر هــەرەسی بـردووە ئـانـێکـی نـەمـاوە
ئەم دینە لەپێشا وەکو زەمزەم بوو بە ڕوونی
هـیـچ غـەشی نـەبـوو ئێستـا ئـەڵێی لێڵی قوڕاوە
یـارەبـی لـەبـەر خـاتـری پێغـەمبـەرەکـەی خـۆت
ڕەحـمـێ بـکـە بـەم کـۆمـەڵـی ئیسلامـە کـە مـاوە
لەت لەت بووە بەم چەکوشە سەعاتی دڵی عالەم
ڕەقـاس و جـەڕ و زەمـبـەرەك و چـەرخـی سواوە
(حەمدی) دڵی یەخسیری فەرەنگی غەمە ئیمڕۆ
بەربوونی، بە بەربوونی گەرووی بەسرەو فاوە

ئایا ئەم شیعرە جوان و ڕێکانە هیچ لە شیعری نەخوێندەوارێك ئەچێ؟

خۆزگە ئەو بێگانە زمان ناسانەی لە شیعر و ئەدەبیات تێ دەگەن ئەم شیعرانەی کوێرێکی نەخوێندەواری کوردیان بەرچاو ئەکەوت و تێی ورد دەبوونەوە، تاوەکو بزانین ئەوسا کە لەبابەت شیعری کوردییەوە چییان ئەوت؟ و زۆر ئارەزوومان دەکرد کە تێ بگەین ئایا لەناو نەخوێندەوارانی هیچ قەومێکی ترا شاعیرێکی وا بەلیغ و مەوزوون هەڵکەوتووە یا نا؟

هیچ جێی باوەڕ نییە کە شاعیرێکی ئومی (نەخوێندەوار)ی قەومێکی تر توانیبێتی، بێ ئاسایشی و ناڕەحەتیی خەڵقی بەم جەخارە تەسویر بکا.

دنـیـا پـڕی ئـاشووبـە خـەلایـق بـە عـمـوومـی
ئـاسایشی لـێ مـەنعـە ئـەڵێی (جـونبشی ئـاوە)
هەر شەش جیهەتی گرتووە ئاشووب و موسیبەت
مـێشولـە مـەجـالـی نـیـیـە بـفـڕێ بـە هـەواوە

و چاوتان له تەسویری ئەحواڵی ژەندەرمەی ئەو ڕۆژە بێ کە (حەمدی) کردوویەتی:

ژەندرمە ئەسووڕێتەوە وەك واشەی برسی

بۆ لاشەی میللەت بـــە فڕوفێڵی غـەزاوە

هـەمـوو ئـەوانـەی دەوری (ژەنـدرمـە)ی تـورکیـان دیـوە، داخـی ژەندرمـەیـان بـەسەر دڵەوەیە، بەڵام کامیان توانیویە کە (تۆڵە)یێکی وایان لێ بکاتەوە بەم ڕەنگە داغمەیان بکات؟.

بۆ کردەوەی ژەندرمە و هەراسانی خەڵقی بە دەست ئەمانەوە لە دەوری ڕمییان، ئەم شیعرەی (عارف سائیب)، دەلیلێکی زۆر جوانە:

کەوتوومەتە ناو تاقمی جەندرمە خـــوامەرك.

دوچاری هەزار دەردی سەر و قەهر و سزا خۆم.

خاکی

خاکی ناوی مەلا محەمەدە، خەڵکی گوندی (ئەحمەد برِندە)ی قەزای هەڵەبجەیە. لە ١٢٦١ی هیجریدا و لەم گوندەدا هاتووەتە دنیاوە. لە سلێمانی خوێندوویەتی و لە سنە خوێندنی تەواو کردووە.

عالمێکی بەناوبانگ و ئەدیبێکی مەزن بووە. عومری لە سلێمانیدا و بە تەدریس ڕابواردووە. ئەشعاری زۆر بەلیغ و بە مەعنایە. مەنسووبی تەریقەتی نەقشی بووە و لە ساڵی ١٣٢٢دا بەرِەحمەت چووە.

جارێك لە کەوشەکا(١) بەجێ ئەمینێ. سەید ئەحمەدی نەقیب (خوا لێی خۆش بێ) بە چەند شیعرێك توانجی تێ دەگرێت کە ئەمە فەردێکە لەو شیعرانە:

لە مەیدانی عیبادەتدا بەجێ ما هەرکەسێ بێ شك

بەدایم چاو بەرەو ژێرە ئەبێ مەهتووك و ڕیسوا بێ

خاکی بە غەزەلێکی چواردە بەیتی جەوابی داوەتەوە کە دوو بەیتی ئەوەڵی ئەمەیە:

ئەگەر دەروێش ئەگەر سۆفی لە تەکیە و خانەقادا بێ

گەدا بێ یاخو پاشا بێ خەلیفە یاخۆ وەستا بێ

لە عەرسەی (کەوشەکا)(٢) جێ ما، وەکو دابە ئەبێ دابێ

دەبێ سەر حیز و مل کز بێ، دەبێ داماو و ڕیسوا بێ

خاکی وەکو جەنابی ئەمین زەکی بەگ باسی کردووە، شاعیر و ئەدیب بووە. ناوبانگی لەناو کوردا ڕۆیشتووە، بەڵام لەبەرئەوەی (دیوان)ی شیعری لەناوا نییە، نەمانتوانی کە چەند شیعرێکی نایابی لێرەدا بنووسین. ئەو غەزەلەی کە ئەمین زەکی بەگ مەتلەعەکەی لە تاریخی سلێمانیدا نووسیوە لەلایەن مەلایەکی فازیلەوە لە بەغدا گەیشتە دەسمان. بەخوێندنەوەی ئەم تەنیا غەزەلە پایەی شاعیریی خاکی دەرئەکەوێت.

---

(١) کەوشەك یارییەکە تایبەتی فەقێ و مەلاکان.

ئەم یارییە یاریی بەهارە و لەسەر سەوزە گیا ئەکرێت.

(٢) سێ بازیشی پێ ئەڵێن و هەموو لاوێك لە بەهارا ئەم یارییە ئەکا...

وشەی (دابێ) کە لە چەند جێگەیەکیاندا دەبینرێت لە (دابوون)ەوە هاتووە، ئەوەندە سەنعەتکارانە و شاعیرانە، بەکاری هێناوە و لە وشەکانی (دانا، با، باب، بابا..)دا لە(جیناس)ی ئەدەبی، لەفزی و مەعنەوی ئەوەندە ئیستفادەی کردووە کە ئەڵێی هەیکەل تراشێکە یاری بە تۆپەڵە مێو ئەکا. ئەمە تەواوی غەزەلەکەیە:

ئەگەر دەرویش ئەگەر سۆفی لە تەکیە و خانەقادا بێ
گەدا بێ یاخو پاشا بێ خەلیفە یاخو وەستا بێ
لە عەرسەی کەوشەکا جێ ما، وەکو دابە ئەبێ دابێ
دەبێ سەر حیز و مل کز بێ، دەبێ داماو و ڕیسوابێ
قەبووڵ نابێ بە هیچ بابێ کە کورد دابێ لە جێی بابێ
ئەگەر سوختە مەلای جێ هێشت، مەلا ملکەچ نەبێ نابێ
لە مەیدانی عیبادەتدا بەجێ ما، هەرکەسێ بێ شك
بەدایم چاو بەرەو ژێرە دەبێ مەهتووك و ڕیسوابێ
بەجێ مان باعیسی بەدناوییە حەتتا لە یاریدا
کەسێ مەقبول و ماقوڵە کە چابك دەست و ئازا بێ
قەدی ئەلفی دەبێتە (دال) لەبەر سستی لە یاریدا
بەجێ ماو هەر دەبێ دابێ بەزیلەت گەرچی وەستا بێ
مورید گەر مورشدی جێ هێشت لە یاریدا دەبێ دابێ
بەسەریا هەر دەبێ هەڵچێ لەژێر باری دەبی دابێ
کەسێ پاش کەوت ئەگەر فەرزەن خەڵاتی شای لەبەر دابێ
ویا عەینەن عەمامەی شێخولئیسلامی لەسەر نابێ
دەبێ پشتی کەمانی بێ وەکو گۆ سمتی هەڵنا بێ
بڵێ پشتم شکا بابێ کەسێ مابێ بەسەرما بێ
بەجێ ماویش لە کەوشەکدا ڕەفیقان هەر دەبێ دابێ
قیاس، ڕۆشن دەلیلێکە دەبێ ئەحکامی مەجرا بێ
ئەمە مەعلوومە لای هەرکەس چ نادان و چ دانا بێ
کە دابوون کاری نادانە کەسێ دانابێ دانابێ

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

فـیـداتــان بـم وەرن یــاران لـەمــەولا ڕوو لـە مــەولابـێ

دەروون عــاجـز لــە دنـیــا بـێ لــە مــالا یـەعـنـی دڵ لابـێ

چ خۆشە تەرکی خوو هەر شەو هەموو چاوی لەخەو دابێ

نـەسیـمـی نـیسبـەتت بـوبـێ وەکـو(شەوبـۆ) لـەشەو دابـێ

کـەسێ کـەوشەك بکـا (خـاکی) موحـەلـلـەق بـاز و ئـازا بێ

بـەسورعـەت هـەر وەکو بـابـێ بـەهیمـەت میسلی بـابـا بێ

حـەریـفـی، دوی لـە چـایـخـانـە دڵـی مـەعـموور و ئـاوابێ

بە(تەجنیس بازی) دەیفەرموو جەزای چاکە دەبێ چا بێ.

بێجگە لە ئەم غەزەلە، چەند (نەعت)ێکی نەبەوی دووورودرێژی (خاکی)مان لە دەفتەرێکی دەسخەتی کوردێکی (شعرباز)دا بەرچاو کەوت. بۆ نموونە لەهەر (نەعت)ێك، یەك دوو شیعری جوانمان هەڵبژارد کە بیخەینە بەرچاوی خوێندەوارانی خۆشەویست؛ ئەم شیعرانە چەند (بەیت)ێکە لە قەسیدەیەکی ٦١ بەیتی:

بـبـارێنـی خـوا بــارانـی هـەرچـی فـەیـز و ئـیحسانـە

بەسەر ئەو باعیسی خەلق و گوزیدەی جەمعی ئەکوانە

دەمی سوبحی ئەزەڵ (داکا) هەتا شامی ئەبەد بڕژێ

بـەیـەك تـاو بـێ نـەوەك تـاوتـاو، وەکو تـاوی بـەهـارانـە

بـەسەوزەی نـەونـەسیمی گوڵ شەمیمی لوتفـەوە داکـا

نـەسیـمـی نیسبـەتـی حـەق دانـەیـەکی کـا بـەسەد دانـە

....

کەلامیان ڕاستە هەردوو بوون لەگەڵ حەق، ئەحمەد و مووسا

تـەفـاوتـیـان وەلـێ ئـاخـیر زەمـیـن، تـا عـەرشی ڕەحـمـانـە

....

ئەرێ (خاکی) ئەتۆ خۆت چی و دیاریی تۆ ئەبێ چی بێ

لـەبـۆ شاهـی عـەرەب هــەرگـیز نـەبـەی ئـەم شیـعرە کوردانە

مەگەر شاهی روسول، هادی سوبول، سەرخێڵی جوملە و کول

بـە ئـیحسانـی بـکـا تـەحسیـن، بـڵـێ: وەك شیعری (حـەسان)ە

ئەمەیش چەند شیعرێکە کە لە قەسیدەی (میعراج نەبی) وەرگیراوە، قەسیدەکە خۆی ٣٨ بەیتە:

چییە ئەمشەو، شەوی سوور و سروور و سەیر و سەیرانە
شەوی(ئەسرایە) یا سوبحی ویساڵی جانی جانانە

......

لە خەڵوەتخانە دەرکەوتتوو، لە حەوخانەی فەلەك سەرکەوت
لە دەوڵەتخانە چوو، یەك ئان بە دەوڵەت هاتەوە خانە

....

نەسیمی فەیز حەق ئەنگووت و خونچەی کامی پێ پشکووت
ویساڵی جان و جانانە، چ خۆشە، رەبی چەن جوانە

....

لە ئەحمەد تا ئەحەد میمێ بوو فەرقی غەرقی وەحدەت بوو
بزانە عاشق و مەعشووق لەناو ئەم دووانە کێیانە

....

جیهان سایە نشینە، تۆ مەگەر ڕۆحی کە بێ سایەی
بەڵێ سایە، وەزیفەی جیسمە، جیسمی تۆ هەمووی جانە

....

حەدم کوا من بەیانی حەدی ئیعجازی (محەمەد) کەم
کە تیعدادی نجوومی ئاسمان، خاریج لە ئیمکانە

خەستە

مەخلەسی شاعیرێکی ئەم وڵاتەیە ناوی و سەرگوزشتەی ژیانیم دەس نەکەوت. تەنیا لە (ئەنجومەنی ئەدیبان)دا بەعزێ شیعریم دیوە. ڕەنگە لە شوعەرای قەرنی سیانزەمینی هیجری بێ.

مەتلەعی غەزەلی (دەکەم شین)ی ئەمەیە:

لە هیجرانی گوڵی سوورم دەکەم شین

دەڕێژم دەم بە دەم فرمێسکی خوێنین...(١)

تەواوی ئەو غەزەلەی کە جەنابی ئەمین زەکی بەگ مەتلەعەکەی وەرگرتووە و لەسەرەوە نووسیومانە لە (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)دا بەم ڕەنگەیە:

لە هیجرانی گوڵی (سوورم) دەکەم (شین)

دەڕێژم دەم بە دەم فرمێسکی خوێنین

وەکو کۆتر دەناڵم شەو هەتا ڕۆژ

نیشاتم دەرد و ڕەنجە سوحبەتم شین

لە بازاڕی غەرامی عەشقی گوڵدا

تەلەف بوو، مایەی عومر و (مەتای)(٢) دین

بڵێسەی ئاگری کوورەی دەروونم

دە پێکی قورسی ماه و عەقدی پەروین

هەموو عالەم لە ناڵەی من بەتەنگ هات

لە بۆ بەختم دەنێرن لەعن و نەفرین

لە حەسرەت عەنبەرین زولفی سیاهت

تەپ و دووی دڵ ئەچێ بۆ گونبەدی شین

---

(١) تاریخی سلێمانی.

(٢) مەتا= متاع. ر. ح

وەهـــا دەردم گـــران و سەخـــتـــە، بـــۆمـــن
فـــەلـــەك دەگـــری، مـــەلایك دێنـــە نـــاڵـــیـــن

ئەم شیعرانەی خوارەوەیش هی خاکییە لە دەفتەرێکی دەسخەت وەرگیراوە:

بـــەبـــێ تـــۆ مـــن پـــیـــاڵـــەی غـــەم ئـــەنـــۆشم
وەکـو مـەجـنـوون نـەمـاوە عـەقـڵ و هـۆشم
لـە حـەسرەت خـەتـی نـەوخـێزی بنـەوشـەت
هـەمـیشە بـەرگـی نـیـلـی ڕەنگ ئـەپـۆشم
قـــەدەم ڕەنجان کـــە بـــێ حـــاڵـــم بـــپـــرسە
بـــپـــرسە لـــەو دەروونـــەی پـــڕ خـــرۆشم
ئـــەتـــو شاهـــنشەیـــی ئـــیـــقـــلـــیـــمـــی حوسنی
ئـــەمـــن بـــێچـــارە عـــەبـــدی حـــەڵـــقـــە گـوشم
لـە گـەرمـی مـەیـلـی ساردت نووری چاوم
وەکـــو دیـــزە لـــە کـــوڵ دایـــم بـــە جـــۆشم

لە غەزەلێکی تری خەستەدا، ئەم تاقە شیعرەمان زۆر جوان هاتە بەرچاو:

مـروەت و ڕەحـمـی نـیـیـە ئـیـنسافـی بـاری کـردووە
دەوری باغی دڵ بەخار و جەوری غەم پەرژین ئەکا

ئەمیش فەردێکە لە شیعری خەستە:

لـــە حـــەرفـــم تـــۆ مـــەبـــە ئـــازوردە قـــوربـــان
سەری مـــوویـــێ نـــەمـــاوە ئـــیـــخـــتـــیـــارم

ئەمیش دوو(بەیت)ی جوانە لە غەزەلێکی تری:

ئـــەگـــەر کـــردوویـــە تـــەقسیـــر و گـــونـــاهـــێ
هـــەزاران تـــۆبـــە تـــا ڕۆژی مـــەمـــاتـــم
لـــەمـــن عـــاجـــز مـــەبـــە ئـــیـــتـــر بـــە قـــوربـــان
خـــۆشە ئـــەر بـــمـــکـــوژی ئـــەر کـــەی خـــەڵاتـــم

زۆر جـێی داخـە ئـەم شاعـیـرە کـوردە کـە بـەشێوەی شیـعـرەکـەی وا دەردەکـەوێت موکریانی بووبێ، ناووشوێنی نەزانرێ و (دیوان)ێکی تەواوی نەگاتە چنگمان. بە

مـەتـانـەتـی شیـعـرەکـانـیـا و بـەپـێی ئـەوەی کـە وەکـو عـاداتـی هـەمـوو شاعـیـرێك (مەخلەسی)ێکی بۆ خۆی داناوە دەبێ شیعری زۆر بووبێ و ئەم شیعر و یا دیوانەی (خـەسـتـە)، یـا لـەنـاو چووبێ و یـا کـەوتـبێتـە قـوژبـنـێکـی دوور و تـاریکـەوە. بـە نـاوی محەبەتی ئەدەبیاتی قەومی، تکا لە خوێندەوارانی خۆشەویست، کە ئەگەر لەلایەن ناوونیشانییەوە شتێك ئەزانن، بۆمان بنووسن لە بەرگی دووەمی ئەم کتێبەدا باسی بکەین...

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

شیعر و ئەدەبیاتی کوردی

بەرگی دووەم

پێشکەش

بوێژەکان و ئەدیبەکانی کورد، بەرامبەر بە قەومی خۆیان پێویستییەکی گەورەیان لەسەرە. مێژوو لە دوارۆژدا لەناو وێژە و وتارەکانی ئەوانا بۆ هۆی دواکەوتن، وە یا پێشکەوتنی کورد ئەگەڕێ، لەبەر ئەمە، ئەبێ ئێمەیش وشیار بین و ڕێی ئەوەیان نەدەین کە سەرمایەکانیان بە فیڕۆ بدۆڕێنن واتە، پێویستە لە وێژە و وتارەکانیان ورد و سەرنجیان بدەینێ تاکو بتوانن بۆ کردەوەی باش و بۆ خزمەتی وڵات هانیان بدەین و بیانکەین بە ڕابەری قەومەکەیان، بەم ڕەنگە ئەو پێویستییەی لەسەریانە سووك ئەبێ و بەجێی ئەهێنن و لە ڕاست پرسینەوەی مێژوودا شەرمەسار نابن، ئینجا لەبەر ئەمەیە، کە ئێمە ئەم نامیلکەیە پێشکەشی ئەو خوێنەرە بەرێزانە و بەتایبەتی پێشکەشی ئەو لاوانە ئەکەین کە لەباریانا هەیە خزمەتی قەومەکەیان، وە وڵاتیان بکەن و نرخێك نادەن بە چرپەچرپی هەندێ کەس لە جیاتی تێبکۆشن و یارمەتیی خۆیان پێشکەشی خاوەن تەقەلاکان بکەن، تەنیا بە توانج و ڕەخنەی پووچ و عەزم شکێن، کنە لە بناغەی یەکێتییا ئەکەن!.

ڕەفیق حیلمی

بەغدا: بستان الخس

٩٥٦/٣/٣

سەرەتا

لەژێر ناوی «شیعر و ئەدەبیاتی کوردی» یا، لە ساڵی ١٩٤١ نامیلکەیەکم لە چاپ دابوو و بڵاوم کردبووەوە، لەو نامیلکەیەدا سەرگروشتەی چەند شاعیرێکی کورد و، لە شیعری هەر یەکە لەوانە چەند وێنەیەکم خستبووە بەرچاوی خوێنەرانی خۆشەویست و بەپێی بیر و زانستی خۆیشم لە شیعرەکانیان دوابووم. بەڵام داخەکەم بە پێچەوانەی پەیمانێك کە دابووم بەرگی دووەمی ئەو نامیلکەیەم تا ئیمڕۆ بۆ چاپ نەکرا. ئەوا ئیمڕۆ لەسەر فەرمایشی و ئارەزووی چەند برا کوردێکی بەڕێز هەر چەندە بەرهەڵستیشم هەبوو ئەوانەی لە کاتی خۆیا نووسیبوومەوە و هەندێکی لەساڵی ١٩٤٣ لە گۆڤاری «گەلاوێژ»ا بڵاو کرابوونەوە، کۆم کردنەوە و پیاچووومەوە ئینجا باسی چەند شاعیرێکی تریشم خستەسەر و، لەمانە بەرگی دووەمی ئەم نامیلکەیەم هێنایە ناو. قەومی کورد شاعیری زۆری لێ هەڵکەوتووە. بێت و بمانەوێ باسی هەموویان بکەین هەر لێ نابینەوە. لەبەر ئەوە ئەمەوێ بزانرێ کە شاعیرەکانمان هەر ئەمانە نین کە من باسم کردوون، وەیا باسیان ئەکەم. بەڵکو هەر لەناوچەکانی سلێمانی و کەرکووك و هەولێرا ئەوەندە شاعیر هەڵکەوتووە کە تەنیا ناوەکانیان نامیلکەیەکی لێ ئەنووسرێتەوە، لەناو ئەمانەدا ئەوانەی بەڕەحمەت چوون، وەکو: نالی و مەحوی و هیجری و شێخ ڕەزا و مەولەوی و شوکری و میسباح و تایەر بەگ و مەلا محەمەدی کۆیی و ڕەشیدی قادر ئاغا(١) و مەلا عەبدوڵا (مفتی پێنجوین) و ئەختەر و سافی...

لە تازەکان ئەوانە کە شوکر ماون، وەکو: سەعید فەوزی و شێخ مستەفای شێخ سەلام و قانع و ئەحمەدی شێخ غەنی و مەلا ئەسعەدی مەحوی و ڕۆژبەیانی و هەردی و توفیق وردی و برایم ئەحمەد و هەژار (عەزیز موکریانی) و مستەفا سەفوەت و کانی و مەعروف خەزنەدار و هەوری و مەدهۆش، بێ باك و فایق زێوەر و مەنگوڕی و شارەزووری و ئاورەحمان بەگی نفووس و ... هەموو شاعیرن و هەندێکیان لەوانەن کە ئەشێ بە تایبەتی نامیلکەیەکیان دەربارە بنووسرێتەوە، بەڵام وەخت و بەخت جارێ

(١) ڕەشید قادر ئاغا برا بچووکی مەحموود ئەفەندی قادر ئاغای ڕەئیسی پێشووی بەلەدیەی سلێمانی بوو، بە لاوی و لەکاتی شەڕی گەورەی یەکەما ئەمری خوای کرد.

ئەوەندە یار نییە، کە بتوانین بەم ئامانجە گرنگە بگەین. لەگەڵ ئەمەیشا خوا یاربێ و تەمەن وەفا بکا، هەوڵ ئەدەین کە ناوبەناو چەند بوێژیك لەناو ئەمانەی کە باسیان کراو بە تایبەتی لەوانەی کە دیوانێکی (لەچاپدراو) یان نییە و یا شتێکیان دەربارە نەنووسراوەتەوە، هەڵبژێرین و نامیلکەی سێیەمی لێ ڕێك بخەین، ئینجا تکای بەردەوامان لە خوێنەرە بەڕێز و خۆشەویستەکان ئەوەیە کە چاو لە کەموکورتیمان بپۆشن و بمانبەخشن بەوە کە مەبەستمان خزمەتە و سەرکەوتنی کورد!

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

دڵدار

یونس ڕەئووف

١٩١٧ - ١٩٤٨م

دڵـدار نـاوی یـونس ڕەئـووفـە، لـە ٢ی شوبـاتـی ١٩١٧ی مـیلادی لـە کـۆیـێ هـاتـووەتـە دونیا، بـەم حیسابـە بـە عومر بچووکترینی هەموو ئەو شاعیرانەیە کە تا ئـێستـا بـاسمـان کـردوون، هـێشتـا یـەك ساڵان بووە کە باوکی هێناویەتە هەولێر، لە دوای ئەوە چوونە (ڕانیە) و لەوێ تا پۆلی ٢ی ئیبتیدائی خوێندووە، بەینێکیش گـەڕاوەتـەوە کـۆیـێ و لـەوێ خـوێـنـدنـی ئـیـبـتـیـدائـی، دوای ئـەوە لـە هـەولـێر و کەرکوك خوێندنی متەوەستە و سانەویی تـەواو کـردووە، ئـێستـا لـە پـۆلـی دووەمـی حقووقی بەغدا ئەخوێنێ. لاوێکی زرنگ و خوێنگەرمە، خاوەنی بیرێکی ژیرانە و پیرانەیە، گیانێکی خاوێن و هەستێکی بەرزی هەیە. هەر لە منالییەوە تووشی گێرە و کێشە و تـەنگـوچـەڵـەمـەی زەمـانـە هـاتـووە و ژیـانێکی کەموزۆر سەخت و تاڵ و بە ئەندێشەی ڕابواردووە، لەبەر ئەمە ئاشنای ساردوگەرمی دونیایە و جێگەی هیوای دواڕۆژە، شاعیرێکی خواییە و ئیلهامی شیعری لە هەوای سازگار و لە بەرزیی شاخەکانی نیشتمانەوە وەرگرتووە، بەدڵ و گیان مەفتوونی دیمەن و چاو ئەندازە شیرینەکانی وڵاتی کوردستانە.

هەر چەند بەهۆی منالی و خەریکبوون لەگەڵ خوێندن، زۆری شیعر دانەناوە و ئیمڕۆ لە شاعیرە ناودارەکان ناژمێررێت بەڵام بەو شیعرانەیا کە هەیە و بەرچاوی ئێمە کەوتووە و بە نوور و گەوهەری ئەو زەکایەدا کە لەم چەند شیعرەدا ئەبینرێ، جێگەی شك نییە کە دڵدار، شاعیری تەجەدودپەروەر و ناوداری دواڕۆژ ئەبێ. لەبەر

ئەوە، ویستمان کە سەرەتای ناو و شورەتی لەم (نامیلکە)یەوە دەست پێ بکا.

دڵدار، بەلای ئێمەوە شاعیرێکە زۆر باڵا، ئەگەر لە هەندێ شیعریا ناپوختەیی هەبێ، بەهای شاعیریەتیی پێ ناشکێت. مناڵێك کە هەموو ژیانی خۆی بە خوێندنەوە ڕابواردبێ و هێشتا لە خوێندنی پێویستی (ڕەسمی) ڕزگاری نەبووبێ، ناتوانێ ببێ بە شاعیرێکی (کەسبی) و بگاتە پلەی ئەوانە کە شیعریان کردووە بە (سەنعەت). لەگەڵ ئەمەیشا دڵدار، هەر لە مەکتەبی ئیبتیدائییەوە دەستی کردووە بە شیعر وتن و لەم مەیدانەدا گۆی هونەری بردووەتەوە، لەبەر ئەوە ئێمە کەموکورتی شیعرەکانی ئەومان نەگرتە بەرچاو و بڕوامان هەیە، بەوە کە شاعیرێکی فیتری و خوادادە، هیچ گومانی تیا نییە کە هەلێکی باش و کۆڵینەوەیێکی ئەدەبیی ورد، دڵدار ئەگەیێنێتە ڕیزی شاعیرە گەورەکانی کورد، ئەوەیش لەوێ بوەستێ کە لەلایەن بیری قووڵ و خەیاڵی وردەوە ئێستایش دڵدار گەلێ لە ژوور ئەو شاعیرانەوەیە کە هەندێ وشەی ڕەق و تەعبیری ساردی وا ئەهۆننەوە و ئەیکەن بە (نەزم) کە بە دیمەن و بیستن، شیرین و ڕەنگین، بەڵام لە مانا و حەقیقەتا پووچ و بێ کەڵکن.

ئێمە ناتوانین لێرەدا هەندێ شیعری دڵدار بنووسین کە زادەی بیرێکی زۆر قووڵ و ڕەوانی (تەفکیری عەسری)یە. بەڵام زۆر جێی داخە کە پێوەندیی گرانی (تەقالید)، ئیمڕۆ، ڕێ نادا بە بڵاوکردنەوەیان. زۆرتریش ئەو جۆرە شیعرانەیەتی، کە دڵدار و شاعیریەتی بڵندی دڵداری بە ئێمە ناسی، ئەو شیعرانەی کە لە هۆنینەوە و دروستکردنی وشە و (تەعبیر)ی ڕەنگاوڕەنگ و ڕێکخستن و یەکخستنی قافیە زیاتر، کۆڵینەوەی فەلسەفەی ژیانمان بیر ئەخاتەوە و چەشنی لێکدانەوەی ئەم شاعیرەمان تێ ئەگەیێنێ کە بە تەمەن مناڵ و بە مێشك گەورە و پێگەیشتووە.

دڵدار، یەکەم جار لە (رانیە) لە بەرامبەر سەرچاوەی پیرۆزە ڕەنگی ئاوی (قولە)، روحی شاعیریەتی بزووتووە و هەر لەو ڕۆژانەدا کە لە فریوی زەهراوی شارستانییەتی دوور بووە و چاوی ئازادیی بێ پەردەی بە چاو ئەندازەکانی شیرین و ڕەنگینی نیشتمانا گێڕاوە، لە کانگای دڵیا مەغزی ئەم شیعرانەی کۆ بووەتەوە و تۆمارێکی نیهانی دروست کردووە. لە دوای بەینێك کە لەو چاو ئەندازانە دوور ئەکەوێتەوە و کارەساتی زەمانە و گێژەلووکەی بێ ئامانی ژیان گێژی ئەدا ئەو تۆمارە شارراوەیە ئەکرێتەوە و ئەویش بێ ئەوەی ڕەنجێکی لەگەڵ بدا شیعرەکان دووبارە ئەکاتەوە و یا بە نووکی قەڵەمەکەیا ئەڕژێتە خوارەوە.

کوردستانی خۆش، نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی منی بێ گومان!
چاوم پشکووتووی شاخەکانتە،
فێری ژیانی باخەکانتە.
دەنگی شمشاڵی شوانەکانت،
زریق و باقی جوانەکانت،
قاسپەی (کەو)انی قەد کێوەکانت
خوڕەی ئاوەکەی نشێوەکانت
ئەمانە هەمووی گوێیان کردمەوە
هەوێنی شیعری دڵیان گرتمەوە

***

نەونەمامێ بووم لەم خاکە ڕوام،
بە خۆشەویستیی وڵات ئاو درام.
بەڵێ کوردستان تۆ منت خوڵقان،
تۆ منت خوڵقان پێت بەخشیم ژیان!
خۆشیی ژیانم خۆشی ژینتە.
ئێشی ژینی من ڕۆژی شینتە!
چونکە کوردستان، نیشتمانی جوان!
تۆ قیبلەگاهی دڵی بێ گومان.

***

(دڵدار)ی هاونیشتمانی حاجی قادری کۆیی کە یەکێ بوو لە شاعیرە ناودارەکانی کورد، لە شیعر (وتن)یشا پەیڕەوی ئەم هاونیشتمانەی خۆی کردووە و لەسەر شوێنی ئەو ڕۆیشتووە. لەخوارەوە وێنەیەکی تریش لە شیعری دڵدار ئەخەینە بەرچاوتان:

دڵ بە دووی ئەفسانە کەوت و وای ئەزانی وا ئەبێ
ئیشی دونیا ڕەنجی پێ ناوێ بە خۆی کۆتا ئەبێ.

نــەی ئــەزانــی ئــەو بــە عــارەق داری هــیــوا ئــاو بــدا
گەر بەخوێن پەینی بدا ئەوجا سەمەر پەیدا ئەبێ
لــەفــزی نــابــێ، نــابــێ بــیــزانــی کــە لاوی کــوردی تــۆ
هەر بە کۆشش دێتە بەر، باغی ئەمەل ئیحیا ئەبێ.
تــالــیــع و ئــیــقــبــاڵــە وەهــمــی پــای بــەنــدی بێ هــونــەر،
کاری چاکی ڕێ بخەی، عەزمت هەبێ خۆی چا ئەبێ
ئــەی بــرا! لادە لــە فــیــکــری کــۆن و زوو سا ڕاپــەڕە،
عــەزمــی مــەردانــەت ببــێ هــەرچیت نــیــازبێ وا ئــەبێ
مــردنــە ژیــنــت بــە بــێ کــاری، لــە سستــی لا بــدە!
هــەر بــە ڕەنجی لاوی وەك تــۆ نــیشتمــان ئــاوا ئــەبــێ.

ئەم شیعرانە کە باسی هەندێ دەردی کۆمەڵایەتی ونیشتمانیمان ئەکا و چارەسازی ئەمانەمان پێشان ئەدا، هەر وەکو لەلایەن بیرەوە پوختە و بە کەڵکە لە نیگای ئەدەبیشەوە پەسەند و بەهادار و لە سەنعەتی شیعر کەموزۆر بەشدارە، لەلایەن وەزن و قافیەیشەوە کەموکورتی نییە و بەڵکو ئەتوانم بڵێم کە قافیەکانی زۆر جوان و شاعیرانەیە.

ئەوەندە هەیە قافیەی (وائەبێ) لە سەدری(١) بەیتی یەکەما هاتووە و لە عەجزی بەیتی پێنجەما دووبارە کراوەتەوە. لە دوو نیوە شیعرەکانی:

لەفزی نابێ، نابێ بیزانی کە لاوی کوردی تۆ، و کاری چاکی ڕێ بخەی، عەزمت هەبێ، خۆی چا ئەبێ'دا، (جیناسێکی تام)ی زۆر جوان و لە بەیتی دووەمی دوای مەتلەعەکەیشا (تەشبیهـ و ئیستعارە)یەکی شاعیرانە هەیە. و بەکورتی شیعرەکان هەمووی بەهێز (مەتین) و ئاهەنگدارە. دڵدار لە ڕێگەی (شیعری چیرۆکی)شەوە خزمەتی کومەڵایەتیی کردووە. شیعرکانی «قەل و ڕێوی» یەکێکە لەوانە:

ڕۆژێ لــە ڕۆژانا قــەلێ
وەستا لەسەر کۆلکە چلێ

سەلکێ پەنیری لە دەنووك
ویستی کە بیخوا لە هــەلێ

(١) سەدر بەنیوە شیعری یەکەمی (بەیت)، عەجز بە نیوە شیعری دووەمی ئەڵێن.

ڕێوی بــــەلایــــا تێ پـەڕی
چاوی بە قەل کەوت و مەڵێ(١)

ویستی بە فێڵێ لێی سەنێ
دەسی پێ کرد پیا هــەڵبڵێ(٢)

وتی ئــەی بــولبولی زەمـــان!
ئەی نەغمە خوانی سەر تەلێ

بیستوومە من ناوبانگی تۆ!
تـــوخـوا گۆرانیم بۆ بڵێ!

قەل وەختێ زاری داپچڕان،
پەنیری کەوتە بن تـــەلێ!

ڕێـــوی پــەنیری قۆستەوە.
بەڵام لە پێش ئەوەی هەڵێ،

وتی: ئەوجـــا بەســە نەفام!
گوێت لێ بێ ڕێوی بۆت بڵێ.

وەختێ شتێکت گرتە دەم
کەر مەبە گۆرانی مــەڵێ

ئەمەیش کەرانەبێ کەوا،
تەفرە دراوی تۆ چەلێ(٣)

مەوزووعی ئەم فیکرە لەزمانی بێگانەوە وەرگیراوە و (بێکەس)ی شاعیری ناوداری (سلێمانی)ش بە وێنەیەکی شیرین خستوویەتە سەر زمانی کوردی. وەرگێڕانەکەی دڵدار لە جوانییا لە هینەکەی بێکەس کەمتر نییە. دەسکارییەکی کەم کە تیا ئەبینرێ حوسنێکی تری داوە بە فیکرەکە، واتە هەر وەکو کچێکی دلبەری بێگانە، بەرگێکی نایابی کوردی لەبەر شیرینییەکەی فریوێکی زیاتر پەیا ئەکا و زۆرتر ئەچێتە دڵی

(١) مەڵێ =مەڵێ =مەگەر =تومەز.
(٢) پیا هەڵبڵێ =بەسەریا هەڵدا =قوو.
(٣) چەلێ بەشێوەی ئاکۆیان بە (جار) ئەڵێن، چەلێ، واتە جارێك.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی

@kurdica

لاوێکی کوردەوە! ئەم فیکرەیش ـ بەلای منەوە ـ دوای ئەوە کە وەرگێڕڕاوەتە سەر زمانی کوردی جوانتر و شیرینتر بووە..

دڵدار، شیعری غەرامیشی وتووە. ئەمە یەکێکە لەو شیعرانەی:

ئەی بای شەماڵ!

ئەی بای شەماڵ! ئەی بای شەماڵ!
ئارامی گیان و دڵەی وەك زوخـــاڵ!

پۆستەی هەوایی! پەیکی موژدە بەر!
ئەگەر هاتو ڕێت کەوتە کۆی دڵبــەر

وەك عارەب دەخیل! کە چوویتە ئەولا،
مــەوێستە تــــاکــو خیوەتی لـــەیلا!

مەوێستە تاکو لای شۆخێ کە وا،
تیری نیم نیگای لە دڵمــــا ڕووا !

پێی بڵێ گـــیانە لـەم ڕێگــەوبـــــانــە
لـــەم چـەم و بێشە و هـــەردە و کێوانــە
(شێت)ێکی شەیدا و ڕووت و قووتم دی
فــــرمێسکی ئاڵی وەك یـــاقـــووتم دی

ڕووی لە خوێن خاڵی وەك زەعفەرانە
چــــاوەکـــــانی لێڵ، پڕ لە گـریـــانە

بڵێ هەیکەلی وەك ئێسقانیم دی،
قەدی چەماوی وەك کەوانیم دی

بڵێ خەیاڵی بەژن و بـــاڵاکــــەت،
تیشکی ڕووناکی شەوقی لالاکەت،

نەرگسی شەهلای چاوی بەخومارت،
خەرمانەی زوڵفی لەسەر ڕوخسارت

فـــريشته ئاســـا ســـاتێ هـەزار جار
خۆی نیشان ئەدا خۆی ئەدا حەشار(١)

بڵێ ئێستاکەش ئەو ماڵوێرانـــە،
ئەو کەژ مەسکەنەی وێڵی شارانە،
هـــەر بە ئومێدی جەژنی ویساڵە،
بژی پێت دەگـــا هەروای خـەیاڵە!

جار جاریش لە دوای ناڵەی دڵی زار،
فرمێسك ئەڕژێنێ وەك هەوری بەهار!

***

پۆستەی هەوایی پەیکی موژدەبـــەر!
هاتو ئەگەر ڕێت کەوتە کۆی دڵبەر؟

چەند شاعیرانەیە؟ و چەندە وەسفێکی شیرینە بۆ بای شەماڵ! ئەم بەیتەیش کە ئەڵێ:

مەوێستە تاکو لای شۆخێ کەوا،
تیری نیم نیگای لـــە دڵمـا ڕووا!

هەر بە شاعیرێکی سەنعەتکار و شارەزای ئەدەب بەهای بۆ دائەنرێ. لە (بەیت)ی:

جارجاریش لـــەدوای ناڵەی دڵی زار،
فرمێسك ئەڕژێنێ وەك هەوری بەهار!

دا (سەنعەتێکی مەقسوود) هەیە. واتە بە تایبەتی (ڕژاندنی فرمێسك)ی دوای (ناڵەی دڵی زار) خستووە تاوەکو دەسەڵاتی شاعیر بەسەر مەغزای شیعرەکەیا وەکو (حوکمی تەبیعەت) بەسەر هەوری بەهارا (جاری) بێ.

دڵدار بە تایبەتی لە پەند و مەوعیزەی میللیدا دەستێکی درێژی هەیە و بە گەلێ وتاری بەهادار و شیعری جوان ڕێگەی ژیان و سەرکەوتنی پیشانی لاوانی دواڕۆژ داوە. ئەم شیعرانەی خوارەوەی یەکێکە لەوانەوە بەلای ئێمەوە شاشیعرێکە کە لەم بابەتەوە وترابێ:.

---

(١) خۆی ئەدا حەشار ـ خۆی ئەشارێتەوە.

منداڵی هیوا

منداڵی هیوا، کـــوولەکـــەی دڵان.
تازە خونچەکەی نێو باخی گوڵان!

هەر چەندە سەیری نێوچاوت ئەکەم.
نابینم گـــەردێ نە زۆر و نـــە کەم.

روونیی چیهری تۆ وەك ئاسمانی ساو،
وەختێ لێی دابێ پـرشنگی هـــەتـــاو.

تیشکی ئومێدی سەر دڵی تاری،
لە ئاسمانی ڕووت ئەدا دیاری،

ســـــیوەیلی چـــاوی بـــریقە دارت
ڕووناکیی پاکی وێنەی ڕوخسارت.

خـــەندەی بێ فێڵی لێوە ئـــاڵـــەکەت،
نەشئەی دووچاوی مەست و کاڵەکەت.

بێ شك پێشەنگی موژدەی دڵشادین
یا نەغمە خوانی بـــاخی ئـــازادین!

ئومێدی دوارۆژ، ڕۆڵەی هیوا، تۆی!
خاوەنی فیکری بیکر و بـــاڵا تۆی!

هیوام بە تۆیە ئەی تازە منداڵ
بەیانی ببیە نموونەی میسال!

ئەم قسانەی من کەوا بۆت ئەکەم
بزرنگێتەوە لـــە گوێتا هـــەردەم!

ڕاستگۆ بە دائیم قەت درۆ نـــەکـــەی!
وەختت بەبێ سوود تۆ لە دەس نەدەی!

تێ کۆشە دائیم هەروەکو هەنگ بە!
لە مەیدانی ژین ئامادەی جەنگ بە!

ئەوا پێت ئەڵێم چاکی بزانە.
ژیانی مەردی باری گرانە!

نـــەك وا بزانی وەك ژینی دوێنێ،
دەخۆی و دەنووی تۆ لەناو نوێنێ

ئەوە ژین نییە کـــە وەك ژن بژیت،
ئەبێ هەم ئازا و هەم مەزن بژیت!

ڕۆژێ کـــە هاتو، تۆ پێ گەیشتی،
چـــاوت کردەوە، لە ژین گەیشتی،

ئـــــەبینی ژیـــان کێـوێکی بـــەرزە.
ڕێگەی خوار و ژوور بەترس و لەرزە.

گشتی کەند و کۆسپ، دەوەنە، دارە.
پڕ لە دوڕندە و دووپشك و مـــارە

سەر ڕێگەت هەمووی دانەیە و داوە.
نـــادان و دانـــا لـــەوا دامـــاوە!

گیانەکەم ئەبێ تۆ لـــەم ڕێگـــایە.
لەم دانە و داوەو، چەرخ و دەزگایە.

گەلێ ماندوو بی، عـــارەق بڕێژی
ئەم دەرد و ئێشە یەك یەك بچێژی

لە ڕێی سەرکەوتن ئەبێ پێش کەوی
هەتـــا بکەوی زیـــاتر ســـەرکەوی

نیشانی تیرەی خۆت بدەی ڕێگا
کە ڕیز ببەستن بڕۆن بە شوێنتا

تۆ ئەبێ چرای زانستی هەڵکەی
دەسم داوێنت ڕێگا ون نـــەکەی!

بیر و هۆشی خۆت بەکـار بهێنە
ئەم دانە و داوە یەك یەك بپسێنە

تـــاکـــو دەرکەوی لـــە هـــەموو دونیـــا
چەندیان کرد بمرێ کەچی کورد هەر ما؟

***

بەڕاستی پەندنامەیەکی بەرز و بە نرخە. شیعرەکانیشی هەر چەند سادەیە، بەڵام زادەی تەبیعەتێکی ئازاد و ڕەوانە و، ئەشێ کە بە (سەهلی مومتەنیع)ی دابنێین. خۆزگە هەموو لادێیەکی کورد لەسەر ئەم پێ و شوێنە ئەڕۆیشت ئەوساکە دەرئەکەوت کە ئەم قەومە چۆن دەست لە مل هیوا ئەکا و ئەگا بە ئامانجی پیرۆزی!...(١)

---

(١) باسی دڵدار لە هەنگامی ژیانی خۆیا کە هێشتا قوتابی (کلیەی حقوق) بوو نووسرابووەوە. بەڵام لە چاپدانی ئەم نامیلکەیە ـ داخی گرانم ـ کەوتە دوای مردنی.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ڕەمزی

مەلا مارف

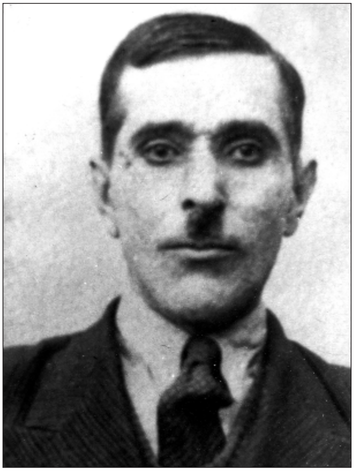

محەمەد ڕەمزی کوڕی مەلا مارف ئەفەندی (قازی)، کوڕی سەید ڕەسووڵە، کە لە نەوەی (پیرخدر)ی شاهۆییە. لە دایکیشەوە کچەزای موفتی مەلا ئەمینی نەوەی (موفتی چاومار)ی بەناوبانگە.

لە ساڵی ١٩٠٢ی میلادی لە شاری سلێمانی هاتووەتە دونیا. لە تەمەنی ٦ ساڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و لەلای خوا لێخۆشبوو، مامۆستا مەلا سەعیدی (زەلزەلە)یی قورئانی تەواو کردووە. دوای ئەمە لەسەر دەستووری ئەو ڕۆژە، کتێبە فارسییەکانی وەکو (سمایل نامە) و (گوڵستان)، و (بوستان)ی (سەعدی) و دیوانەکەی (خواجە حافز)ی شیرازی خوێندووە. بەینێك چووەتە قوتابخانەی عەسکەریی سلێمانی کە پێیان ئەوت (روشدیە)، بەڵام لەوێوە گوێزاویەتەوە مەکتەبی (ئەعدادی مولکیە) و تا پۆلی چوارەمی تەواو کردووە، لەم مەکتەبەدا ماوەتەوە ئینجا ئەمیشی بەجێ هێشتووە و گوێزاویەتەوە، مەدرەسە ئەهلییەکان وە لەلای مەلایان خەریکی خوێندنی علوومی دین بووە. جگە لە کوردی کە زمانی خۆیەتی، تورکی و عەرەبیشی ئەزانی و، لە زمانی فارسییا شارەزایە. بە تورکی و فارسی و، بە تایبەتی بە فارسی گەلێ شیعریشی داناوە.

لە ١٩٢٧ی میلادی بووە بە مەئمووری حکوومەت. لە ١٩٤٠دا لە هەولێر مودیری مال بووە. لە ١٩٤٥دا لە سلێمانی پشکنینی ئیرادی حکوومەتی (مدقق واردات)ی پێ سپێردراوە(١) ئیتر وەختی دوای ئیش و کاری ڕەسمیی خۆی، جارێ لە مەجلسی موفتی

(١) لە کاتی نووسینەوەی ئەم نامیلکەیەدا ڕەمزی لە مودیری ئاو و کارەبا گوێزراوەتەوە بۆ مولاحیزی واریداتی بەلەدیە.

خوا لێخۆشبوو (بێخود)ی شاعیری بەناوبانگ و هەندێ جار لە مەجلسی (پیرەمێرد)ی ئوستازی شیعر و ئەدەبا ڕابواردووە و لە ئەنفاسی پڕ فەیز و هاونشینیی ئەم دوو شاعیرە گەلێ بەهرەمەند بووە.

کە لە هەولێر ئەبێ لە سوحبەت سەید محەمەدی نەقیب و یەحیا بەگی عەبدوڵا موخلیس بەگا جارێ ئەچێ بۆ ڕاوەکەو وە بە هۆی ئەم گەشتانەوە چەشگەی شیعریشی ئەبزوێ و، بە فارسی شیعر دائەنێ.

پیرەمێرد کە سەرەکی بەڕاستی دەستەی هەموو شاعیرانی ئەو ناوچەیە بوو، ڕەمزی بە تایبەتی خستبووە ژێر کەمەندی خۆیەوە و گیرۆدەی عەشقی شیعر وتنەوەی کردبوو. لە (بێخود)ی خاڵیشییەوە بەهرەی شاعیریی بەرکەوتووە ئیتر ئەمە بەس بوو بۆ ئەوەی (ڕەمزی) ببێ بە شاعیر!

وێنەی شیعری ڕەمزی و ئوسلووبی

ڕەمزی لەسەر سنووری بوێژەکانی دەوری کۆن و تازەدایە. ناتوانین بڵێین کە بە تەواوی شاعیرێکی تەقلیدییە و هەر پەیڕەوی بوێژە کۆنەکانی کردووە. بە هەموو مانای وشە، بە شاعیرێکی عەسری و تازەش نازمێررێت. بەڵام بە ئەسپایی و لەسەرخۆ، لە هەر دوو نەتەوەکانی وەرگرتووە و لە چەشکەی هەردوولادا بەشدارە. گاهێ مەوزووعێکی کۆنی وەکو ستایش و یا شین (مەرسیە)ی لە قاڵبێکی تازەدا، گاهێکیش مەوزووعێکی تازەی وەکو شیعرێکی نیشتمانی و، یا کۆمەڵایەتی و یا وەسفی (تەبیعەت)ی لە قالبێکی کۆنا کردووە بە شیعر. ئەوەندەی لە مەوزووعە تازەکانا بەرەو دوا ڕۆیشتووە، لە کۆنەکانیشا ئینکار ناکرێ ئەوەندە ڕوو لە پێشەوە بووە. واتە نە پشتی کردووەتە تازەوە نە ڕووی لە کۆن وەرگێڕاوە. لەگەڵ ئەمەیشا ئەبێ بە تازە پەرست، واتە بە (متجدد) بدرێتە قەڵەم!

چونکە ئەو چەمەرەی کە ڕەمزیی دەورە داوە، هاونشینیی پیرێکی هۆشمەند و تازە کوورەی وەکو (پیرەمێرد) نەکەوتایە فریای لەوانە بوو بیکا بە وێنەیەکی تەواوی شاعیرێکی لاساییکەرەوە. بەڵام جێی شك نییە کە شاعیرێك هەروەکو لەژێر بەندی کۆنەپەرستی، بە ئاسانی ڕزگاری نابێ، بە پێی قانوونی گۆڕان (تطور) بەرەو تازە پێش ئەچێ وەیا ڕائەکێشرێ. ئینجا لەبەر ئەوە کە کۆن لە تازە دامەزراوترە و،

هۆگرمان پێوە گرتووە، بزواندنی کۆنە پەرستێك وە خستنی بۆ سەر ڕێگەیەکی تازە، پێویستە بە هێزێکی گەورە کە سەرەوژێر کردنی لە بارا بێ، بزووتنەوە خەلق بکا واتە ئەبێ هێزێکی ئینقلابگێڕ بێ، بەڵام ئەگەر (فەرد)، گۆڕانی خۆبەخۆی لە بارا بێ چاوەڕوانی ئەم ئینقلابە گشتییە ناکا، زوو دەس لە کۆنەپەرستی هەڵئەگرێ و لەگەڵ کاروانی یەکەما ئەکەوێتە ڕێ و چەندی لە بارا بێ ئەوەندە ڕێ ئەبڕێ و پێش ئەکەوێ. ڕەمزی یەکێکە لەم جۆرە شاعیرانە و دەستی کردووە بە جووڵانەوە و، تا ماوەیەك لە شەقامی تازەدا بەرەو پێشەوە چووە.

شیعریشی وەنەبێ زۆر بێ، وە ئەو شیعرانەی کە هەیەتی هەموویان بە (بۆنە)یەکەوە وتراوە، وەیا زادەی (ڕێکەوت)ە واتە شیعر وتنی بۆ خۆی نەکردووە بە پیشە. لەبەر ئەمە ئەگەر شیعرەکانی بەهێز و بەپێز و، گەواهێکی بێگەردی هونەرمەندی و، دەسەڵاتی شاعیریی نەبوونایە، لێرەدا ڕەمزیمان لە ڕیزی شاعیران نەئەژمارد.

یەکێك لە ڕەوشتە باشەکانی (ڕەمزی)، (وەفاداری)یەتی کە ئەمیش گەواهێکە بۆ کۆنەپەرستی، چونکە بەینێکە ئەڵێن (وەفا) مەتاعێکی کۆنە وە ئیمڕۆ ڕۆژی لە سوود گەڕان و (مادە)یە. ئینجا تا چ ماوەیەك ئەمە ڕاستە نازانین؟ بەڵام لە مەقامی گاڵتەوە یا ڕەخنە و توانجیشا بێ بڵاوبوونەوەی واتەیەکی وا، دیارە کە نیشانەی کەمبوونەوەی وەفادارانە و، گەواهێکە بۆ نەمانی ڕەوشت و خووی باش. بەم حیسابە ئێمەش (وەفا)مان بە گەواهی کۆنەپەرستی ژمارد ئەمە، هاواری کاك (ڕەمزی)یە لە دەس بێ وەفایی:

ئیمڕۆ زەمانی بێ ئەدەبی و بێ وەفاییيە،
ڕۆژی خراپە کردنە، عـــەسری ریـــاییيە

باوی نەماوە باسی وەفا قەت مەکە دەخیل
لەم عەسرەدا کە چونکە وەفا، بێ وەفـاییيە

هەر ئەو کەسەی کەماڵ و سەری بۆ فیدا ئەکەی
بۆ مەحـــــوی خۆت و مـــاڵ و مناڵت فیداییيە

عالیم ئەوەندە سووکە لە بێ قەدرییا ئەڵێی
عالەم هەموو لە زیو و زەڕن ئەو قـــەڵاییيە

وا تێ ئەگەن ئەوانە کە سەرخۆشی دەوڵەتن

ئەم نەشئە کەم دەمە تا، بێ، لـــە زیاییە(١)

ڕەمزی کە ئەختیاری تەریکی ئەکا لە خەلق

فیکری لە قەید و بەندی ئەسارەت ڕەهـاییە

وتبوومان کە ڕەمزی گاهێ لە قالبێکی تازەدا مەوزووعێکی کۆن وە گاهێ لە قاڵبێکی کۆنا مەوزووعێکی تازە ئەهونێتەوە و ئەیکا بە شیعر. ئەم شیعرانەی خوارەوەی لەسەر ئوسلووبی (قەسیدە)، مەوزووعێکە ئەشێ بە تازەیش بژمێررێت.

سەرزەنش

خەڵقی گەیشتە مەنزڵ و گشت ئێستا سەربەخۆن

. . . .

ئەسبابی یەك نەکەوتنە پێش ناکەون لە کەس

باعیس بەڕێ نەکەوتنە دوا کەوتو، ڕەنجەڕۆن

کوردینە ئەم نیفاقە لە بەینا هەتاکــو کـــەی؟

هەروا دەوام ئەکات و، لەگەڵ یەکتری دەهۆن؟

تاکەی ئەوەندە مائیلی چەوتی و خراپە بوون؟

تـــــاکەی ئەوەندە تالبی نـــاڕاستی و درۆن؟

تاکەی وەکو گەزندە قول و قاچی یەك گەزین؟

تاکەی وەکو دڕندە دڵ و جەرگی یەك ئەخۆن؟

تاکەی لە بەحری وشکی هەوادا پەلەی مەلە؟

تاکەی بە دەشتی ئارەزووا بێ دەلیل ئەڕۆن؟

تاکەی خەریکی کوشتن و فەوتـــانی یەکترین؟

تاکەی بە واتەیەکی درۆی غەیرە دەستخەرۆن؟

---

(١) ڕەمزی خۆی ئەڵێ: ئەم نەشئە کەم دەوامە هەتا بێ زیاییە.

خەلقی بە زۆری باسکی فەن گەییە ئاسمان!
ئێوەش خەریکی بەزمی هلاکین و هەڵمە قۆن!

گاهێ لە ڕووی جەهالەتەوە ئەبنە ئەجنەبی،
ساتێ لە ڕووی نەزانییەوە ئەبنە فەرمەسۆن!

وا تێ ئەگەن لە هیچە، بە (ترِ) ئەبنە فەیلەسووف
یاخو بە (شەپقە) کردنە ســەر ئەبنە (ئەدیسۆن)

بۆ غەیرە بەستنی کەمەری نۆکەریت لــە چــی!
بۆ پیاوی دەوڵەمەند چییە وا هێندە سەرقرۆن؟

بۆ فتنەیی و خــــراپە نەبێ، ئیجتیماعی چی؟
بۆ باسی یەکتری نەبێ کەی فێری گفتوگۆن؟

هەر غەیبەتی ئەم و ئەوە هەر مــــەجلیسێ ئەچی
هەر کردنی (شەن) و (کەوە) هەر کۆمەڵێ کە کۆن

ڕێوی و (مەڕ)ن لــەبــەر دەمــی بێگانەدا کــەچی
وەك گورگی هار و (شێر)ی دڕی بەینی خۆ بە خۆن!

(پۆڕ)ی خوراو و (کۆتر)ی بــەر چنگی ئــەجنەبین
هەر چەند لە جینسی (باز) بە هەڵمەت وەکو هەڵۆن!

***

ئەم چەشنە سکاڵایە کە ستەمێکی گەورە و (تانووت)ێکی ئێجگار گرانی تیایە وە نابێ بدرێ بە ڕووی قەومێکا، بەڵام داخەکەم وا دیارە ڕەمزی هەندێ هۆی بەدەستەوە بووە کە زیفی لێ سەندووە و بەم مانا گشتییە پلاری گرتووەتە قەومەکەی خۆی. لەگەڵ ئەمەشا، شکی تیا نییە کە پلار و توانج و تانووت، هۆی ڕاستکردنەوە نییە بۆ لاری و چەوتیی قەومێك. چونکە تەنیا ئەوە بەس نییە کە گلەیی لە قەوم بکەین و یا تێی بگەینین کە ئەو ڕێگایەی لەسەری ئەڕوا ڕێیەکی چەوتە ڕێی پێشکەوتن نییە. بەڵکو ئەبێ بیخەینە سەر ڕێگەی ڕاست، و ئەو ڕێگە ڕاستەشی بۆ ڕوون بکەینەوە و لە پێشەوە بڕۆین تا وەکو مان نەگرێ و لەدوامانەوە بڕوا.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

کاك ڕەمزی لە شیعری نیشتمانیدا بە سەلیقەی کۆن چووە بە ڕێوە و لەسەر شێوەی کۆن، بە قەسیدە هەستی خۆی بۆ دەرخستووین. واتە، نەیتوانیوە و یا نەیویستووە پەیڕەوی بوێژە تازەکان بکا. مەسەلا مەتلەعی قەسیدەیەکی کە لەژێر ناوی «وەتەن»دا بڵاوی کردووەتەوە ئەمەیە:

ئەی وەتەن! توخوا لەبەر چی هێندە دڵ غەمگینی تۆ؟

بۆچــی دایم وا مــەلــوول و دیدە پڕ ئەســرینی تـۆ؟

ئینجا ئێمە لەبەر ئەوەی کە ئەمانەوێ لە شیعری «نیشتمانی»دا ئەم چەشنە شێوەیە بگۆڕین و بەهیوای ئەوەین کە «بوێژ»ەکانی کورد لەم چەرخی بیستەمی شارستانییەتییەدا بە شێوەیەکی وا سارد و بەسەرچوو لە نیشتمان نەدوێن، وازمان لە نووسینی ئەو دوای قەسیدەکە هێنا، چونکە شیعری نیشتمانی، ئیمڕۆ ئوسلووبی تایبەتی خۆی هەیە. نیشتمان ئەو خاکە پیرۆزەیە کە تیا ئەژین. ئەو تاڤگە و کانی و کارێز و سەرچاوانەیە کە بەم خاکە شیرینەدا ئەڕوا و ئەیخۆێنەوە ئەو نەسیم و هەوای ژیان بەخشەیە کە بێ ترس و لەرز بە ئازادی هەڵی ئەمژین، چیا بەرزە بە ئاسمانا چووەکانە کە لەلایەکەوە بە بەفری زیوینی تەوقەسەرەکانیان و گوڵ و نەسرینی قەدپاڵ و داوێنە سەوزەکانیانا وڵاتەکەیان ڕازاندووینەوە، لەلایەکیشەوە وەکو قەڵغانێکی پۆڵا وە حەسارێکی ئاسنین ڕێیان لە دوژمن و بێگانە گرتووە و لە پەلاماردانی ناکاو ئەمانپارێزن. نیشتمان ئەو ماڵات و پیت و بەرەکەتەیە کە لە سەر و ژێری ئەم خاکەدایە و یا هەڵئەقوڵێ کە مایەی ژینی سەربەستی قەومەکەمانە و شانازیی پێوە ئەکەین! نیشتمان ئەو کێڵ و تەڵەبەردە شکست و شکاوانەیە کە ئێسقانی کەسوکارە خۆشەویستەکان و مردووە نازدارەکانیان لە باوەش گرتووین و، لە شەوانی دوورودرێژ و سارد و تاریکی زستانا پاسەوانییان ئەکەن. نیشتمان، وڵاتەکەمانە کە تیا هاتووینە دونیاوە، لەوێدا بە ئازادی و سەر بەرزی و بە ئاغایی ئەژین و تیا ئەشارێینەوە.

بەڵام ئەوخاکەی دامان ئەپۆشێ، لەژێر پێی بێگانەکانا ناشێلرێ، بەڵکو بە فرمێسکی گەرمی هاونیشتمانە وەفادارەکان و کەسوکارە خۆشەویستەکانمان ئاو ئەدرێ. بەڵێ نیشتمان ئەمانەیە! نەك ژنێکی کەساس و کڵۆڵ، کە مات و مەلوول و دەستەژنۆ دانیشتبێ و، فرمێسك بە چاوەکانیا بێتە خوارەوە.

نابێ نیشتمان بکرێ بە ژن و شیعر بەسەر ئەگریجەی خاو و پەرچەمی لوولیا هەڵدرێ. ئەم چەشنە شیعرانە ئیتر باویان نەماوە و نابێ ئێمە بگەڕێینەوە سەری و بیکەینەوە بە باو!.. بەڵکو ئەبێ ئیتر ئوسلووبێکی تازەی بۆ دابنێین و بە شێوەیەکی وا لە نیشتمان بدوێین کە لەگەڵ پێویستیی ئەم چەرخە ڕێ کەوێ، و شانبەشانی شارستانییەتی بڕوا! دیمەنی چیا بەفراوییەکان و سێبەری درەختە بەرزەکان، جریوەی مەل، هاژەی ئاو و خوڕەی تاڤگە و قەڵبەزەکانی تیا دەرکەوێ. ئەبێ شیعری نیشتمانی بناغەی نیشتمان بەهێز بکا. گرمەی دەزگاو کارخانەکانی نیشتمان، شەقەی چەکی دەنگی تیا بداتەوە حیلەی وڵاخ و نرکەی ئەسپ سوارانی کوردی تیا بەرز بێتەوە، شیعری نیشتمانی ئەوەیە کە زانستی و خوێندەوار تیا هانبدرێ. سروشتی پاکی تیا بڵاوبکرێتەوە. چارەسازی نەخۆشی و نەزانی و نەبوونی میللەتی تیا بکرێ. لەڕێی شیعری نیشتمانییەوە ئەبێ قەوم پێ بگەیێنرێ، قەومێکی وا کە زیندوو بێ هەست بەخۆی بکا، لەژێر زەبر و زەنگی زۆردارا نەتلێتەوە، کۆت و پێوەندی بێگانە لەدەست و پێی لاوەکانیا نەبێ وە بەزنجیری دیلی ئەستۆیان نەچەمابێتەوە.

بەکورتی لە وشەی نیشتمان ئەبێ ئەمانەمان بێتەوە بە بیرا، خوێنمان ببزوێ و، بێتە جۆش، هەتاوەکو بۆ پێشکەوتن بجووڵێینەوە وە بۆ سەرکەوتن ڕاست بینەوە، واتە ئەبێ وشەی «نیشتمان» هانمان بدا بۆ خۆبەختکردن لەڕێی ئەو بەختیارییە، کە تەنیا لە نیشتمانێکی سەربەخۆ، چنگ ئەکەوێ، چونکە ئەبێ بزانین، کە پارێزگاریی نیشتمان پارێزگاریی شەرەفی گشتییە لە پەنجەی پیس و چڵکنی بێگانە. ئەو شەرەفە کە بێ ئازادی و، سەربەخۆیی هەستی پێ ناکرێ، چونکە شەرەف لە کۆت لە ملەکان، و لە دیلەکان ناوەشێتەوە!

ئەم قەسیدە جوانەی خوارەوەش سکاڵا و شەکوایەکی حاڵی (ڕەمزی)یە، کە بۆ دۆستێکی بەڕێز و دڵسۆزی خۆی ناردووە. وەکو دەردەکەوێ، مەبەستی تەنیا ئەوە بووە، کە ڕاستی و فەرمان (وظیفە) پەروەری، وە دەست و زمان پاکی خۆی بیر بخاتەوە و لە برا دڵسۆزەکەی بگەیێنێ، کە لەگەڵ ئەمەشا بە دەست جەور و ستەمی زەمانەوە ئەتلێتەوە و، لە بیر چووەتەوە لە چاکە و زمان پاکی سوودێکی وەرنەگرتووە، وەفا و ڕاستی بە ئامانجی خۆی نەگەیاندووە، بێ ماڵ و بێ پووڵ، وەبێ دەس و بێ یار ماوەتەوە لە کاتی لێقەومان و تەنگانەدا، کەس نەبووە دەستی یارمەتیی بۆ درێژ بکا، وە سەرباری ئەمە، لە لۆمەی ناحەزان و فیتنەی بەدخوایان ڕزگاریشی نەبووە.

ئەمە قەسیدەکەیەتی:

دەمـێکـە پـەرتـە خـەیـاڵـم، بـڵاوە ئـەفـکـارم
دەمـێکـە لاڵـە زمـانـی دڵـی پـڕ ئـازارم
دەمـێکـە بـاعـیسی پـەسـتـیـمـە عـزەتـی نـەفسم
دەمـێکـە مـانـیـعـی بـەرزیمە بـەخـتـی بـەدکـارم
دەمـێکـە شەوقـی لـە ئـاسۆ نـەداوە ڕۆژی ئـومـێد
دەمـێکـە سوبـحـی مـەرامـی نـەدیـوە شەوگـارم
بـە دەوری نـوقـتـەیـی نـاوەنـدی دائـیـرەی غـەمدا
لـەسەر سەحـیـفـەی ئـەم دەورە چـەشنی پـەرگـارم
بـەشەو سـتـارە ژمـێری ئـەکـەم هـەتـاوەکـو ڕۆژ
بـەڕۆژ هـەتـاوەکـو شەو، پـاسەوانـی بـازاڕم
بـە دەرد و داخـەوە، گـەتـل ئـەخـۆم و بـێ هـۆشم
بـە ئـۆف و ئـاخـەوە، گـەهـ خـول ئـەخۆم و هـۆشیـارم
بـە تـیـغـی جـەور و جـەفـا، سینـە ئـەنجن ئـەنجن خۆم
بـە تـیـری دەرد و بـەڵا، جـەرگ و دڵ بـریـنـدارم
مـنـی فـەلـەك زەدەو و بـێ نـەوا ئـەبـێ چـی بکـەم
لـەگـەڵ زەمـانـەیـی بـەدکـار و بـەخـتـی لاسارم
نە خاوەنی(مەڕ) و (مالآت) و (جووت) و ئەملاکم
نە ساحبی (ڕەوگ) و (ڕان) و (دێ) و (زەوی) و (زارم)
نـەشێخـی دەسبـڕی، ئـایـنـی دیـن بـە دونـیـاوە
نـە (پـیـر) و (مـورشد)ی بـێ چـاو و ڕووی ریـاکـارم
نـە خـاوەنـی کـەسوکـارێکی دەوڵـەمـەندی بـە چـنگ،
نـە ساحـیـبـی کـوڕ و کـاڵـێکـی زۆر و دەسدارم
نـەشارەزا بـە [وڵات]و نـە هـەمـدەمـی سوفـەرا
نـەیـاوەری وزەراو و ئـەمـیـر و خـونـکـارم!

نــە کــاتــبــێکــی دەنــی، خــودپــەسەنــدی نــەفــام
نــە شاعــیــرێکــی هــەوا بــەرزی هــەرزە گــوفــتــارم
نــە لــەو مــوەزەفــە بــێ شەرمــەکــانــی بــەد ئــەخلاق
نــە لــەو مــودەقــیــقــە بــەدنــاوەکــانــی بــێ عــارم
مــن ئــەو کــەسەم کــە لــە فــەزڵــی خــواوە تــا ئــێستــا،
(بــەدی)م نــەکــردووە دەرحــەق بــە یــار و ئــەغــیــارم
مــن ئــەو وەزیــفــە پــەرستــەم کــە بــیست و سێ ساڵــە،
لــەسەر وەزیــفــەم و نــەکــراوە (زەجــر)و ئــیــنــزارم!
دەمــێکــە چــونــکــە بــە مــیــزانــی ئــیحــتــرام و وقــار،
مــوجــەوهــەراتــی سەداقــەت فــرۆش و کــڕیــارم.
دەمــێکــە چــونــکــە لــە بــازاڕی عــیــفــفــەت و ئــەدەبــا،
بــە نــەقــدی کــردەوە، سەرمــایــەدار و تــوجــارم!
گــوڵــی شکــۆفــەیــی بــاخــی کــەسێکــی پــاك نــەژاد،
نــەمــامــی گــوڵشەنــی زاتــێکــی ڕاست ڕەفــتــارم
لــەگــەڵ ئــەمــیشە ئــەزانم کــە (ڕەمــزی) مــن هــەرگــیــز
لــە (لــەوم)ی نــاحــەزی پــەتــیــارە نــەبــووە ڕزگــارم(١)

خوا هەڵناگرێ کاك (ڕەمزی) لەم شیعرانەدا بە تەواوی تەبعی بڵندی شاعیریی خۆی دەرخستووە، وە شیعرەکانی سوارە و بەزەمزەمەیە. لەلایەنی مانا و مەغزا و وەزن و قافیەشەوە، ئەم قەسیدەیە بە هەموو مانای وشەوە لە ڕیزی شیعری بەلیغا ئەژمێررێ، بەیتەکانی یەك لەویتریان ڕەوانتر و بەهێزترە. تا بەیتی یازدەم (ڕەمزی) لە قورت و تەنگوچەڵەمەی زەمانە ئەدوێ، وە شەکوای حاڵ ئەکا، وەنەرم نەرم ئەسپی شیعر لێ ئەخوڕێ، بەڵام لە بەیتی دوانزەهەمەوە لەپڕ جڵەوی ئەسپی توونـد ئەکاتەوە، وە سەرەوژوورە تاوی ئەدا. لێرە بەولاوە نەغمەی شیعرەکانی ئەگۆڕێ و قەسیدەکە ئەبێ بە (فخریة). ئینکاریش ناکرێ (فخرية)کەی لەوانەیە کە شانازی و فەخری پێوە بکا...

(١) ئـەبـووایـە بـڵـێ: نـەبـووە ڕزگـاریم. بـەڵام لـەسەر ئـوسوولـی عـەرەبـی لابـردنـی پـیتـی(ی)ی ڕزگاریم وە گۆڕینی بە ڕزگارم بەهۆی (قافیە)وە ڕەخنە هەڵناگرێ، وە ئەمە لە عیلمی عەرووزا (عروض) لە چەشنی زەروورەتی مەقبووڵ (ضرور مقبولة)یە.

زێوەر

مەلا عەبدوڵا

ماموٚستا (زێوەر) یەکێکە لە سەرئامەدانی بوێژەکانی کوردستانی عێراق. ناوی مەلا عەبدوڵایە. بەڵام هەر بە زێوەر ناسراوە. خەڵکی سلێمانییە لە ساڵی ١٢٩٠ی هجری لەدایك بووە وە لە سلێمانی خوێندوویەتی.

لە ١٣١٧ی هجری گەشتێکی ئەستەموڵی کردووە. لە ساڵی ١٩٢٤ی رۆمی کراوە بە ماموٚستای زمانی تورکی لە (روشدیەی عەسکریە)ی سولەیمانی کە لەشەڕی گەورەدا ناوی نرا (تەشویقیە). لە دوای ئەم دوو قوتابخانەیە کرا بە ماموٚستای قوتابخانەی (ئەعدادی مولکی). لە زەمانی حکوومەتی عێراقیشا بەینێك موعەلیم بوو. شارەزای زمانەکانی تورکی و فارسییە. لە زمانی عەرەبیشا مەلایەکی تەواوە. لە کوردییا کە زمانی خوٚیەتی، یەکێکە لە ماموٚستایانی (شیعر و ئەدەب). شیعری زۆری بوێژە تازەکانی سولەیمانی ڕەنگە لە (بودەقە)ی ئەدەبی ماموٚستا زێوەرەوە تێپەڕ بووبێ و قاڵ کرابێتەوە. بە تورکی و فارسییش شیعری وتووە. لە هەموو سەرێکەوە بەڕاستی ئەدیبە. قوتابییانی مەکتەبەکان لە هەموو دەورێکی ماموٚستایی ئەم ئوستادە بەڕێزە، لە فەزل و ئەدەبی ئەو بەهرەیان وەرگرتوە. هەتا بڵێی (سوحبەت) خوٚش و نوکتە پەردازە. هەر وەکو مەلایەکی خاوەن فەزیلەتە، ئوستادێکی وشیار و بوێژێکی عەسریشە. لە هەموو بابەتێك شیعری داناوە. و بەشی زۆری شیعرەکانی ڕەوان و پوختەیە. لەبەرئەوەی کە بەینێك پەیرەوی شاعیرە کوٚنەکانی کردووە شیعری وای هەیە کە زۆر نەچەسپێتە دڵەوە و، لەوانەیە کە بوٚ پڕکردنەوەی بەحرەکان دای نابێ، بەڵام لەگەڵ ئەمەیشا شیعری بێ فەڕی داناوە. گوٚرانی نیشتمانی ماموٚستا (زێوەر)، گەلێ دەنگخوٚشی سولەیمانی خستووەتە زەمزەمە. لە ڕێگەی شیعر و ئەدەبەوە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

خزمەتی میللی و نیشتمانیی زۆرە. جگە لەمانەیش بە چەند نامیلکەیەکی دینی و ئەدەبی و کۆمەڵایەتی لەناو قەومی کوردا وە بە تایبەتی لەناو قوتابییانی خۆی و لەناو لاوەکانا، ژینی دوای مردنییشی بۆ خۆی ساز کردووە. سیفەتێکی هەرە بەرز و گەورەی مامۆستا زیوەریش دەروێش مەشرەبی و پاکی و بەرزی نەفسیەتی. هەر چەندە ئیمڕۆ (موتەقاعید) و دانیشتووی ماڵی خۆیەتی، بەڵام لەلای قوتابییان و شارەزایانی زانایی و ئەدەبی خۆیا جێگەیەکی بڵند و تایبەتی هەیە:

ئەمە وێنەی شیعرێکی عالیمانەی مامۆستا زێوەرە:

زستان وجوودی ساغە، دەماری بە قووەتە،
ئیمڕۆ کە (٢٥)ی شوباتە، شەیابییە!
ئەم هاژە هاژ و بارشە عوود و روبابییە،
دەرحەق فەقیر و کوێر و هەتیو بێ مرووەتە!

***

دونیا بووە بە (بەحری سپی) شاخ و شیو و دەشت
ناو دێ جەزیرەیێکی ڕەشە چەشنی (ماڵتە)یە!
ئەم بەفرە، بەفری ڕاستە نەوەك بەفری گاڵتەیە.
ڕێگای بڕاوە (ران)، کە لەوێوە بچێتە گەشت

***

گەردن کەچی سوپاهی زمستانە شاخ و دار
سەر شۆری بێ تەراوەت و بێ مەنزەرەی جوان
بێ سەوزەزاری ڕێگەیی ئاوی سپی و ڕەوان
بێ قاسپە قاسپی (کەبك) و بەبێ نەغمەیی هوزار!

***

هەستام بە لەرزە لەرزەوە تا ئاستانی شا
زستان کە شاهی لەشکرە بەشکو بکا دەوا
عالەم لە زوڵمی لەشکری ئەو کەوتە حەلوەلا،
پێم گوت دەخیلی تۆم بە دڵ ئەی شاهی (مەهـ) کولا!

***

تـرست بـبـێ لـه خـالـیـقـی دونـیـا و شای بـەهـار،
سوڵـتـانـی عـەدڵ پـەروەر شاهـی کـەرەم نما،
دێنـیـتـه پـێشەوه کـه ئـەکـەن دەفـعـی سەد جـەفـا،
شمشێر به دەست و نێزه بەکەف سەد هەزار هەزار!

***

ئـەمـجـا بـه پـێکـەنـیـنـەوه زستـان وتـی: مـەلا!
تـۆ غـافـڵـی لـه حـاڵـی مـن و وەسفـی کـائـیـنـات.
(بـەحـری سپـی) بـوخـاری ئـەنـێرێتـه سەر وڵات،
عـیـلـمت نـیـیـه بـه حـاڵـەتـی (ئـەرز) و کورەی سەما.

***

هـەستـام کـه بـچـمـه خزمـەتـی (بـەحری سپی) وتـی:
دانـیـشه لـێره ئـەم سەفـەرەت هـەر نـەدامـەتـە!
ئـەم وەزع و حـاڵـە مـوددەتـی تـاکـو قـیـامـەتـه.
بـۆچـی ئـەکـەویـه ڕێگـه وەکـو شێتـی سەر پـەتـی؟

***

بـەحـریش ئـەڵـێ لـه ڕۆژەوه پـەیـدا ئـەبـێ بـوخـار
ڕۆژیش (وەرام)ی وایـه مـوئـەسیـرەکـه خـالـیـقـه.
تـەقسیـمـی، رزقـی عـالـەم ئـەکـا چـونـکـه رازقـه.
خـالـی نـیـیـه لـه حـیـکـمـەتـی، زستـانـه یـا بـەهـار؟

***

ئـیـمـڕۆ کـه بـەفـر و تـەرزە ئـەتـۆی خستـه زەمـهـەریر،
هـاویـن کـه هـاتـه پـێشەوه بـەفـراو ئـەخـاتـه دەشت،
ئـەو دەشتـه وشك و گـەرمـه ئـەبێتـه سەرای بـەهـەشت
(قـاروون) و (دیجله) بێنه وجوود بۆ غەنی و فەقیر؟

***

ئـەمـجـاره شیعری جوانـی (خـەیـام) هـاتـەوه خـەیـاڵ،
ئـەیـخـوێنمـەوه هـەمیشه وەكو زیكری ئـەهلـی حـاڵ،
«سبـــحـــان مـــن تحیـــر في   صنعـه العـقـول»
«سبـــحـــان مـــن بـــقـــدرتـــه یـــعـــجـــز الـــقـــحـــول!»

***

لەم شیعره پڕ مانا و جوانانەدا، مامۆستا (زێوەر) دەرسێكی ڕاست و تەواوی (عیلمی تەبیعەت) ئەدا بە قوتابییانی شیعر و ئەدەب، و تێمان ئەگەیێنێ كە شیعر، هەر ئەوە نییە كە ببێتە هۆی گریان و فرمێسك ڕشتن لە ئاقار چاوی مەست و بە خومار و پەرچەمی خاوی دولبەرا !...

مامۆستا زێوەر جێی ئینكار نییە كە مامۆستایەكی بەڕێزی نەسڵی ئیمڕۆ بوو. ناو و شۆرەتی ئەدەبی نزیكەی پەنجا ساڵ لە ئاسۆی كوردستانی عێراقا بەسەر زمانەوە بوو. وەختێ كە دەستم دایە نووسینەوەی بەرگی یەكەمی ئەم نامیلكەیە ئەو هێشتا لە دونیای فانی كۆچی نەكردبوو. هەرچەندە لە كاتی ژیانی ئەوا بەشی دووەمی نامیلكەكەیشم نووسیبووەوە، مامۆستا بە پێی ڕیزی پیتەكانی (ئەبجەدی) كەوتبووە بەر بەشی دووەم، بەڵام داخم ناچێ كە لە چاپدانی كەوتە دوای بە ڕەحمەت چوونی ئەو. لەبەر ئەمەیە كە لە هەندێ جێگەدا وەكو زیندوویێ لە مامۆستا دواوین.

نووسەر، لە روشدیەی عەسكەری و لە ئەعدادی موڵكی قوتابی ئەم مامۆستا بەنرخە بووم. زۆرم خۆش ئەویست و بە چاوێكی ئێجگار بەرزەوە تەماشام ئەكرد، لە ساڵی ١٩٤٢دا موفەتیش مەعاریف بووم. بۆ پشكنینی قوتابخانەكانی لیوای سولەیمانی لەو ناوە بووم. چوومە (بەرزنجە)یش. نەمدەزانی كە مامۆستا زێوەر لەوێ موعەلیمە، مامۆستاكان و مودیری مەكتەب، بە پێی عادەتی دەرەوە، تا قەراغ (دێ)ی بەرزنجە هاتبوون بە پیرمەوە. لە دوورەوە كە چاوم بە مامۆستا زێوەر كەوت، لە(سەیارە)كە هاتمە خوارەوە و ڕووم نەكردە مودیر و مامۆستاكانی تر تاوەكو خۆم گەیاندە مامۆستا خۆشەویستەكەم. بە گەرمێكەوە دەستەكانم ماچ كرد و بە زۆر، پێش خۆم و ئەوانی ترم دا. ئینجا لەگەڵ خەڵكەكەی تر دەستم كرد بە خۆش و چلۆنی. وا ئەزانم ئەم بزووتنەوەیەم هەر وەكو (واجیب)ێكی وەفا و قەدرزانی بوو كارێكی گەورەیشی كردە سەر ئەوانەی لەوێ بوون.

خۆم کە مەیلی شیعر دانانم هەبوو، دیارە وەکو لاوەکانی ئەو دەورە منیش لاساییی شاعیرەکانی پێشووم ئەکردەوە. لەبەر ئەوەش کە خوێندنم بە تورکی بوو لە پێشەوە بەم زمانە ئەمنووسی و شیعرم دائەنا. دوایی کە دەستم کرد بە نووسین و شیعردانان بە کوردی، مامۆستا (زێوەر) ویا (شێخ مستەفای شێخ سەلام) کە ئێستە لە سلێمانی گۆشە نشینی مزگەوتەکەی خۆیەتی، هەر کەموکورتیەێکی هەیبوایە، بۆیان ڕاست ئەکردمەوە. جارێکیان غەزەلێکی غەرامیی کوردیم ناردبووە خزمەت مامۆستا (زێوەر). بەڕاستی خۆم سەرم سوورِ ئەمێنێ کە چۆن لەڕووم هاتووە وە ئەو شیعرانەم ناردووە بۆ مامۆستایەکی خۆم. جێی ئەوە نییە کە ئێستا غەزەلەکە هەمووی لێرەدا بنووسم، بەڵام تەنیا بەیتێکی ئەخەمە بەرچاوتان. لەمەش مەبەستم ئەوەیە کە بەرامبەر ئەم کردەوە منالانەیەی خۆم (سروشتی ئەدەبی)ی مامۆستا زێوەر و ئوسلووبی ڕێ پێشاندانی بە قوتابییاتی خۆی، لە خوێنەرە بەرێزەکان بگەیێنم.

ئەمە ئەو (بەیت)ەیە کە لە غەزەلەکەی خۆم وەرم گرتووە:

بۆ سوراحی گەردنی روحم بە(عەین)ی بوو بەئاو
ئێستەکەش ناچم بەدڵیا داومـــە ئـــــازاری (...)!

ئینجا مامۆستا زێوەر بە چەند شیعرێك وەرامم ئەداتەوە کە لەسەر (وەزن) و (قافیە)ی غەزەلەکەی خۆمە وە ئەم دوو (بەیت)ەی خوارەوە لەو شیعرانەی مامۆستا –وە بە وشەیەکی ڕاستتر– لەو دەرسە بەلیغەیەتی کە تا ئیمڕۆ و بەڵکو ئەتوانم بڵێم کە تا بمێنم لەبیرم ناچێتەوە!...

ئەی رەفیقی موحتەرەم ئەی شاعیری شیرین مەقاڵ!
هـاتـە بـەر مـەددی نـەزەر فـیـکـرت وەکـو ئـاوی زوڵاڵ
مـن ئـومـێدی گـەورە گـەورەم پـێـتـە بـۆ ئـەم مـیـلـلـەتـە
حەیفە سەرفی فیکری خۆت کەی تۆ لە زوڵف و خەت و خاڵ!.

وا ئەزانم کە پێی ناوێ بڵێم ئیتر لەو ڕۆژەوە بیرم لەوە نەکردووەتەوە کە شیعری غەرامی دابنێم. وەیەك دووجار کە بەبۆنەیەکی ناچاری لەم بابەتەوە شتێکیشم وتبێ هەوڵی ئەوەم داوە کە شیعر بێ نەك غەرامیاتی منالانە و شەیدایانە.

مامۆستا زیوەر، شیعر و گۆرانی نیشتمانیی و پەند و«مەوعیزە»ی ئەدەبی و کۆمەلایەتیی گەلێ زۆرە. لە«وەسف» و «نەعت» و عەشق و غەرامیاتیشا زۆر شیعری جوان و بەهاداری داناوە. لەبەر ئەمە لە ئاسمانی کوردا وەکو ئەستێرەیەکی گەش و

پرشنگاوی دیارە و ئەدرەوشێتەوە.

لەژێر ناوی«جەژن»دا وەسفێکی شیرینی جەژنێکی ڕەمەزانی کردووە کە لەمەدا چەشنی ڕابواردن و ژیانی خەڵکی ئەم شارە شۆخ و تەڕپۆشەی کوردی وەکو وێنەگرێکی زۆر شارەزا خستووەتە بەرچاو، هەربەم وەسفەدا بۆمان دەرئەکەوێ کە شاعیر ئەوەیە، چاوێکی تایبەتی هەبێ. وردبین بێ و بەچەشنێ ئەوانەی کە بۆ بینینی شتی ورد و گرنگ«چاویلکە» بەکارئەهێنن، چاوی وردبینی خۆی بخاتە کارەوە و ئەو شتانەمان بۆ دەربخا کە بە چاوی ئێمە نابینرێ، جگە لەمەیش ئەوی کە بەو چاوانەی خۆی ئەیبینێ وەبە شعووری خۆی هەستی پێ ئەکا. ئەبێ بەجۆرێك بۆ ئێمە بگێڕێتەوە کە وەکو خۆی تێی بگەین و چەشکەی لێ وەربگرین. واتە ئەبێ ئەو شتانە بەنووری مێشکی خۆی بۆمان ڕوون بکاتەوە و لە پلەی تێگەیشتنی ئێمەی نزیك بخاتەوە، ئەگەر وانەکا و هەر پێوەستی وشە و قافیە بێ وە بەتوێکڵەوە بنووسێ نابێ وابزانێ شیعری داناوە.

ئەمانەی خوارەوە دوو چوارخشتەکییە کە لە (قەسیدە)کەی «جەژن»ی ڕەمەزان وەرمان گرتووە:

جـەژنـی ڕەمـەزان هـاتـەوە ئـەیـامـی سرووره،
هـەر جێگـەیـێ مـن سەیری ئـەکـەم مـەجمـەعی نووره.
لایێ بەنەوای (عوود) و (نەی) و (چەنگ) و (چەغانە)
بـازاڕ و (دەر) و (کـووچـە) وەکـو وادیـی (طـور)ە!
زاهـیـد سەری کـز کـردووە بـازاڕی کـەسـاسـە،
شاهـیـد غـەمـی دەرکـردووە خـۆی شەمـعـی حزووره
بـەم شارە بـڵێم جـەنـنـەتـە پـێم بـاوەڕ ئـەکـەن خـەڵق،
لایـێ هـەمـوو (غـیـلـمـانـە) لـەلایـێ هـەمـوو حووره!

***

بەڕاستیش شاری سلێمانی سەردەمێ کە هێشتا تەنگاوی نان و غەمی شۆڕشی دونیای لەبەرا نەبوو، تامی بەهەشتی ئەدا وەخەڵکی ئەم شارە، دوو بەشی ژیانیان بە شایی و بەزم و سەیران و زەماوەندەوە ڕائەبوارد و هەر وەکو مامۆستا زیوەر ئەڵێت، لەلایێ لاوانی شۆخ و شەنگ وە لەلایەکی ترەوە کچانی ناسك و نازدار بەلەنجە و لارەوە پتر لە حۆری و غیلمانی بەهەشت نەشئەیان ئەدا بە دەماخی یەکتر وە ئەبوونە هۆی

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

هەڵقوڵانی شیعر و ئەدەب.

لە مەیدانی کۆمەڵایەتیشا مامۆستا خزمەتی هاونیشتمانەکانی خۆی کردووە وە لە ڕێگەی شیعر و ئەدەبەوە، لە پەند و نەسیحەت دوانەکەوتووە. شیعری «عەرەق ناخۆم»، وێنەیێکە لەو جۆرە شیعرانەی مامۆستا کە ئەمانەی خوارەوە چەند بەیتێکە لەوە:

عـەرەق نـاخـۆم کـە تـووشی دەردیسەر بم
گـرفـتـاری هـەزار ئـێش و خـەتـەر بم!
هەچی خوا حەز ئەکا ئەیکەم بەبێ دەنگ(١)
ئـیـتـر بـۆ شەرمـەزاری نـاو بـەشەربم؟
عـەرەق نـاخـۆم کـە ژینـم کـورت و کـەم بێ
بـەجـوانـی بـۆچـی مـن تـووشی زەرەربم
عـەرەق نـاخـۆم کـە دووچـاری وەرەم بم
هـیـلاکـی خـەستـەگی (قـەلب) و جگـەر بم!

***

ئەم چەند بەیتەی خوارەوەش لە قەسیدەیەکی تری مامۆستای نیشتمانپەروەر وەرگیراوە:

من چیمە لە(فاسۆن)ی فەرەنگ چۆغەیی لیوی(٢)
تـا(شاڵ)ی (مـەرەز) یـانـە (خـوری) بێتـە قومـاشم
دانـیشتـنـی سەرچـاوەیـی ئـاوانـی (چـیـا)کـەم،
نایدەم بەهەموو موڵکی جیهان گەرچی گەداشم!

***

بۆ سەیری گوڵ و مێرگی نزاران لە بەهاران،
چاوم وەکو نێرگس گەشە مەفتوونی هەواشم!

---

(١) مامۆستا خۆی ئەڵێ: هەچی خوا حەز نەکا ئەیکەم بە سرری، بەڵام من لەبەر چەند هۆیەك کردم بە«حەزئەکا ...»

(٢) لیوی ناوی تەرحە چۆغەیێ بوو کە لەدەوری تورکا، گەورەکان بەرگیان لێ ئەکرد. وەکو (تریکۆ)، (نەمسە).

داخم ئەوەیە (هاو وەتەن)م زۆری (نەزان)ن
بەم دەردەوە ئەتلێمەوە (ئاو کەوتوو)ە (ئاش)م

***

بەم شیعرانە و بە گەلێ شیعری تریا دەردەکەوێ کە جەنابی مامۆستا زێوەر، بەپێی واتەی «خوشەویستیی نیشتمان لە ئیمانەوەیە» زۆر بەسراوە بەخۆشەویستیی نیشتمانەوە و بەلای ئەوەوە لەسەرچاوەی ئاوێکی ڕوون و ساردی سەر چیاکانی کوردستانا دانیشتن و ڕابواردن، هەموو مولکی دونیا دێنێ و سەیرانگای گوڵ و گوڵزار و مورغزاری بەهارانی وڵات ژیانێکی سەرمەدی بە گیان ئەبەخشێ. بۆ ئەم خۆشبەختییە گەورەیەش کە خۆشبەختییەکی لاهووتی و مەعنەوییە، هەموو سەعادەتێکی مادی وە دونیایی بەلاوە هیچە و پەشمە. لەجیاتی (فاسۆن) و (چۆغەی لیوی) ، (شاڵ)ی مەرەز و بەرگی خوری وڵات ئەپۆشێ. لەجێی کۆشك و سەرا و تەلاری شارەکانی گەورە و پڕ دەغدەغە، لەسەر چیایێکی بەرز و بڵندی خۆش هەوادا لە قەراغ کانیاوێکی فێنك دائەنیشێ وە پشت ئەکاتە دونیا و هەموو ئەو خۆشییانە کە تیایەتی، بەرامبەر ئەو دیمەن و چاو ئەندازە شیرین و ڕەنگینانە کە دەسی تەبیعەت بەم وڵاتەی بەخشیوە ئەکەوێتە زیندەگانییەك کە نوقمی شیعر و خەیاڵ بێ و بەهیچی تر پەلاوی نەکرابێ، بەڵام لەگەڵ ئەمەشا تەنیا داخێکی هەیە کە ئەویش مانەوەی بەشی زۆری هاونیشتمانەکانیەتی لەژیانێکا کە پەلاوییە بە نەفامی و نەزانی. واتە هەرچەندە خۆی لە هەموو خۆشی و چەشکە و کامیایی دونیا دەسی هەڵگرتووە وە پشتی لێبووردوویی تێ ئەکا دیسانەوە ئەیەوێ وە بە پێویستی ئەبینێ کە هەموو هاونیشتمانەکانی زانا و خوێنەوار بن. کەلکی خۆیان و نیشتمان بگرن و نرخی ئەم نیشتمانە شیرینە و ئەم خاکە بە کشتوکاڵ و بە پیت و بەرەکەتە بزانن، تاوەکو بۆ پێش خستن و بۆ ئاواکردنەوەی تێ بکۆشن و تەقەلا بدەن. جگە لە هەموو ئەمانە دەرسێکی ئابووریمان ئەداتێ و فێرمان ئەکا کە بەری کردەوەی خۆمان وەشتی وڵاتەکەمان بخۆین و بپۆشین. بۆ ئەوەی کە ئاتاجی وڵاتانی بێگانە نەبین و بڕشت و ئینتاجی نیشتمانەکەمان پێش کەوێ لادێکانمان ئاوا بێتەوە، هەژارەکانمان کەم بنەوە و دراومان لەناو خۆمان و وڵاتەکەمانا بمێنێتەوە. لەمانە هەمووی زیاتر، فێری دراو لەناودان و کڕینی شتی پووچ و بێ کەڵك نەبین وەبیر لە دوارۆژ بکەینەوە وە هەنگامی تەنگانەمان لەبەر چاو بێ!.

سالم

ئەورەحمان بەگ

(سالم) کە ناوی تایبەتی خۆی ئەورەحمان بەگە، کوڕی مەحموود بەگی (قەرە جەهەننەم)ی کوڕی ئەحمەد بەگی (ساحیبقران)ە. و ئامۆزای مستەفا بەگی شاعیرە کە بە(کوردی) ناوی دەرکردووە. لەسەرەتای(١) دیوانەکەیا کە لە ساڵی **١٩٣٣**ی میلادی لە چاپخانەی (مەریوانی) لەبەغدا لەچاپ دراوە، ئەڵێ: «لەپێشا، ناتۆرەی(٢) (رەنجوور) بووە و یەکێ ئەڵێ بیمار بووە.» هەر بە پێی ئەم سەرەتایە (سالم) پیاوێکی لەڕ و لاواز بووە. وە لەسەر واتەی پزیشکێك(٣) لەباتی (بیمار)، لەقەبی (سالم)ی بۆ خۆی داناوە. و بەم جۆرە ویستوویە کە نوقلانەی لەش ساغیی بۆ لێ بدا. بە پێی گێڕانەوەی خزمەکانی ئەبێ لە ساڵی (١٢٢٠)ی هیجری هاتبێتە دونیاوە و لە ساڵی ١٢٨٦ بەرەحمەت چووبێ و لە سلێمانی لەلای قەبری مستەفا بەگی ئامۆزایەوە نێژرابێ.

لە کوردستانی ئێرانیشا بنەماڵەی (ساحیبقران) بووە لەبەر ئەوە سالم جارجار بەماڵەوە چووەتە ئەوێ و سەری لەخزمەکانی داوە، بەڵام ڕووخانی حکوومەتی«بەبە» کە لە هەموو کوردێکی ئەو دەورە زیاتر کاری لەدڵی سالم کردووە، وەکو (بولبول)ی باڵ شکاو و هێلانە ڕووخاو هێناویەتە فەریاد و ناڵە وە بووەتە هۆی کۆچی ئێجگاری و بەچەشنی شێتێکی وێڵ و سەرگەردان ڕووی کردووەتە تاران. بەڵام وا دیارە کە لەوێ نەحەساوەتەوە و دەردی نیشتمان و بەسەرهاتی وڵاتی بەبە ژیانی پێ تاڵ کردووە و لە تاران وەرس بووە.

«خۆزگە ئەمزانی لە (تارانا) نەجاتم کەی ئەبێ؟»

«کۆی یارم مەشهەدم یا مەنزڵم هەر (ڕەی) ئەبێ؟»

هەر بەم خۆزگە خواستن و شەکوای دەروونە کە لە دەست تاران کردوویە وا دەرئەکەوێ کە ئەو بەینەی لەوێ ماوەتەوە دەستبەسەر بووە وەیا دەسەڵاتی ئەوەی

---

(١) سەرەتا: مقدمە

(٢) ناتۆرە: لقب–

(٣) پزیشك: حیکم – طبیب

نەبووە کە لە (تاران) بچێتە دەرەوە.

«لەگەڵ دڵ شەرتە ســالم گەر نەجــاتم بوو لە (تارانا)،

بەهەشت ئەربێتە دەشتی (ڕەی) بە ئێرانا گوزەر ناکەم!»

من وا (زەن) ئەکەم کە (سالم) لەڕووی نیشتمان پەرستی و هەوای سەربەخۆیی وڵاتی خۆیەوە لە ئێران نەحەساوەتەوە، ئەگینا ئەگەر لە (سالم)دا توانای بێگانەپەرستی و خزمەتی غەیری نیشتمانی خۆی بووبووایە، بەهۆی زرنگی و زیرەکی لەو زەمانەدا بۆ یەکێکی وەکو ئەو ژیانێکی باش و ئاسوودە، شتێکی ئەوتۆ نەبووە.

لە نەتەوەی ساحێبقڕان وا دەردەکەوێ کە لە هەموو دەورێکا شاعر هەڵکەوتبێ وە ئەم بنەماڵە ناودارە هەر وەکو لە مەیدانی ڕەزما ناوی بە کوردستانا بڵاو بووەتەوە(١) لەمەیدانی شیعر و ئەدەبیشا لاپەڕەیەکی مێژووی کوردیان بە «زەر کفت» بۆ خۆیان نووسیوەتەوە. بەڵێ هەر لەم بنەماڵەیە کە شاعیرێکی گەورە و نیشتمانپەروەری وەکو «سالم»ی تیا هەڵکەوتووە، هەندێ شاعیری تری ناوداری وەکو «کوردی» و «حەمدی» و «ئاتەخان»ی پووری «سالم»یشی لێ هەڵکەوتووە. بەپێی موقەدمەی ناوبراوی دیوانەکەی (سالم)، ئەم ئاتەخانە شاعیرێك(٢) بووە زۆر ناودار و هونەرمەند.

گۆڤاری خۆشەویستی (گەلاوێژ) زۆر کارێکی بەجێی کرد کە (قەسیدە) نایابە تاریخیەکەی «سالم»ی کرد بەدیاریی ساڵانە بۆ خوێنەرەکانی. ئەو (قەسیدە)یە کە «مێژوو»یەکی کورت و ڕاستی ڕووخانی حکوومەتی «بەبە» وە حیکایەتی لەدەسچوونی سەربەخۆیی کوردستانی عێراقە. حەکایەتێ کە وەکو شریتی سینەما بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو دەورەمان پێشان ئەدا، وە کارەساتێ کە لەشاری سلێمانی ڕووی داوە بۆمان ئەگێڕێتەوە ئێمەش هەر ئەو «قەسیدە»یە ئەکەین بە سەرەتای باس لێکردن لە شیعرەکانی بۆ ئەوە کە بەم جۆرە شێوەی ئەدەبی «سالم» لەگەڵ وێنەی لێکدانەوەی «طرز تفکیر» و بەتایبەتی پلەی بڵندی نیشتمانپەرستیی ئەم شاعیرە جارێکی تر بخەینەوە بەرچاوی خوێنەرە بەڕێزەکان.!

---

(١) لە دوانزە سوارەی (مەریوانا) کە لەلایەن (پیرەمێرد)ەوە نووسراوە باسی قارەمانی، یەکێ لە ساحیبقرانەکان بخوێنەوە!

(٢) هەندێ کورد وەکو عەرەبی، لەباتی شاعیر بۆ ژنێك ئەڵێن: شاعیرە. من وا (زەن) ئەکەم کە لە کوردیدا نابێ لەم لایەنەوە پەیڕەوی عەرەب بکەین.

«ذكر محاربەء بندگان مير جليل الشأن عزيز بەگ بابان باطائفەء رومی»(١)

***

لێم گەڕێن با گۆشەگیر بم، دەستەئەژنۆ کەف زەنان،
گێژەڵووکەی بای نەدامەت تاری کرد سەفحەی جیهان!
بەزمی سەیدی ئێمە «صیاد»ی فەلەك کارێکی کرد،
ڕەنگە بالآی (تیر) (قەد) دان بێتە تەرکیبی کەمان
زەعفی تالیع جازیبە بۆ کارەبا بۆ خوێن و دەم،
سەیری چارەی بەختی من کەن بوو بەڕەنگی زەعفەران
نەوبەهاری من خەزانە وەختەکەی سوبحم تەمووز
پڕتەوی ماهە غەم و چاکی دەروونم وەك کەتان!
(تورك)ی قوورسی خۆر کە تالیع بوو تلووعی کرد بەرەقس
کەوکەبەی ماهی موڕادی ئەهلی بابان بوو نیهان؟
دڵ لە میحنەت کەیلە مەیلی سەیری ناوشارم نییە
عەینی چاوم خوێنی تێ زاوە لە داخی مەردمان!
ڕاستە گەردوون چابوکە بۆ ڕەنگی بەدریتن وەلێ
نارژێنێ ڕەنگێ بەم ڕەنگە بە موددەی سەدقران
ساعیقە و بەرقی نەدامەت زوڵمەتی دا شەرق و غەرب
بەردەبارانە بە مەخسووسی لەسەر موڵکی بەبان
چاوی عیبرەت هەڵبرە ئەی دڵ لەوەزعی دەوری دوون!
سەیری کە ساتورك، فەلەك چی کرد بەزومرەی کورد زمان
حاکمە ڕۆمی لەسەر «تەختی سلێمانی» درێغ،
کەوتە دەستی دێوی دوون «میهری سلێمان» ألامان!

***

بەم شیعرە بەسۆز و پڕ حەرارەتانەدا زۆر باش و بێگەرد بۆمان دەرئەکەوێ کە لەو

(١) ئەم عینوانە فارسییەمان وەکو خۆی هێشتەوە، چونکە لێرە مەبەستمان (مێژوو)وە نەك ئەدەبی کوردی.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ڕۆژەدا کوردی وڵاتی (بەبە) خۆیان گەلێ بە بەختیار و ئازادەسەر زانیوە و تاوەکو تورك سلێمانیی داگیر نەکردووە و لەشکری (ڕۆمی) نەهاتووەتە ناویانەوە، هەستیان بە حوکمی تورك نەکردووە وە تەنانەت بەشوورەییان زانیوە کە خۆیان بەهاوشانی ئەوانیش دابنێن.

ئێمە لەم قەسیدەیەدا کە تەنیا لەلایەن شیعر و ئەدەبیاتی کوردی و (حاڵەتی ڕۆحیە)ی (سالم)ەوە بەرامبەر بە ڕووخانی حکوومەتی کوردی (بەبە) و سەر ئەنجامی وڵات خستوومانەتە بەرچاو لەو شیعرانە ئەگەڕێین(١) کە لەم دوو لایەنەوە بەهایێکیان نییە، بەڵام جارجارە لەوانە شیعرێك وەیا زیاتری بۆ ئەوە ئەخەینە بەرچاوی خوێنەرەکان کە لایەنی ناپوختەیی وبێ هێزیی ئەم قەسیدە بەرز و نایابەش دەربکەوێ و بزانرێ کە شاعیرێکی پایە بڵند و بە دەسەڵاتی وەکو (سالم)یش گەلێ جار جڵەوی ئەسپی شیعری شل بووەتەوە و لە (ساتمە) ڕزگاری نەبووە.

(سالم) بە گێڕانەوەی هەواڵی ناو شاری سلێمانی و کردەوەی تورکەکان لەدوای گیرانی ناوچەی حکوومەتی «بەبە» وا دەردەکەوێ کە خۆی لەو ڕۆژەدا لە سلێمانی بووە وە ئەم کارەساتە خوێناوی و «تاریخی»یەی بەچاوی خۆی بینیوە لەبەر ئەمە بەوێنەی چابکسوارێك کە چۆن لە پێشا بەنەرمەغار و لەسەرخۆ بێتە مەیدانەوە و تا ئەسپەکەی ڕایی و گەرم ئەبێ وە لە حیلەحیل و پەل بازی ئەکەوێ، ئینجا ئەستۆی (ئینقیاد)ی بۆ سوارەکەی شل ئەکا و بۆ کارەساتی دوای ئەم حیلکەحیلك و پەلبازییە وریا ئەبێتەوە، ئەویش لەپێشەوە وردە وردە کردەوەی تورکەکان و هەواڵی ناوشاری (سلێمانی)مان جارجار بە شیعری خاو و بێ پێز، جارجارەش بە شیعری (بەلیغ) و (مەتین) بۆ ئەگێڕێتەوە، بەڵام هەرچەند شیعرێکی خاو و بێ پێز، بەسەر زمانی ئەم بوێژە ناودار و فەحلەدا بێ، وەیا لە نووکی قەڵەم هەڵئەوەرێ، دڵی پیاو ئەکەوێتە گورپە گورپ وەترسی ئەوەی لێ ئەنیشێ کە یەکەتازی مەیدانی شیعر و ئەدەب، (بیم)ی (مەعرەکە)ی لێ بنیشێت و پێی ئەسپی شاعیریی هەڵەنگوێ بەڵام (سالم) وەکو چابکسوارێکی مەعرەکە ئاشنا لەدوای ئەوە کە(سم)ی ئەسپەکەی چەند جارێ ئەچێ (گلخورکە)دا و ئەوەندەی نامینێ کە بگلێ، بەڵێ لەدوای ئەمە کە بەیەك دوو بەیتی وشك و بێ تامی وەکو:

---

(١) ئەگەڕێین، لێرەدا بەمانای (وازبێنین) هاتووە.

کـــەس نـــەچێتە پێشەوە حـــاجی ... تـــەدبیریە
مەئمووری سەبتی نفووسە شاغیلی باجی دکان

وەیا:

مـــەجلیسیٚ وابیٚ موشـــەخخەس دوودی گۆگرد عوودە بۆی.
دەروێش ئاغا بوو لە جێی مستۆ(١) هەموو شەو (قصة) خوان

وە ئەمسالی ئەم شیعرە بیٚ تام و فەڕانە، وەکو سەیرکەرەکانی (عەرسەی وەغا) چۆن لەنەشارەزایی ئەسپی شاسواری مەیدان ئەکەونە ترسەوە وە دڵیان دەس ئەکا بە گورپە گورپ، ئێمە ئەخاتە ترس و ئەندێشەوە، وە زۆری نامێنیٚ کە بکەوینە سەر ئەوە (سالم) بەشاعیرێکی ناوەندی و کەم دەسەڵات بژمێرین، لەپڕ وریا ئەبێتەوە سەختی و خەتەری مەیدانی کارەسات دێتە بەرچاوی، جڵەوی ئەسپی توند ئەکاتەوە و ئازانە و چابکسوارانە هەڵمەت ئەباتە سەر (قەڵای شیعر)، ئەمجا لێی ورد بیتەوە، ئەسەری (خامە) ی (سالم) و تیژیی و بەلاغەتی شیعری، وەکو نووکی رمی عەزیز بەگ و جێگەی شیری بڕندە و بەجەوهەری دیارە و ڕەوانە:

هەی خوا ڕۆ ئا لەو دەمە چی کرد تەقەی تۆپ و تفەنگ؟
سەرزەمین تاریك و دونیا تۆز و (کەڕ) گوێی ئاسمان.
ماهی تالیع ڕێی (مەحاق) و ڕۆژی نەگبەت جیلوەگەر
خەرمەنی شادی لەبەر (با) بەرقی غەم ئاتەش فەشان
لاغەریی تالیع شکاندی حەسرەتا (بازوو) و «قەد»ی،
ئەختەری بورجی موزەفەر، خۆی لە ئێمە کرد نیهان.
گەرچی پێشا و پێش بە هەیبەت بوون و ئازا چوونە پێش
حەسرەتا باز هەم نەیانزانی «نیزام» وا بیٚ حەیان
پێشی دەمیان «ئوغلەمە»ی تۆپ، پشتی سەر ئەو ئاگرە،
گەییە چەرخی حەوتەمین لەو عانەدا ئاه و فیغان
گوێی فەلەك کەڕ بوو لەبەر ناڵەی نەفیری ئەهلی شار
«لامەکان»ی گرت سەدای ناڵە و فیغان و ئەلئەمان

(١) مستۆ: مستەفا

مـودەعـی کـوێر بـێ نـیزام ئـیفـلـیـج، مـەکـان ژێر وزەبـەر
«میر»ی «سورداش» و «ئەمینە»ی پیاوی هـەردوو ئەنگووان
گـەر عـەشیـرەت گریـە کـەن هـەریـەك هـەتـا ئـەمرن کـەمـە،
کـوشتـنـی مـیـر بـای مـوخـالـیف بـوو بـەشەمعی دوژمـنـان
ڕۆژی «قەتڵ» ئیمڕۆیە «ئەلحەق» «وا حسێن»ی پێ ئەوێ
بــۆ ئــەدای «تــازیــە» سەراسەر نـیـلـگــونـە ئـاسمــان
یــادگــاری حــاکــمــان و جــانــوشیـنــی سیـلسیـلــە،
نــامــوراد و نــەورەس و مــەقسەد نــەدیــو و نــەوجــوان

***

«سالم»، لـەدوای ئـەمـە کـە لـە ڕووی ئـەنگێورانـی عـەزیز بـەگـەوە کـەوا دیـارە زۆر مـەفـتـوونـی ئـازایـی و زەبـردەستـی و چـاپکسواریـی بـووە، دێتـە جـۆش و خرۆش وە وێنەیەکی شیعریی بەسۆز و بەزەمزەمەی کوردیمان بۆ ئەکێشێ دووبارە، لەناکاوا لەو حاڵەوە ئەچێتە حاڵێکی ترەوە و بە «سانی» ئەوانە کە لە دوای شیوەنێکی گەرم و بەکوڵ لەپڕا شایەتمان بێنن و لە ناو خۆیانا ئەکەونە قسە و باسی ئەسپایی و بێ «عەلاقە» لەگەڵ شین و گریانەکەیان، ئەویش لەناو شەقاشەقی شیر و ڕم و لەناو بگرە و بەردەی مەیدانی شەڕەوە ڕوو ئەکاتە مەیدانێکی تر و لە «سەحنە»ی کارەساتی ئەو ڕۆژە ڕەشەدا چاو بۆ ئەو دیمەنانە ئەگێڕێ کە پێکەنینی خەفەت و مەرارەت ئەدا بە دڵ و ئەڵێ:

سەد کـە ڕۆژی گـریـە بـوو ئـەمـمـا ئـەمـن زۆر پـێ کـەنـیم
پـووره «مـاتـان» ئـەحـمـەد ئـاغـای بـرده شکلـی دۆمـەکـان
دەر پـەڕیـن بـاز مـەیلـی «ئـیقـدام»یـان نـەبوو لـەو بیدعـەتـە
حـەسرەتـا یـەکـدڵ نـەگـەیـنـە شیـوەکـەی گـردی «گـولان»
مەیلی «لان»یان بوو وەکو کەروێشکی «پاش ڕاو» هـاتنەوە
دەرنەچوون چا بوو بە «حەملە»ی دیلە «کەهیا» کەوڵ کران
«سەربلووك» لای پشتی گرتوو «سونگی دا وران» هـاتە پێش
داخـەکـەم بـاز هـەم نـەیـانـزانـی «نـیزام» وا بـێ حـەیـان!
(سەربلووك)یان خاڵەکەی (هـەورامی) بـوو، قـالـەی شەریف
هــەم رەفـیـقـیـان بـوو عـەزیـزە حـیـزەکـەی چـۆچـانـیـان

ئـاهـی ئـەم حـاكـمـانـە تـەحـقـیـقـە ئـەگـەر نـەگـرێ نـیـزام
قەومی (نووح)یش دەچنە جەننەت بێ شك و شوبهە و گومان.
سەرفـی نـەقـدی رۆحـی شیـریـن بـوو هـەتـا پـەروەردە بـوون
بـەچـە گـورگ ئـاسا لـە ئـاخـر بـوونـە كـۆزی دوودمـان
فـەرقـی فـەخـری میـر ئـەلایـی گـەییـیـە بـەهـرام و ئـەسەد،
كـەوتـە قـەعـری چـاهـی غـەم لـەو حـالـە (مـیـر)ی بـازیـان
بـاز وەكـو بـازی تـەوار دەورێكـی كـردو هـاتـەوە
دەوری كـەهـیـا و شاری گـرت دیسان بـە(رارا)ی نـۆكـەران
(ئـاغـەلـەر) وەك گـورچـكـی گـا هـەریـەكـە فـیـكـرێ لـەدڵ
خۆ (نیزام)یش میسلی (سەوسەن) جوملە دووڕوو دووزمان
هـاتـە ژێر (پـاسار)ی تـەنگ لـەشكـر ریكـاب ئـەنـدەر ریكـاب
كـەوتـە سەر كـۆلان و سەیـری كـە عـیـنـان ئـەنـدەر عـیـنـان
بوو بەجێ (بەبر) و غەزەنفەر كووچە كووچە ناو (سوقاق)
سەر (محەللە) ڕەنگی (بێشە)ی گرت لە (نێزە)ی جان ستان
ڕەنگی سەحرای مەحشەری بوو (شیو)ەكەی لای (پیرمەسوور).
گـرمـە گـرمـی (تـۆپ)ی (رۆمـی) هـەوهـەوی سوارەی (بـەبـان)
بـوو بـە(جـاڕووب)ی مـحـەلـلـە هـەر تـەرەف پـەنجەی پـەڕیـو
پـەی كـراو، (بـێ پـێ) لـە مـەیـدان پـەهـلـەوانـی پـاڵـەوان
(سەن سەن)ی سوارەی نیزام و (گەل ئولان!)ی تورك ئوشاغ
بـگـرە بـگـرەی كـورد زمـان و (ئـاخ! ئـاخ)ی تـوركـمـان
قـەهـرنـاك و سەربـورەهـنـە ئـاتـەش ئـەفشان حـەملـەوەر،
جەنگجۆ بوون، یەك بە یەك هەر (سوو) وەكو بەبری بەیان

***

وا دیارە كە لەدوای ئەنگێورانی (عەزیز بەگ) و گەیشتنی تورك تا ناو شاری سلێمـانـی، فـیـرقـەیـەك لـە كـوردەكـان كـە ئـەبـێ دەستـەی (مـیـری بـازیـان) بووبێ (بەخیلی)یان بە فیرقەی ئازا و شەڕكەری «میر ئەلایی» بردووە وە دووبارە خۆیان كۆ

کردوەتەوە و هەڵمەتیان بردووەتەوە سەر دوژمن و دەوری لەشکری «کەهیا»ی تورك و شاری سلێمانییان داوە. بەڵام ئەم شەڕی دواییەش هەرچەن ئازانە و دلێرانە بووە، لەڕووی ناکۆکی وە یەکنەبوونی «ئاغەلەر= ئاغاکان»ی سلێمانی و دوو ڕوویی و دووزمانی، و بەتایبەتی لەڕووی سروشتی ناپاکی «نیزام»ی «بەبە» و نان کوێرییانەوە بووەتە سەرباری نەکبەتی کورد و لە خوێن ڕژاندنێکی زیاد و بێ کەلك بەولاوە سوودێکی بە لەشکری شکستەی «عەزیز بەگی» ڕۆستەمی بەبە نەگەیاندووە (سالم)، لەلایەکەوە ئەم کارەساتە بە سام و خوێناوییەمان بۆ ئەگێڕێتەوە لە لایەکیشەوە وەکو (وێنەگر)ێکی وردبین و شارەزا، وێنەیەکی ژیانی دەوری نوشوستیی (بابان)مان بۆ ئەکێشێ و ئەنگوستی هۆشمەندی و زانایی ئەخاتە سەر برینی کۆمەڵایەتی قەومی کورد. جگە لەمانەش ڕووخانی حکوومەتێکی میلليی کوردمان بەسانی مێژوو نووسێکی خەمبار و داخ لەدڵ، بەڵام ڕاستگۆ و بە ئینساف بۆ ئەگێڕێتەوە و تاریخی تێکەڵاوبوونی بێگانە و زمانەکەیان لەگەڵ قەومی کورد و بەزمانی کورد ئەخاتەوە بیرمان ... لەدوای ئەمانە (سالم)، با ئەداتەوە سەر ئەنجام و چارەنووسی (وە لیعەهد)ی (پڵینگ سەولەت)ی بەبە، وە بە کلپە و گڕی دەروونێکی بێ هیوا و ئاگرینەوە فرمێسکی خوێناوی بەهەر دوو چاویا بێتە خوارەوە.

بەختی سووتێ سا لەڕێی حەق، حەق حەقی لێ وەرگرێ
بەد نمەکگیری نمەك بێ وەك ئەوان دایان بەمان
بۆ مەداری نان عەشیرەت قەت مەدارێکی نەبوو،
«ئاش»ەکەی تەبعی بەئاوی «کەید»ی ڕۆمی هاتە «دان»
شێری بێشەی مولکی بابان بوو عەزیز ئەما دریغ،
وەك گڕی داموسکی بێ، قەومەکەی زوو هەڵوەشان
گەرچی میسرە (شارەزوور) ئەمما خەرابە بێ عەزیز،
ڕوو ئەدا لەم خەڵقە ئاخر حاڵەتی کەنعانیان
دیدە نابینایە وەك یەعقووب لە هیجرانی عەزیز،
تۆی خوا! ساحیب مەکان و تۆی خوایە! لامەکان
کەوکەبەی بەختی لەچاها وا بە پەرتەو بێتە دەر،
شەعشەعەی ئەمری منەوەر کا زەمین و ئاسمان!

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
@kurdica

چــەنــگــەلــی شابــازی بــازی بــازیــانــی بــاز نــەوی،
فش هــەڵات (کــەهــیــا) لــەسەر بــەیزەی تــەمــەع وەك مــاکــیــان

غەرامیاتی (سالم)

(سالم) لە عەشق و غەرامیاتا شیعری تا بڵێی سوارە، غەزەلەکانی، تا بتەوێ بەزەمزەمە و شیرینە. ئەم یەك دوو بەیتەی خوارەوە پارچەیەکە لە غەزەلیاتی (سالم):

دڵـم شادە لـە بـەنـدی سیـلسیـلـەی گیسوویـی دڵـبـەردا
لــە شانــە خــەوفــنــاکــە دەفــعــەیێی لـەم داوە دڵ بــەردا.
گڕی بەست دڵ لەسینەمدا لەحەسرەت سەرووی میهری تۆ!
گـەهـ حـەتـتـا ئـاگری پـڕ گڕ ئـەسووتێنی لـە مـەجمـەردا
تـەحـەممول کە زەمـانی کوشتنی مـن سورعـەتی نـاوێ،
لــەدڵــمــایــە بـگێڕم خـۆم بـەدەوری دەست و خـەنجەردا

***

چاوتان لەم جیناسە بێ کە لە وشەکانی (دڵبەر) و (دڵ بەردا)ن بەکاری هێناوە. نازانم کە ئایا زمانی شیرینی کوردی بۆ (سەنعەتی جیناس) ئەوەندە دەس ئەدا وەیا شاعیرەکانی کورد بەهۆی (سەلیقەی ئەدەبی) و زەوقی شاعیرانەی خۆیانەوەیە کە لەم سەنعەتی ئەدەبەدا ئەوەندە بە دەسەڵات بوون؟.

ئەی لەم بەلاغەتە ئەفکرن کە لەم (تەعلیل) و عوزر هێنانەوەیە و لەم خەیاڵە ورد و شاعیرانەیەدایە کە خراوەتە میسرەعی دووەمی ئەم بەیتەوە؟!

تەحەممول کە زەمانی کوشتنی من سورعەتی ناوێ،
لەدڵمایە بگێڕم خۆم بــەدەوری دەست و خەنجەردا

***

وتبوومان کە (سالم) لەشیعری غەرامی و غەزەلیاتا زۆر بە دەسەڵات بووە و شیعری گەلێ سوارە. لەم لایەنەوە جارجار، لە «قائانی» ئەچێ و بەین بەین لە «حافیزی شیرازی» و ئـەم شیـعرانـەی خـوارەوە گـەواهـێکـە بـۆ ئـەم واتـەیـەمـان وەهـەر بـەمـەدا دەردەکەوێ کە «سالم» شاعیرێکە لە ڕیزی حافیز.

ئـەگـەر ئـومـێدی دڵ بـێنـێتـە جـێ مـاهـی جـیـهـان ئـارا
«بــە خــال هــنـدويش بــخشم سمــرقــنـد و بــخــارارا»
لـەبن خـاری مـوغـەيلان وەسل ئـەگـەر بـێ ئـارەزوو نـاکـەم
«کـنـار آب رکــن آبــاد و گــل کشت مــصلارا»
نـەسيحـەت بگـرە گـوێ جـانـا! لـەلايـان زۆر بـەتـەعزيمە،
«جـوانـان سعــادتمنـد، پــنـد پـيـر دانــارا»
دووسەد جار گەر بەگوێێ خۆم حەرفی ساردت بشنەوم شادم
«جـواب تـلـخ مـيـزيـبـد لب لـعـل شكـر خـارا»
ئەگەر حووری لە «كەوسەر» شوستوشووی خۆی دا بەتۆ نابێ
«بـە آب و رنگ و خـال و خـط چـە حـاجت روی زيـبـارا؟»
لــە ئـيـدراكـی شكـەنجی عـوقـدەيـی زوڵـفت پـەرێشانم،
«كـە كس نـگشود و نـگشايـد بـە حـكـمت ايـن مـعـمـارا!»
كـە شوعلـەی تـەلـعـەتی يوسف تلووعی كرد لـە چی زانيم؟
«كــە عشق ازپـــرده عـــصمت بـــرون آرد زلـيـخـارا»
كــەلامت «حــافـظ»ا دڵ سەنجە بـۆ «سالـم» وەهـا چـاكـە
«كــە بــرنـظــم تــو أفشانـد فـلك عـقـدی ثـريـارا»

***

دوا ڕۆژ و سەرئەنجامی ئارام برِ و خوێنينی حكومەتی بنەماڵەی «بەبە» وا ديارە كە كارێكی سەرمەديی لەسەر ژيانی «سالم» كردووە و زەهر و مەرارەتی ئەم كارەساتە تێكەڵ بە هەموو بير و كامێكی بووە و لێی تاڵ كردووە. لەبەر ئەوە هيچ شيعر و غەزەلێكی نييە كە لەدوای ئەم كارەساتە وترابێ و «بۆن»ی گڕی جەرگێكی سووتاو و دەنگی ناڵەی دڵێكی برينداری لێ نەيێ:

چـاوەكـەت وەختـێ بـەئـيـمـا مـەيلی جامی مـەی ئـەكـا،
هـەرچی «مـەی» ئـەيكا لەگەڵ ئەو، ئەو لەگەڵ ئێمەی ئەكا
«نـەی» لە «ناڵين» ا چ گوستـاخـانە بۆ ئـەربـابی سەمع،
بـاسی ئـەيـامـی گوزەشتـەی «كـەيقوبـاد» و «كـەی» ئـەكا

تـا سوپـاهـی خوسرەوی عـەشقت «ئیـحـاتـەی» جـانـی دا،
بۆ شەڕ و شۆڕی «موسیبەت» دڵ لەموڵكی «ڕەی» ئەكا
كـاروان ئــەر سست ڕەو بــێ تـا ئـەگـاتـە كـۆی لـەیـل
شەوقـی بـێ پـاپـانـی دڵ وشتر بـەمـەجنوون پـەی ئـەكـا
حـاڵـی عـەشق و تـابـیشی هـیـجرت نـیشانـی دا بـەمـن،
ئـاگـری سوزەنـده هــەركـارێ بـه بـێشەی «نـەی» ئـەكـا
تـا بـەسەر بـاغـی دڵا بـێ (بـا)ی خـەزانـی فـیرقـەتت،
«عـارین»م بۆ «سێو»ی روخسارت لە ڕەنگی «بەی» ئەكا
«جـورعـە» نۆشی بۆ بكەم ئیـتر لـە بـەزمـی «مـەیكـەدە»؟
چاوی مەخموورت بە عاشق كاری «بادەی حەی» ئەكا
وەخـتـی بـەخشش بـۆ نـەبـۆسم ئـاستـانـی هـیـمـەتت؟
مەردی دانا وەسفی جوودی حاتەم ئاسای «تەی» ئەكا

***

«سالم»، بەڕاستی شاعیرێكی گەورە و سەنعەتكار بووە، و لە هەموو غەزەلێكا چەند بەیتێكی وای هەر تیا ئەبینی كە وێنەیەكی جوانی شێوەی ئەدەبی كوردی بێ.

هــەوای مـاچـی(لـەب)ت ڕێی (بـەنـدەر)ی زولـفـی بـەدڵ ون كـرد
موسافیر بۆ سەیاحەت سوویی (چین) چوو تووشی (ماچین) هات.
كـەلامـی وەسفـی حـوسنـی تـۆم ئـەخـوێند دوێ شەو بـەپـەنـهـانـی،
لـە پـەردەی غـەیـبـەوە تـا ڕۆژ بـەگـوێمـا دەنـگـی تـەحسین هـات
دوعـام بـۆ دەفـعـی چـاوی (بـەد) لـە حـوسنـی تـۆ ئـەكرد ئـیمشەو
لـــەدەم (روح الأمین) تـــا سوبـــح دەم ئـــاوازی ئـــامین هـــات.
حـەدیسی كـوشتـنـی (فـەرهـاد)ی مسكین پـێت بـڵـێم چـۆن بـوو؟
لـە شەوقـا دای بـەسەریـا (تـیشە)، وەخـتـی دەنـگـی (شیـریـن) هـات
هــەمـیسان هــاتـە (سوێ) زەخـمـی دڵـی (سالـم) وەكـو جـاران،
بە (سروە)ی بای سەحەر یەك دەم كە نەفخەی زولفی مشكین هات

***

(سالم)، بەهۆی نزیکیی بیر و خزمایەتیی شێوەی لێکدانەوە، لەگەڵ (حافیز) زۆر خەریك بووە و چەند غەزەلێکی ئەم شاعیرە ناودارەی شیرازی بە چەشنێك کە لەگەڵ هەموو میسرەعێکی فارسیيا، نیوە شیعرێکی کوردی جووت بکا تێ هەڵکێشێکی کوردی و فارسی دروست کردووە، وە پارچەیەکی زیبا و غەزەلێکی مولەمعی شیرینی لێ هێناوەتە ناو.

بەدەل کەین با بەنەشئەی مەی خوماری میحنەتی دونیا
«الا یا ایها الساقی ادر کأسا و ناولها!»(۱)
موحیبەت زۆر بە ئاشووبە بەسووکی تێ مەگەن یاران!
«کە عشق اسان نمود اول ولی افتاد مشکلها.»
کە بادی سوبحدەم ئەفشان ئەکا گیسووی پڕ چینی،
«زتاب جعد مشکینش چە خون افتاد در دلها؟»
دڵا! هەرچێ ئەڵێ «ناسیح»، لەنیك و بەد بەجێی بێنە
«کە سالك بی خبر نبود زراه و رسم منزلها»
«محەللی» ریحلەتە دونیا رەفیق ئیمرۆز و فەردایە،
«جرس فریاد می دارد کە بربندید محملها!»
«ویسالی» دلبەرە «سالم»، «موعەززەم» تر لەهەر «مەتلەب»
«متی ماتلق من تهوی دع الدنیا وامهلها!»(۲)

ئیتر لێرە بەولاوە بۆ (نموونە) لەچەند غەزەلێکی سالم هەندێ (بەیت) هەڵدەبژێرین و دەیخەینە بەرچاوی خوێنەرە خۆشەویستەکان کەوا ئەزانین ئەمانە وێنەکانی جوان و بەهاداری شیعری سالم وەیا وێنەیەکی شیعری کلاسیکی دەوری (سالم) وە ئاوێنەیەکی ڕوون و بێگەردی شێوەی لێکدانەوەی (تەفکیر)ی شاعیرە (تەقلیدی)یەکانی کوردە:

(۱) شەهیدی دیدەیی مەخمووری شۆخێکم منی شەیدا،
لەخاکی مەشهەدم (نەزدیك)ە دەربێ نێرگسی شەهلا
بە (مەحز)ی ئیمتیحان دەستم بخاتە باخەڵی یەك دەم
لە(بن)دا بیبڕن رازیم ئەگەر نەم بوو «یەدی بەیزا»

(۱، ۲) ئەم دوو نیوە شیعرەی (حافیز)، عەرەبییە.

(٢) له (عەرسە)ی ئەوجی عەشقت بازی دڵ هەڵسا لەدەورانا
به بەرقی پەڕتەوی حوسنت پەری سووتا لـــه (تەیرانا)

***

(٣) لـەلایــێ «نـالـی» و «مـەشوی» لـەلایــێ «سالـم» و «كـوردی»
لـه هـەنگـامـەی هـونـەر گـەرمی تكـاجوبوون له «مـەولانـا»
لـه مـەیدانـی بـەلاغەتدا به سواریی (مـەركـەبی) (مـەزموون)
بـه كـوردی هــەریــەكـه «تــازه سواریێ» بـوون لـه بـابـانـا
كه (نالی) تەوسەنی (تەبعی) به تەرزی گەرم جەستەن بوو،
بـەچـەوگـانـی خـیـرەد گـۆی دانـیشی دەركـرد لـه مـەیدانـا
كـه رەخشی تـەبعی (رامی) هـاتـه سەر میقرازەكـەی تـەعلیم،
ریـكـابــی پـای بـۆسن (سالـم) و (مـەشوی) لـه دەورانـا

***

(٤) دەنـاسی قـاتـیـلـی دڵ گـەر نـیـگـەهـ كـەی سووی مـوژگـانت،
ئـەداكـه خـوێن بـەهـا سا (بـۆسه)یـێ دەستم بـەدامـانت
تــەواو نـابــێ لــه سەودای عـاریـزت بـۆ دڵ گـرفـتـاری،
لـەداوی (تـورڕە) بـەربـوو كـەوتـه نـاو چاهـی زەنـەخـدانت
سەرم ئـەوەڵ قـەدەم دانـا لـەسەر كـووچـەی رەهــی عـەشقت
دڵ و دیـنـم بـەیـەغـمـا چـوو لـەسیـحـری چـاوی فـەتـتـانت
ئەپرسی گەر له مەهجوورت بەپەیكانی موژەت (سەوگەند)
خـەمـیـدە قـامـەتـه سالـم كـەمـان ئـاسا لـه هـیـجـرانت

***

سالم له فارسییا دەستێكی باڵای بووە و لەبەرئەوەی كه چووەته تاران و لەوێدا بەینێكی زۆریش ماوەتەوە، ئەم زمانه به تەواوی تێكەڵ به كوردییەكەی بووە و لەگەڵی له شێوەكانیا وشەی فارسیی لەگەڵ كوردی بەبێ فەرما بەكارهێناوە، بەلای ئەوەوە «ستیز، پایین، أزبس، لب خشك، لب تشنه، سبكبار، سبكسر، ار، وه (واه)، نزدیك، .....» هەمووی لەجیاتی وشەی كوردی بەكار ئەهێنرێت.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
@kurdica

بـەڵام ئـەتـوانم بـڵـێم کـە سالـم ئـەم وشانـەی لـەبـەر نـەبـوونـی وشەی کـوردی بەکارنەهێناوە. بەڵکو بەپێی لێکدانەوە و عادەتی ئەو ڕۆژە تێئاخنینی ئەم تەحرە وشانە نەك بەکوردی هەتا بەزمانی تورکیی عوسمانی، بەهونەر و زانایی ئەژمێررا هەروەکو کە ئیمڕۆ لاوە خوێنەوارە بەرزەکانمان لە نووسین و ئاخاوتنا ناو بەناو بەکارهێنانی چەند وشەیەکی ئینگلیزی وەیا زمانێکی تری بێگانە بە پێویستییەکی شارستانی دائەنێن. ئەگینا تۆ بڵێی شاعیرێکی زانای وەکو سالم نەهاتبێ بەبیریا کە لەم بەیتەدا:

فەمـم دەریـا دڵـم زەورەق منم تاجیر وەسڵ بەندەر،

دەبێ یا تەرکی بەندەر کەم وەیا نەزدیکی ئافەت بم.

لەجێی وشەکانی (فەم) و (نەزدیك) و ... وشەی (دەم) و (نێزیك) و ...دابنێ کە وەزنی شیعرەکەشی پێ ناگۆڕێ.... کەوابوو سالم ئەو تەرحە وشە فارسییانەی بەتایبەتی و بە ناوی شارەزایی بەزمانی بێگانە بەکارهێناوە کە ئەمەیش لەو ڕۆژەدا باو بووە.

بەڵام لە نیوەشیعری:

«تـەریـقـی عـەشقت» ئـەر ون کـەم، «تـەریـق»ی دەشتـی مـەحشەربـم دا هـەرچـەن بەئاسانی ئەیتوانی بڵێ:

ئەگەر ڕێی عەشقی تۆ ون کەم تەریقی دەشتی مەحشەربم

چونکە مەبەستی ئەوە بووە «جیناس»ێك بەکاربێنێ کە لە وشەکانی:

«طریق و تەریق»دایە کە یەکێکیان بەمانای «ڕێگە»، وە ئەویتریان بەمانای «شەرم کردن=تەریقبوونەوە» هاتووە، وشە بێگانەکەی (تەریق)ی بەکارهێناوە،

بەوێنەی ئەمانەی سەرەوە

سالم، لەجیاتی:

کە «شەیتان»یش «ستین»م دا

وەیا لەجیاتی:

رەهـی کۆی دلبەرم دوورە بە«سالم» ناگەمە مەقسەد،

ئەیتوانی بڵێ:

کە «هـان»یشم بدا شەیتان

وه:

به یادی ماچی لێوی ئاڵی تۆ من هێنده لێو وشکم

وه:

ئەوەند ڕێی شاری دلبەر دووره ڕەنگه پێی نەگەم «سالم»

که ئەتوانم بڵێم ئەو (جیناس)ەی که لەوشەی (سالم)ی نیوه شیعری دواییدایه:

ڕەهی کۆی دلبەرم دووره به (سالم) ناگەمه مەقسەد

لەپاش گۆڕانی نیوەشیعرەکه به:

ئەوەند ڕێی شاری دلبەر دووره ڕەنگه پێی نەگەم (سالم)

جوانتر و ڕەوانتر بووه وه دەرکەوتووه.

لەگەڵ ئەمانەشا ئێمه ڕەخنەیەکی بچووك لە(سالم) ئەگرین. چونکه وشەی (بەسالم)ی لەمانای (بەسەلامەت)دا بەکارهێناوه. که ئەمه نیشانەی کەمتەرخەمییه نەك شتێکی تر.

ئیتر لەم لایەنەوه دەربارەی شیعری (سالم)، دوایی به وتار ئەدەین.

ئەم غەزەلەی خوارەوەی سالم سەرانسەر پڕە له جوانی و (سەنعەتی) ئەدەب وه وێنەیەکی بەهاداری شیعری تەقلیدییه:

لەسەر ڕوو (دانه)ئی خاڵت بە(فەن) (دانا)وه ئەیزانم
به قەسدی(١) مورغی دڵ زولفت بەدەورا (داوه) ئەیزانم
گران خێزی له ڕەفتارا، بەهانەت عوجب و تەمکینه،
بەبالآتا له کیسوو ئەژدەها ئالآوه ئەی زانم
خەریکی دڵ نەوازیمی بەچاوی مەرحەمەت زاهیر،
نیهانی، بۆ (سەرم) تیغی برۆت (ساو) داوه ئەیزانم
سیەهـ دڵ مەردمان چی بکەم لەشەرعا شایەتی نادەن،
دزینی دڵ له سینەمدا فتووری چاوه ئەیزانم

(١) ئەمان ویست لەجیاتی به (قەسد وەیا بەقەسد)ی، بەقەستی دابنێین، بەڵام !.

وەکـو سینـەم ئـەبـێ تـێك چـێ لـەهـەر جـێ دڵ قـەراری بـێ
لـــە زولـــفـــا ئـــاشیـــانـــی بـــەستـــبـــێ شێواوە ئـــەی زانم
لـەڕووی بـەرقـی تـەجـەللای حوسنتـا موشکل دڵم چـا بـێ،
موجەسسەم گەر بە سەنگی (خارە) بێ، سووتـاوە ئـەیزانم(١)
(فـریب)ی دڵ ئـەدەم دائـم بـە مـوژدەی روئـیـەتـی حـوسنت،
ئەگەر چی (وەسڵ)ی تۆ عەنقا سیفەت هەر ناوە ئەی زانم
(قیـامت)(٢) حـەشرە بـۆ عـالـەم وە (لاکـن) هـەر لـە ئێستـاوە
(خـــواوەنـــد) بـــۆ (رەقـیـب)م (دۆزەخ)ی تـــاو داوە ئـــەیـــزانم
مـوبـالاتـی نـەبـوو (دلـبـەر) بـە حـاڵـی (سالـم)ی مەزڵووم،
بـــە (حـــەرف)ی «مـودەعـی»ی زالـم بـــەدڵ تـۆراوە ئـەیـزانم

***

ئەمانەی خوارەوەش چەند «بەیت»ێکە لە غەزەلێکی غەرامیی سالم، کە هەرچەند لەلایەن «مەوزووع»ەوە شتێکی تازە و نەبیسراو نییە وە لەو لاساییکردنەوانەیە کە بـەشێکـی هـەرە زۆری شاعـیرەکـانـی کـورد و عـەجـەم و تـورکـی «قـەرن»ی پـێشوو کردبوویان بە پیشە، بەڵام لەلایەن شێوە و «ئوسلووب»ەوە ئەتوانین بڵێین کە شتێکی تازە و تایبەتییە بۆ سالم.

حیکایەت خوانە «تووتیی دڵ» بەدەوری (دام)ی گیسوودا
«مـەزەنـنـە» عـەکسی خـۆی دیـوە لـەنـاو «ئـاوێنـە»یی ڕوودا
لەبت بۆ «داروو»یێ جێ«نێش»ی ماری زولفەکەت نەت دا
هـەتـا ئـەمـرم بـەحـەسرەت، بـا، بـدەم دەستـم بـە«زانـوو» دا

(١) ئەم (بەیت)ەی سالم ئیشارەیە بۆ ئایەتەکەی (قورئان) کە باسی (واتە)کەی بەینی خوا و (مووسا) ئەکا، کە ئەڵێ خوا بە مووسای فەرموو ناتوانی بمبینی (لن ترانيي!)، بڕوانە کێوی (توور)! کە (مووسا) ڕوانی، (توور) سووتابوو و بووبوو بە کۆی زوخاڵ.
(٢) (قیامت= هەڵسانت) لێرەدا لەگەڵ «قیامەت» بە جیناس بەکارهێنراوە، بەڵام بەپێی ئیملای کۆن کە هەردوو وشەکە وەکو یەك «قیامت» ئەنووسرێ جیناسێکی «شکلی» تیا هەبوو، بەپێی ئیملای تازە کە لە شکڵی قیامت و قیامەت نووسران ئەو جیناسەی تیا نامێنێتەوە.

تـەمـام بـوو حـەڵقـە كـەم دەستم لـە«قـەد»دت، زولفت ئـاڵۆزا
نـیـهـان بـوو مـەتڵـەبم وا كـەوتـە سەریـەك مـوو بـەسەر مـوودا
دڵـی تـووتـی لـە پـەروازا لـەسەر گـوڵ لـەنـگـەری راگـرت
كـە یـاری شۆخ و شیـریـنـم سەحـەر وەسمـەی لـە ئـەبـرۆودا
لـە عـەهـدی دیـدەنـی یـارا دڵ و سیـحـەت گـەلـێ (ضد)دن
« بە سالم» كەی ئەمینێ باز، ئەگەر چنگی لە «تەیهو»دا،

ئەو تەشبیهە جوانانەی كە لەم شیعرانەی سەرەوەدایە، لەلایەنی ئەدەبەوە زۆر شیـریـن و بـەلـیـغن، بـەڵام داخـەكـەم سالـم لێرەیشا جـارێكی تـر لـەجێی «سالـم» وەیـا «بـەسەلامـەت» تـەعبیری «بـەسالـم»ی بـەكـار هـێنـاوە، وە تـووشی هـەڵـە بـووە، چـونكـە هـەموو ئـەیزانین كە تـەنیا وشەی «سالم» كە نـاتـوورەی خۆیـەتی بـەس بـوو بۆ ئـەو مـانـایـە كە لە نیوە شیعری دواینی غەزەلەكەی سەرەوەردا مەبەستیەتی ...

ئینجا لـەم تـەشبیهـ و ئیستعـارەیە بڕوانن كە لە نیوە شیعری خوارەوەدایە:

«لەب»ت بۆ «داروو»یێ جێ نێشی ماری زولفەكەت نەت دا

بەڕاستی شاعیرانەیە!.

«سالم» و «عەزیزبەگ»ی بابان

سالم ئـەوەندەی بە لـەنـاوچوونی حكوومـەتی «بـەبـە» و سەربـەخۆییی كورد خـەمبـار و دڵ ئـازورده بـووە، بـە كـوژرانـی عـەزیـز بـەگی قـارەمـان و نـەوجـەوان ئـەوەندەی تـر ئـێش چووەتە دڵی بەتەرحێ كە لە زۆری شیعر و غەزەلەكانیا هەست بەم ئێشە ئەكرێ. سالم، وا دەرئـەكـەوێ كە دۆستێكی تـایـبـەتی «عـەزیز بـەگ»یش بووە وە ئـازایی و شـاسواریی ئەم قـارەمانەی كورد، زۆر چووە بەدڵیا و كاری تێ كردووە.

پـــەنـــاهــم شاسوارێكــە گــوزەركــا گــەر بــە «ئــەلــبــورزا»
ئــەكــا زەربــی سمــی ئــەسپــی لــە (خــارا) تــووتــیــا پــەیدا
بـە «حـوجـجـەت» نـیزە گـەر لـێ دا سوپـەر وەك كـاغـەزی قـەندە،
بـەهــەر زەربــێ لــەگـەڵ بـازووی ئـەو حـوكـمـی قـەزا پـەیدا

سفـیـدەی چـاوی بـەدخـواهـی لـە حـەسرەت نـیـزە و دەسـتـی
(زیـا)ی درعـی ئـەكـا بـۆ دوژمـنـان ڕۆژی سیـا پـەیـدا
لـە «سام»ی حـەملـەیـی ئـەو بـۆ عـەدوو هـەرجا حـەزەر لازم،
لـەدەس ئـەو بـوو كـراسی «ڕۆمـی» یـان شێوەی «كـەوا» پـەیدا

***

لـە دەریـای مـەعرەكـەی تـیـغی نـەهـەنگی گـەر نـومـایـان بێ،
لـەنـاو ئـۆردووی تـوركـانـا ئـەبـێ شین و سەدا پـەیـدا
ئـەگـەر ئـاوی بـەقـای نـۆشی بـێ دوژمـن فـائـیـدە نـادا
لـە مـەوجـی جـەوهـەری تـیـغی، «حـرووف»ی «لابـەقـا» پـەیدا
بـەزەربـی زەرگـی ئـەو، دوژمـن وەكـو پـووشە بـەدەم بـاوە
لـە مـیـغـنـاتـیسی دوور بـیـنـی فـنـوونـی كـارەبـا پـەیـدا
«عەسای مووسا»یە «مەر»(*) نیزەی، لە ڕەغمی مشتی فیرعەونی،
بـە بـەرقـی ئـاتـەش ئـەفشان و بـە شكـلـی ئـەژدەهـا پـەیدا
(وەلـێ) تـالـیـع نـەبـی، پۆشیـدەیـە جـەوهـەر لـەڕووی دونـیـا،
بـەمـەیـدانـی دلاوەر حـاسڵـی كـۆشش جـەفـا پـەیـدا
«عـەزیـزە» وا لـەنـاو چـاهـا! خـواوەنـدا نـەجـاتـی دە!
لـە چـەهـرەی ئـەو بـكـا یـەعـقـووبـی دڵ شێوەی سەفـا پـەیدا
خـوایـە! مـوڵـكـی (بـابـان) بـێ ڕەواج و قـەڵـبـە سا لـوتـفـێ
بـە ئـیـكسیـری وجـوودی ئـەو بـكـا وەك مـوو بـەهـا پـەیدا

***

ئەگەر لەم شیعرە بەنرخ و جوانانەی خوارەوەش ورد بینەوە ئەبینین كە دڵی (سالم)، وەكو (نەی)ە كەی «مەسنەوی» هەر لە «جودایی» ئەدوێ و بە یادی «عەزیز بابان»ەوە ئەناڵێنێ.

ڕەهـا نـاكـا دڵـم «تـوڕڕە»ی خـەمـی یـار،
سەری نەبڕن ئەگەر وەك پەرچەمی یار

(*) مەر= مەگەر= تۆمەز

تایبەت ترین بنكەی كتێبی كوردی
كوردیكا
@kurdica

(عـەزیـز)ە دڵ هـەتـا ئـەمـرم بـەقـەد جـان،
زەمـانـیْ چـونـکـە ئـەو بـوو مـەحـرەمـی یـار،
بـبـۆسـە ئـەی سـەبـا گـەر چـوویـە مـەقسەد،
لـەبـاتـی مـن بـە فـرسـەت نـاو دەمـی یـار،
لە(بەندا) زەریی هـەر(موو) کەوتە سەر دڵ،
وەکو (درهـەم) لە توڕڕەی (دەرهـەم)ی یار
دڵـی تـەنـگـم نـەبـیـنـیـی ڕوویـی شادی،
ڕەفـیـقـم بـیْ ئـەگـەر غـەیـرەز غـەمـی یـار
دەبـیْتـە بـاغـی جـەنـنـەت دەفـعـەیـیْ بـیْ،
بـە (کـولـبـە)ی سالما گـەر مـەقـدەمـی یـار

***

لەم شیعرانەدا، بە وردبوونەوەیەکی کەم، ئەو جوانیی وشە و مانا (موحەسەنات)، و ئەو سەنعەتە ئەدەبییانەمان بۆ دەردەکەویْ کە لەم واتە شیرینانەدایە، مەسەلا ئەمە تەفسیری بەیتی یەکەمە:

ئەگەر سەری توورەی لوولی یار وەکو سەری
پەرچەمی ئەبڕن دڵی سالم بەندی ئەو توڕڕە
لوولە کە بۆی بووە بە (داو)، ڕزگاری نابیْ

ئیتر بەمەندە دوایی بەباسی سالم ئەهیْنین و ئەڵیْین کە لەناو شاعیرەکانی کوردی قەرنی [نۆزدەمینی]، شاعیرانی نیشتمانپەروەر هەڵکەوتبیْ، جیْگەی (سالم) لەناو ئەوانەدا لەڕیْزی یەکەمایە...

ئەوانەی کە نامە ئاڵوگورکراوەکانی بەینی سالم و (نالی) یان دیبی و خویْندبیْتەوە پلەی عەشقی نیشتیمانی ئەم دوو بویْژە ناو دارەی کوردیان بوو دەرکەتووە وە بەتایبەتی لەوە گەیشتوون کە رووخانی حکومەتی «بەبە» و کارەساتی کە بەسەر کورد و «ناوچە»ی حکومەتی کورد هاتووە، چە ئاگرییْکی لە دڵی سالما کردووەتەوە وەچون کلپەییْکی ئارام برریی بەرداوە.

سەلام

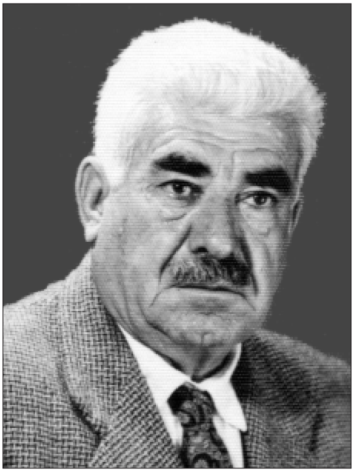

شێخ سەلام لە نەوەی شێخەکانی عازەبانە و کوڕی شێخ ئەحمەدە، لەساڵی ١٣١٠ی هیجری هەر لە (دێ)ی «عازەبان» لەدایك بووە. بەڵام لەبەرئەوەی کە پەروەردەی شاری «سلێمانی»یە و لەوێ گەورە بووە بە خەڵقی ئەم شارە ناوبراوە. تەنگوچەڵەمەی دونیای زۆر دیوە و گەلێ کارەساتی بەسەر هاتووە لەبەر ئەوە هەر لە تەمەنی لاویا ڕووی کردووەتە پیری و سەر و ڕیشی سپی بووە. لەسەر پێ و ڕەوشتی ئیمڕۆ و لە قوتابخانەکانی میری نەیخوێندووە. چونکە تەمای وابووە کەببێ بە «مەلا» لەبەر ئەوە لەلای (مەلا)یانی کورد خوێندوویەتی و لە علوومی دین و عەرەبییا بەشی وەرگرتووە. فارسییش باش ئەزانێ. (چوار خشتەکی)یەکانی (عومەر خەیام)ی، هەر بە (نەزم)، وە بە وێنەیەکی جوان گۆڕیوە بە کوردی و بەمە خزمەتێکی گەورەیی ئەدەبی کوردی کردووە.

خاوەنی بیر و زەکایەکی تیژە. زرنگ و وەرام لە مست و نوکتەبازە. زمانی ڕەخنەی زۆر درێژە وە لەسەر قسە دانامێنێ. سوحبەت خۆش و مەجلیس ئارا و دەم بە خەندەیە. زۆر چاو (تێرە)، دڵیشی ناسکە و زوو ئەتۆرێ. تەرزی شیعری تایبەتییە بۆ خۆی، زۆری شیعرەکانی نیشتمانییە. بە پێچەوانەی شاعیرە کلاسیکییەکان، غەزەلیاتی عەشق و غەرامیی زۆر کەمە. چەند نامیلکەیەکی ڕەخنەیی و کۆمەڵایەتی نووسیوەتەوە، بەڵام وا ئەزانم کە هێشتا لە چاپی نەداون. ئەمە وێنەیەکی شیعری نیشتمانی (سەلام)ە:

کورد

ئێشی سەختە، گل ئەکا هەردوو (گلێنە)ی چاوی کورد
دەردی بێ دەرمانە دەردی قەومی لێقەوماوی کورد

هەر کەسێ هەڵسێ بەخوێنی ناحەقی یاری ئەکا،
کەس نییە رەحمێ بکا ئیمڕۆ بە دوو داماوی کورد
بۆچی ئەستێرەی (گەل)ی کورد کەوتە (گۆم) و چاڵەوە؟
بۆ لەناو (ناو)انی دونیادا نەماوە (ناو)ی کورد؟
بەسیەتی هەڵسە لەخەو سەر (راو)ی گرتی دوژمنت،
(بێچووە شێر)ی (لانە)و تازە (رەسیدە) لاوی کورد!
بۆ چ لەژێر خاکا بمێنێ، ژەنگ هەڵێنێ، هەڵوەرێ؟
ڕاپەڕە هەڵمەت بەرە (شمشێر)ی تازە (ساو)ی کورد!
نامرێ ڕۆژێ ئەبێ ئەم قەومە ئیشی ڕێ بخا،
ڕاپەرێ وەك (شێری بێشە) کۆمەڵێکی لاوی کورد
بێتە ڕیز و یەك ببەستێ، یەك گرێ گەورە و بچووك
سەیری کە ئەوسا ببینە هەڵمەتی پڕتاوی کورد

سەلام، وەکو لە پێشەوە وتبوومان، لەشیعرا، (ئوسلووب)ێکی تایبەتی خۆی هەیە. لاسایی شاعیرەکانی پێش خۆی نەکردووەتەوە. وشەی بێگانەی (فارسی، عەرەبی) کەم بەکارهێناوە. لە (خەیاڵ) زیاتر شوێن ئەو شتانە کەوتووە، کە هەیە و هەستی پێ ئەکرێ وە بە بەرچاویا تێ ئەپەڕێ ویا (ڕوو) ئەدا. واتە لەو شاعیرانەوە نزیکترە کە پێیان ئەڵێن (واقیعی).

بە زۆرەملێش سواری شیعر نەبووە. کە شیعری بۆ هاتبێ خستوویەتە سەر کاغەز. لەبەر ئەوە شیعرەکانی ڕەوانە و دڵگیرە. بە بۆنەی بەڕەحمەتچوونی ئەحمەد بەگی ساحیبقرانەوە شیعرێکی شین (رثا)ی بە سۆزی بۆ وتووە کە ئەمە تەرزە تایبەتییەکە و دەسەڵاتی سەلام لەم جۆرە شیعرانەدا دەرئەخا.

ئەمە، شیعرەکانی سەلامە:

شیوەن

بڵێسەی گڕی دەروونی پڕ کوڵ،
بۆ چ ناسووتێنێ پەرەی ڕەشی دڵ
هەر هەڵئەقرچێ بۆ نەبوو بە ئاو؟
بۆ نەتکا تك تك؟ بۆ گلێنەی چاو؟

دوو گۆمی خوێنە هەر دوو جێگەی چاو
سووتاو، هەڵ قرچا دڵ نابێ بە ئاو(١)

***

بۆ شیوەن، دڵم کانگە و ئەساسە،
(کۆست)ی کەوتووە بازاڕ کەساسە
بۆ شیوەن بەرزە (نەو ئاواز)ەکەت،
شادی دەس نادا لە دەروازەکەت
بەکوڵ گەرمی تۆ هەناسە سەردم،
منیش کۆمەڵێ زووخاو و دەردم
(زایەڵە)م بەرزە وەك بولبول بۆ گوڵ
داماوی کزە و قرچەی جەرگ و دڵ
لە (زایەڵە)ی دڵ دەم وا دڕیاوە،
وەجاغی (کوردی) و (سالم) بڕیاوە(٢)
خاوەنی «دیوان» شیعری جوانم ڕۆ!
شاعیری بەرزی کوردستانم ڕۆ!

***

میرم تۆ تەنهای لە قەبری تارا،
منیش بێ کەسم لە کووچەی شارا
میرم تۆ دیلی ژێر خاك و سەنگی،
وێڵ وێڵ خول ئەخۆم من بە دڵتەنگی
میرم هاودەمت لوتفیی ڕەحمانی،
«ما»م بە کەساسی من لە سلێمانی
بڕا بە بالای ئەم هۆزە کفن،
بەر گردی نەما لەشکری دوژمن

(١) وشەی ئاو دووجار کراوە بە قافیە کە ئەمە ڕەخنەی لێ ئەگیرێ. هەرچەند شاعیرەکانی ئەم چەرخە بەرەو لابردنی قافیەش ئەڕۆن.

(٢) لە باسی «سالم»دا وتبوومان کە ئاموزای «کوردی» و «حەمدی = ئەحمەد بەگ»ە.

دڵ بـو تـاریـخـی پـەردەی خـۆی دڕی،

ڕۆحـی شیـریـنـی شاعـیـر هـەڵـفـڕی(١)

***

سەلام و ڕوباعییەکانی خەیام

وتبوومـان کە (سەلام)، چوارخشتەکییەکانی (خەیـام)ی بەوێنەیەکی جوان گۆڕیوە بە کوردی. لەوەختی خۆیا و پێش ئەوەی کە لە چاپی بدا بۆ چەند ڕۆژێ، مسوەدەکانی بۆ ناردبووم و چاوێکی پیا خشاندبوو. بەڕاستی هونەری تیا خەرج کردووە وە پێوە ماندوو بووە. ئەم ماندوویەتیەشی بە خەسار نەداوە، چونکە دیارییێکی ئەدەبیی نایابی پێشکەشی قەومی کورد کردووە. ئەوەندە هەیە کە ئەگەر تەرجەمەکانی سەلام لەگەڵ ڕوباعییەکانی خەیاما بەرئاورد بکرێ لە هەندێکیانا ڕەنگە تووشی ڕەخنەیەکی تەواو ببێ. ئەمەش لەبەر ئەوە نییە کە (سەلام) لە تەرجەمەدا بەهەڵە چووبێ و یا دەسەڵاتی تەرجەمەی نەبووبێ، بەڵکو ئەتوانین بڵێین ئەو تەرجەمانەی کە لە ئەسڵەکانیان ناچن، زۆر جوان و بێ عەیبن. ئەوەندە هەیە کە نابێ بە تەرجەمەیان دابنێین، چونکە لە تەرجەمە زیاتر، هی (سەلام) خۆیەتی، ئەگەر لەگەڵ ڕوباعییەکانی (خەیام) لەلایەن مەفهووم و ماناوە نزیك بەیەك بکەونەوە، لەبەر ئەوەیە کە (سەلام)، لەژێر «ئەئسیری» «ئیلهام»ێکا، نووسیونیەوە کە لە خوێندنەوەی ڕوباعییەکانی «خەیام» بۆی پەیا بووە. بە کورتی، یەکەم شت کە لە تەرجەمەکەی «سەلام»دا بەر چاو ئەکەوێ، زۆری دەسکارییە لە بەشێکی ڕوباعییەکانا. هەرچەند بەم دەسکارییە لە مانا زۆر دوور نەکەوتووەتەوە، بەڵام لەوەیش ناچێ کە بەرگی کوردی کرابێتە بەر «شیرین»ێکی فارسی بەڵکو ئەم شیرینە، دەس لە زاجو و پەرچەمیشی دراوە. لەکاتی خاڵ و میل ڕشتنا هەندێ جێی چاو و برۆشی تووشی دەسکاری هاتووە.

مەسەلا

بـرخیـز و مـخـور غـم جـهـان گـذران،

خوش بـاش و دمـی بەشادمـانی گذران

---

(١) بە ئیملای کۆن، (روح شیرین شاعر) ئەکاتە ١٣٥٥ کە بە ساڵی هیجری مێژووی ئەمری خوا بەجێهێنانی ئەحمەد بەگە.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

در طبع جهان اگر وفایی یبودی
نوبت به توخودنیامدی از دگران

که یەکێکە لە روباعییەکانی خەیام، سەلام بە چەشنی خوارەوە گۆڕیویە بە کوردی:

هەڵسە غەم مەخۆ، دونیا وەك بایە،
بە شادی بژی دەرچوو لەم کایە
گەر دونیا سەری وەفای ببوایە
لەبەر خەڵق نۆرە بۆ سەر من نایە

لێرەدا ئاشکرایە کە دەسکارییێکی زیاد کراوە. لەوەش بەو لاوە، نازانم بۆچی «سەلام» لە نیوەشیعری چوارەما لەجیاتی ئەوەی بڵێ:

لەبەر خەڵق نۆرە بۆ سەر تۆ نایە

وە بەم ڕەنگە، تەعلیلی غەم نەخواردنی ئەو موخاتەبە بکا کە لە نیوەشیعری یەکەما مەبەستیەتی، ئەڵێ:

لەبەر خەڵق نۆرە بۆ سەر من نایە

بەڵێ، لەگەڵ (سەلاما)، ئێمەش ئەڵێین: کە مەبەستی خەیام نەفسی خۆیەتی و بە خۆی ئەڵێ:

هەڵسە غەم مەخۆ ...

بەڵام، دیسانەوە قاعیدەی ئەدەب وای ئەوێ کە لە میسرەعی چوارەمیشا نەفسی خۆی بکا بە موخاتەب، نەك بە قسەکەر (موتەکەلیم). واتە ئەبێ بڵێ:

..... نۆرە بۆ سەر (تۆ) نایە

نەك بڵێ:

لەبەر خەڵق نۆرە بۆ سەر (من) نایە

ئەوەش لەوێ بێ، کە (نایە)، ئەگەر لەبەر ناچاریی قافیە نەبێ و بە ئیملای ڕاستی بنووسرێ، ئەبێ بە (نایێ). ناهەمواری (ڕەکاکەت)ێکیش لە مانای نیوە شیعرەکانی سێیەم و چوارەما هەیە ئەگەر تێی ورد نەبیتەوە، هەستی پێ ناکەی. ئەوەش ئەمەیە:

گەر دونیا سەری وەفای ببوایە،
لەبەر خەلق نۆرە بۆ سەر تۆ نایە

(ببوایە)، وەرامەکەی بە (نەئەهات) ئەدرێتەوە، نەك بە (نایە و یا نایێ). جێی شك نییە کە ئەمەیش لەرێی وەزن و قافیەدا وای بەسەر هاتووە.

ڕەخنەی دووەممان لە ڕیز، واتە لە تەرتیبی روباعییەکانە. روباعییەکانی خەیام گۆڕاوەتە سەر گەلێ لە (زمان)ە بێگانەکان، و دوور نییە کە ئەو روباعیاتەی سەلام، تەرجەمەکەی لەبەرا کردووە بەپێی ئەم ڕیزە نووسرابێ کە پێشانی داوین و لە گۆڤاری (گەلاوێژ)ا بڵاوی ئەکاتەوە. بەڵام بێتو ئەمانە لەگەڵ تەرجەمە بە نرخەکەی (حسێن دانش)ی زانای تورکا بەرئاورد بکرێ (پاش و پێش)ێکی زۆری تیا ئەبینرێ. بەلاشمانەوە وایە کە تەرجەمەکەی (حسێن دانش) لەزۆری ئەو تەرجەمانەی بەر چاوی ئێمە کەوتووە باشترە وە لە (ئەسل)ی (روباعی)یەکانی خەیامەوە نزیکترە(١) حسێن دانش خۆی بەستایشەوە باسی تەرجەمەکەی دکتۆر عەبدوڵا جەودەت ئەکا. لەگەڵ ئەمەشا ئەڵێ کە گەلێ لەو روباعییانەی بە هینی خەیام زانراوە و لە تەرجەمەکەی عەبدوڵا جەودەتا نووسراوە لە حەقیقەتدا هیی خەیام نییە. بێینەوە سەر تەرجەمەکەی (سەلام)، ژمارەی ئەو روباعییەی خەیام کە لەسەرەوە لێی دوابووین، لە کتێبەکەی حسێن دانشا ١٢٤، بەڵام لە تەرجەمەکەی (سەلاما) ٥٢وە. هەروەکو ئەمە، (سەلام) لەژێر ژمارەی ٥٣دا ئەم روباعییە ئەنووسێ:

عومرت دوو سەد بێ، سێ سەد بێ، هەزار
لەم وێرانەیە دەرئەچی ناچار
هەر دوو یەك نرخە، هەر وەکو یەکە،
پاشای شاران بی، یا گەدای بازار

بەڵام ئەمە لە کتێبەکەی حسین دانشدا لەژێر ژمارەی (٦٧) تا نووسراوە وە بەم ڕەنگەیە:

---

(١) ئێمە وەکو لە پێشا وتمان هێشتا چاپ نەکرابوو کە تەرجەمەکەی «سەلام»مان بەر چاو کەوتبوو. لەبەر ئەوە لەلایەن ڕیز (تەرتیب)ی چوارخشتەکییەکانەوە بەو جۆرەی سەرەوە دوابووین بەڵام لەساڵی ١٩٥١دا کە لە چاپی دا، لەسەرەتای کتێبەکەیا ئەڵێ، (سەلام ئەڵێ): لەناو هەموو تەرجەمەکانی (روباعیاتی خەیام)دا هینەکەی حسێن دانشی هەڵبژاردووە و تەرجەمەکەی خۆی لەبەرا کردووە ئەم واتەیەی «سەلام» خۆی، زیاتر ئەبێتە هۆی ئەوە ڕەخنەکەی سەرەوەی ئێمە بەجێ دابنرێ.

عمرت چه دو صد بود سیصد چه هزار،
زین کـهـنـه سرا بـرون بـرنـدت نـاچـار،
گـــر پـــادشهـــی و گـــر گـــدای بـــازار،
ایــن هــر دو بــه یك نــرخ بـود آخـر كار

***

لەگەڵ ئەمەشا کە «سەلام» لەجیاتی ئەوەی بڵێ: «لەم کۆنە سەرایە بە ناچاری ئەتبەنە دەرەوە»، ئەڵێ: «لەم وێرانەیە بە ناچاری ئەچیتە دەرەوە»، دیسانەوە لە ئەسڵی ماناکە دوور نەکەوتووەتەوە، بەڵام لە تەرجەمەی ئەم روباعییەی خوارەوەدا کە ئەڵێ:

از آب و گلم سرشتـه‌ای مـن چـه کنم؟
وین پشم و قصب تو رشته‌ای من چه‌کنم؟
هر نیك و بدی که از من آید به وجود،
تـو بـر سر مـن نـوشتـه‌ای مـن چـه‌کـنـم؟

***

«سەلام»، دەسکاری (تەسەروف)ێکی وای کردووە کە وا ئەزانم بەجێ نەبێ، چونکە باوەڕ ناکەم کە «ئەمینداری لە وەرگێڕان» وەیا سەلیقەی ئەدەبی، ڕێی ئەوە بدا کە لەجیاتی:

هر نیك و بدی که ازمن آید به وجود

بڵێین:

چاکە و خراپە هەموو تۆ ئەیکەی

لەبەر ئەوە بێت و «سەلام»، لێمان ببورێ، ئێمە ئەو نیوە شیعرە ئەگۆڕین وە ئەیکەن بە:

چاکە و خراپەی من ئەیکەم بە ناو

وە ئەوسایە چوارخشتەکییەکە هەمووی بەم جۆرەی لێ یێ:

مــنت دروست کــرد لـــە گـڵ و لـــە ئـــاو،
«خـوری» و قـامـیشت(١) هـونـدەوە تـاو تـاو

(١) حسێن دانش، وشەی قەسەبی بە «کەتان» تەرجەمە کردووە.

چـاکـە و خـراپـەی مـن ئـەیـکـەم بـە نـاو
یـەك یـەك نـووسیـوتـە و مـن ئـەبم بـەدنـاو

***

کە وا ئەزانم لەبەر جیاوازیی مانای وشەکانی «ناو» لە نیوە شیعرەکانی سێیەم و چوارەما، ئەوە بە بیرا نایێ کە چۆن یەك «قافیە» لە روباعییەکا دووبارە ئەکرێتەوە، چونکە لەبەرئەوەی کە جارێکیان لەگەڵ «بە»وە جارێکیشیان لەگەڵ «بەد» یەك کەوتووە، دوو وشەی تێکەڵ (کلمەی مر کب)ی لێ پەیا ئەبێ، کە هەر یەکە مانایەکی هەیە. واتە قافیەکان تەنیا شتێك نییە دووبارە کرابێتەوە و ڕاستە. جگە لەمە بەم ڕەنگە چوارخشتەکییەکەش بووە بە «روباعی تەرانە»(١) ڕیزی ئەم روباعییە لە تەرجەمەکەی «سەلام»دا (٥٤)ە و لەلای حسێن دانش، ٢٢٧ە.

سەلام، لە شیعری ڕەخنە= (ئینتقادی) و (گاڵتە و گەپ = کۆمیك)دا دەستێکی هەیە. بە یادی «دێوانە»ی «عێل بەگی» ناوادارەوە زنجیرە شیعرێکی زۆر جوانی هەیە. لەبەر ئەوەی کە دوورودرێژە، لە هەر پارچەیەکی، چەند بەیتێکی ئەخەینە بەرچاوی خوێنەرەکان:

١- دونـیـا هـەمـووی فـڕ و «فـێڵـە»،
فـڕ و فـێڵ و «بـەنـد»و بـاوە
ڕاستـە، ڕاستـی هـەڵـگـیـراوە،
درۆ خـۆشە بـە لـێشاوە
مـن لـە درۆ گـوێ نـاگـرم
«ڕاستـی»م ئـەوێ هـەتـا ئـەمرم
٣- ڕێگـای ڕاستـی نـاهـەمـوارە،
چـەوت و سەخت و نـالـەبـارە

---

(١) روباعی، جۆرە شیعرێکە لە «ئێران»ەوە داهاتووە و لە چوار نیوە شیعر (میسرەع) دروست ئەکرێ. نیوە شیعرەکانی یەکەم و دووەم و چوارەمی لەسەر یەك قافیە، ئەڕوا. بەڵام واش ڕێك ئەکەوێ کە هەر چوار میسرەعەکەی موقەفا بێ، ئەوسایە پێی ئەڵێن: «روباعیی تەرانە».

تەلیسمی دێوی تیا دیارە،
گەڕانەوەم لەلا عارە
ئەڕۆم ئەڕۆم هەتا مردن
بە ڕاستییە ڕێ دەرکردن

***

٤- «توولە» ڕێگەی سەختی باریك
لاپێ و پلەی شەوی تاریك
ڕێگە لە من نابڕن ئێوە
هەر چەن پلە و سەخت و کێوە
کاڵەی ئاسن لە پێ ئەکەم،
ئەڕۆم هەتاکو پێی ئەگەم(١)

***

٦- ڕێی ڕاستە ئێستە ڕێی نەهات،
لای من ڕێی ڕاستە ڕێی نەجات،
«شا» بۆ حوکمی «پیادە» ماتە،
ڕێگەی ڕاستیم لا ئاواتە
ڕاستی ڕێگەی ئازادییە
ڕێگەی سەربەستی و شادییە

***

٧- ڕێگەی چەوتیش هەر قیرتاوە،
(دۆلار) ئەڕژێ ئەڵێی ئاوە
بێ (سەیارە) تیا فەوتاوە
لەناوا کەم بە «پیان» ماوە

---

(١) لە حیکایەتی پیرێژنانا ئەڵێ: کاڵە و پێتاوی ئاسنی لە پێ کرد و ڕۆیی هەتا گەیشتە شاری. ڕوانی کە پێتاوەکانی کون بووە. ئەو دەمە زانی کە گەیشتووەتە جێگەی مەقسەد.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

گـەوران سواری «ئـۆتـومـوبـیـل»ن

زۆریـــان قـــەڵــەو ئــەڵـێی «فـیـل»ن

***

٨- دێن و ئـــەچـــن بـــە پـــەلـــە پـــەل

«فـرتــە» ئــەکــەن بــەوێنـەی مـەل

نـــازانـــی کـــێ ساغــە و کـــێ شەل؟

بــەڵام کــێ غـەم ئـەخـوا بـۆ گـەل؟

جـێگــەی هــەنـدێ نـەرم و خـۆشە

ئـــەوانـــیـــتـــر فـــەرامـــۆشە!

١١- دەوری قـــەسری بـــاخ و ئـــاوە

حـــەوش و بـــانـــیشی قـیــرتــاوە

شوورەی سەخــتـــی بـــۆ کــێشاوە

مـــوتـــوکـــاری لـــێ وەستـــاوە

سواری ئـــەبـــن بـــە کـــەش و فش

چـەپـیـــان نـیـیـە لـە قـەرەقـوش!

١٥- سەیـــارەکــەت پــەنـچــەر ئــەبـــێ

زیب و قـــەڕت بـــێ فـــەڕ ئـــەبـــێ

ڕۆژێ خــــاکت بــــەسەر ئـــەبـــێ،

«کوڕ»ت موحـتـاجی «کـەر» ئـەبێ

یـــا دەستــەژنــۆ دائــەمــێنـــی

ئـــەوسا هـــاوار بـــۆ کـــێ بـێنـــی؟

***

ئەم شیعرانە کە لەسەر مەقامی هەڵپەڕکێی کوردی دانراوە، لە پەنجا پارچەی سێ بەیتی و لە وێنەی تەرجیع بەندا ڕێك خراوە، دڵ ئەیویست هەمووی بنووسین تاوەکو بزانن کە (سەلام)، چەند بە وردی سەرنجی داوەتە چۆنییەتی کۆمەڵایەتی و ئەو دومەڵانە کە لە کونوقوژبنی تاریکی ناو دڵی ئەوانەدایە کە چارەڕەشی، لە هەموو

خۆشی و تام و لەزەتێکی ژیان بێ بەریی کردوون، وەچۆن هەستی بەوەش کردووە، کە ڕەخنەی گاڵتە و گەپاوی لەخوا پێداوەکان و توانج تێگرتنیان، ئەبێ بە داروو‌ی شیفا بۆ بەدبەختەکان و سیاچارەکان، بە تایبەتی ئەگەر بێتوو ئەو خوا پێداوانە لە پۆلی بە فیز و لووت بەرز و خوانەناسەکان بن ویا بە هەر هۆیەکەوە ئەبێ ببێ، کەموزۆر لە هەژاری و لێقەوماوی سیاچارەکانا دەستێکیان هەبێ.

***

هەر لەم جۆرە، و لەژێر ناوی (مەکتەبی کوردستان) دەستە شیعرێکی تری (سەلام) هەیە کە لە بابەت ڕەخنە و توانج و گاڵتە و گەپەوە بەڕاستی جوانە وە بۆ ئەوە دەس ئەدا کە بکرێ بە پییەسێکی تەمسیلی. بەلامانەوە وایە کە ئەم شیعرانە یەکەمین شیعری تەمسیلییە بەزمانی کوردی عێراقی و شێخ سەلام یەکەم شاعیری ناوچەی سۆرانە لە داهێنانی ئەم بابەتە شیعرانەدا. ئەمانەی خوارەوە چەند بەیتێکە کەناو ناو لە هەندێ پارچەی ئەو دەستە شیعرانە وەرگیراوە:

دانیشگای گەورە وا لە کوردستان،
یەکەم مەکتەبە، هەر بۆ موسڵمان
تاکوتووك شاگرد لە گاور و جوون
ژمارە ئەکرێن لەڕیزی نەبوون
بە باربووی میللەت، واتە ئیعانە
چاك دروست کرا ئەم ساختمانە
خانوویەکی باش زۆر خۆش و دڵگیر
گەورە و فراوان، وەك قەسری وەزیر

لێرە بەو لاوە سەلام، بە ١٥ بەیت، باسی تەکبیر و رای کۆمەڵی سەرەك و پیاوماقووڵەکان ئەکا کە چۆن بیریان لە حاڵی وڵات کردووەتەوە وە بۆ پێشکەوتنی ئەم مەکتەبە و بۆ پێگەیاندنی پیاوانی باش و تێگەیشتووی خاوەن زانستی و خوێندەواریی بەرز و ئاشنای فەن و پیشەسازی کەوتوونە گفتوگۆ و لێکدانەوە و لەوە دواون کە ئاتاجن بەو جۆرە کرێکار و وەستا و فەنیاز و پیشەسازانە، کە شارەزای لێخوڕینی موتوکار، کۆلارە بن وە بتوانن بێ سیم و چەکی تازە، بەکاربێنن وە کارخانەکانی چەك و دەرمان و والا و شتی تر بگێڕن وە بیبەن بەڕێوە. کە ئەمانەش

لەپێش هەمووو شتێکا پێویستە بە مامۆستایانی خۆرئاوایی غەربی بۆ مەکتەبەکەیان کە کردوویانەتەوە. و ئەڵێ، لەبەر ئەمە هەموویان بەیەك دەم دەنگیان هەڵبڕی و بڕیایان دا بەدانانی سەروماڵیان بۆ ئەم ئامانجەوە بۆ پێشخستنی (مەکتەبی کوردستان !...)

زۆر بەدڵخۆشی ئوستازمان هێنا
لە ئەوروپایی خاوەن دکتۆرا
تەنها مودیری ئیدارە کوردە
بەڵام ئەویش زۆر بە بیرە، وردە
هەموو بەیانی بە دڵی پڕ جۆش
تەفتیشی ئەکرد مودیری بە هۆش
تا بۆی دەرکەوێ هاتوو نەهاتوو
بەشێکی زۆریان زۆرجار دیار نەبوو
لە یەك لیستەدا ناویان نووسرابوو
تاقە یەکێکی لێ گوم نەئەبوو
ناوی شاگردی ئەم دانش- گایە
کەی وەکو ناوی قوتابی وایە؟
گوێ بگرن ئەوا مودیر (ناو)ی یان
ئەخوێنێتەوە لەبەر (چاو)یان

لێرەدا بەدوو بەیت، تەعریفی چاویلکە کۆن و چڵکنەکەی مودیرمان بۆ ئەکا، کە لە گیرفانی دەری ئەهێنێ وە بەو تۆز و خۆڵەوە کە پێوەیەتی، ئەیخاتە سەر چاوی و دەس ئەکا بە خوێندنەوەی ناوی قوتابییەکان، کە وەکو خۆی ئەڵێ لە ناوی قوتابی ناچێ.

نیفاق ئەفەننی حازر ئەفەنم!
ئینساف لە کوێیە؟ چوو بۆ جەهەننەم؟
درۆ! دەلەسە! قوربان، حازرین!
هەر دووکمان لێرەین ئێمە داخیلین!

ڕاستـی! فـێڵ نـەزان! مـیـرم دوو بـران
یـەکـێ بـەدووساڵ پـار مـەحـکووم کران

***

ئـیـنـجـا بـە چـەنـد بـەیـتـێ، بـاسی بـاوك و کـەسی ئـەم قـوتـابـییـانـە ئـەکـا دووبـارە ئەگەڕێتەوە سەر قوتابییەکان و ئەڵێ:

لـەم خـانـوادەیـە یـەکـێ بمێنـێ،
بـنـاغـەی مـەکـتـەب هـەر ئـەڕووخـێنـێ
لـەوەلاتـر چـن یـاخـوا نـەمـێنـن
ڕەگـوڕیشـەیـان لـەبـن دەربـێنـن
ئـەی (وەتـەنـی) کـوا؟ بـۆچـی دیـار نییـە
وا ساڵ تـەواو بـوو بـەهـانـەی چـیـیـە؟
قـوربـان مـامـۆسـتـا! بـە هـەڵـە مـەچـۆ
نـاوی بـە غـەڵـەت نـووسراوە بـۆ تـۆ
ئـەسلـەن ئـەم کـوڕە نـاوی (نـووطـی)یـە
کـوڕی پـیـاوێکـی عـادی و (لـووطـی)یـە
کـاتـی نـاو نـووسین تـۆ لـە مـەئـیـووسی
لـەجـیـاتـی (نـوطـی)، (وطنی)ت نـووسی
(پیت)یـان وەك یـەکە (نووطی) و (وطنی)
مـودیـر ئـەمـەی بیست گـریـا و پـێ کـەنـی

ئیتر بەم تەحرە «سەلام»، نـاوەکانی ڕزگاری، ئـازادی، عەدالەت، نەخۆشی، زانستی، بـەدەم «مـودیـر»ی قـوتـابـخـانـەوە ئـەخـوێنێتـەوە وە لـەدەم هـەر یـەکـە لـەم قـوتـابـیـانـەوە، بـەجـۆرێ کـە لـە مـانـای نـاوەکـان بـوەشێتـەوە وەڵامـی مـودیـر ئـەداتـەوە کـە بـەڕاسـتـی لەوانەیە وەکو لەسەرەوە وتمان فەسڵێکی خۆشی تەمسیلی لێ پەیا ببێ.

مەسەلا، ئەڵێ:

سەرلـەنـوێ مـودیـر کـەوتـەوە پـرسیـار،
کـوانـی (ڕزگـاری؟) نـەمـبـیـنـی یـەك جـار

وە لە وەڵامەکەیا ئەڵێ:

ئـەم نـاوە بـەخـوا نـیـیـە لـە دونـیـا
بۆ (تەموین) نووسرا کاتی شەکر و چا(١)

ئینجا مودیر هەواڵی (زانستی) ئەپرسێ و ئەڵێ:

زانستی کوانێ؟

ئەویش بۆی دەرچوو،

مەحکوومی حوکمی عەشایری بوو!

لەمەیش جوانتر ئەوەیە کە هەوڵ ئەدا ناکۆکی بخاتە بەینی دوو قوتابییەوە کە ناوی یەکێکیان جەهلە وە هیی ئەویتریان عیلمە. ئەڵێ:

جەهل لە کوێیە؟

لێرەم ڕۆژ و شەو!
خـەریـکـی ئـیشم لـێم حـەرامـە خـەو
بـەرۆکـی گـرتم عـیـلـم بـە نـاحـەق،
تـەمـای بـوو جـێگـە بـە مـن بـکـا لـەق
شکـاتم لـێ کـرد بـەبـێ ڕوو گـیـری،
مـەحـکـەمـەی خـۆمـان هـیـی عـەشایـری،
بـرسی و (نـەخـۆش)ی ڕاگـرت بـە حـەکـەم
حـوکـمـی عـیـلـمـی دا، کـردمـی خـاتـرجـەم
حاکم لێی پرسین(٢) مودەی هەردووکمان
کـامـان لـەپـێشا هـاتـە کـوردسـتـان؟

(١) لە شەڕی دووەمی گێتیدا شەکر و چا زۆر گران بوو و دەسیش نەئەکەوت. حکوومەت چەشنێ شەکری زەرد و پیس و قوڕاوی ئەهێنا وە بە بیتاقە، ئەیدا بە ئەهالی ئینجا لەبەر ئەوە کە بەپێی سەری نفووس ئەدرا، خەڵق ناوی زیاد و درۆیان ئەنووسی کە شەکری زیاد وەربگرن.

(٢) واتە جەهل، ئەڵێ: حاکم لەمن و عیلمی پرسی کە کامان لە پێش ئەویترا هاتووینە کوردستان.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

من پێم وت قوربان «ولیاد(١)»ی ئێرەم
وڵاتی منە لە (رۆم) تا عەجەم
قانوونی هێنا حاکم دای پشکان،
خوێندیەوە مادەی (مرووری زەمان)

***

بەڕاستی سەلام لێرەدا مادەی «مرووری زەمان»ی جوان دامەزراندووە وە لە جێی خۆیا بەکاری هێناوە، و بەم ڕەنگە توانجێکی باشی گرتووەتە ئەوانەی ئەم مادەیە ئەکەن بە کوتەکی دەسیان و بێ دەسەڵاتەکانی پێ ئەفەوتێنن. لە پاشا، «سەلام» باسی ئەو حوکمە ئەکا کە ئەدرێ بەسەر عیلمی فەقیرا، کە شەرتی کێشی ئەوەیە دوای تەواو بوونی حوکمەکە ئەبێ «عیلم»، بنێردرێتەوە دەرەوەی سنووری وڵات.

ئینجا لەدوای ئەمانە هەمووی، حەو بەیتێکی ئەم پیەسە سەیر و نەبیسراوە، ئەمێنێ کە لە هەموو شیعرێکیا بەڵگەیەکی تازەی ژیری و زرنگی سەلام ئەبینرێ. ئەم شاعیرە سەروڕیش سپی و سمێڵ بۆزە، ئەوەندەی کە لە شیعری شین و (رثا)دا دەسەڵاتدارە و گڕ لە دڵتان بەرئەدا و فرمێسکی گەرمی ناچاری بەچاوتانا بێنێتە خوارێ، لە شیعری ڕەخنەوگەپیشا، ئەوەندە بە دەسەڵات و هونەرمەندە و جار جارە پڕ بەدەم ئەتانهێنێتە پێکەنین.

هەندێ جاری واش ئەبێ کە ئەتانخاتە ناو شەپۆلی زەریایەکی لێکدانەوە و یا ئەتان دا بەدەم لافاوێکی خەیاڵاتی سیحراوییەوە– بەتایبەتی لە شیعرە نیشتمانییەکانیا– کە بەرەو ئاسۆیەکی نەزانراوی فراوان و حەیرەت بەخش ئەڕوا و تێ ناگەی کە ئەڕژێتە کام زەریای نهێنی و بێ بنەوە.

---

(١) ولیاد= مەولوود، بە (مانا)ی ولادەت، واتە لەدایکبوون هاتووە.

عەلی باپیر ئاغا

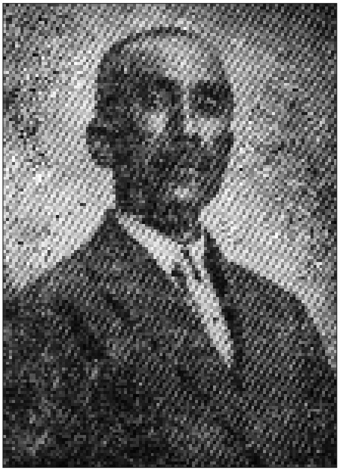

عەلی کەمال، کوڕی باپیر ئاغا، کوڕی چراغ، کوڕی «جوامێر ئاغا»یە کە یەکێك بووە لە سەرەك عەشیرەتی «سمایل عوزێری». باپیر ئاغای باوکی عەلی کەمال لە شەڕی ۱۲۹۳ی ڕۆمی بووە بە عەسکەر لە لەشکری عوسمانی. دوایی لەگەڵ ئەم لەشکرە و لەژێر سەرەکیی بریندار ئاغای «بینباشی» بەناوبانگی باوکی عەلی بەگی خەڵقی سولەیمانی، چووە بۆ شەڕی رووس لە «قەفقاس» لەوێ لەبەر ئازایی و بەکاری کراوە بە زابت.

عەلی کەمال، خۆی لە ۱۳۰۵ی هیجری لە سلێمانی لەدایك بووە. لەلای شێخ ئەوڵای هەولێری باوکی ئەحمەد موختاری قازی و مەلا محەمەدی ئەمینی بالیکەدەری عیلمەکانی عەرەبی و شەریعەتی خوێندووە، جگە لە کوردی زمانی خۆی، زمانەکانی تورکی و فارسی و عەرەبی فێر بووە وە بەتایبەتی لە ئەدەبیاتی فارسیا شارەزاییی باشی هەیە و بەم زمانە گەلێ شیعریشی داناوە. لە ۱۳۲٦ی ڕۆمی لە وەزارەتی گومرگی بەغدا مەئمووری ئەوراق بووە. دوایی هاتووەتەوە سولەیمانی و کراوە بە سەرەك نووسەری گومرگی لیوا(۱).

دوای بڕانەوەی شەڕی گەورەی یەکەمی گێتی و هاتنی ئینگلیزەکان بۆ سلێمانی کە شێخ مەحمود بوو بە حاکمی کوردستانی عێراق، عەلی کەمال کەوتە نارەحەتییەوە و لەو ڕۆژەوە ئیتر خۆی نەگرتەوە لە ساڵی ۱۹۲۹ی میلادا بەپێی بەڵێنێ کە دابووی بە ئینگلیزەکان شێخ مەحموود دەستی لە حاکمی هەڵگرتبوو و کشابووەوە دێی (پیران) لە هەورامان. لەو حەلەدا عەلی کەمال لە هەڵەبجە ئەبێ. بۆ هەندێ کاری سیاسی لە ئێران شێخ مەحموود ئەنێرێ بە شوێنیا. بەڵام عەلی کەمال، ناچێ، دوایی لە کاتێکا

(۱) ئەو دەمە پێیان ئەوت: باش کاتب.

شێخ مەحموود لەدەوری دێکانی گرێزە و موان خەریکی ڕاو ئەبێ، عەلی کەمال، لەوێوە تێ ئەپەڕێ کە بچێتەوە سلێمانی شێخ مەحموود تووشی ئەبێ و لەگەڵ خۆی ئەیباتە هەورامان. لەوێوە ئەینێرێتە کرماشان. دوای بەینێکی تریش جارێکی تر لەسەر داوا کردنی ڕەزا شای ئێران، بەناوی شێخ مەحموودەوە بۆ هەندێ قسە و باس ئەچێتە تاران. بەقسە ڕەزا شا ویستوویە شێخ مەحموود لەخۆی نزیك بخاتەوە. لەبەر ئەمە خەریك بووە کە ئەگەر بێت و شێخ مەحموود بچێتە خاکی ئێران و ژێر فەرمانی ڕەزا شا، ناوچەکانی هەورامان و مەریوان و هەندێ جێگەی تری لە خاکی کوردستان بداتێ و بیکا بە حاکمی ئەوێ، بە ناوی ئێرانەوە. بەڵام وەکو ئەڵێن، شێخ مەحموود بەمە نەرم نابێ و داوای شتی ئەوتۆ ئەکا کە بۆ سیاسەتی شا دەسی نەداوە. لەبەر ئەمە لە نوێنەریی عەلی کەمال و چوونی بۆ تاران کەڵکێك و ئەنجامێك نەهاتووەتە دی!...

(شیعر)ی عەلی باپیر ئاغا و شێوەی شیعر دانانی

عەلی باپیر ئاغا کە لە شیعرا ناوی کەمالییە، وێنەیەکی بێ کەموزیادی شاعیرە کۆنەکانە تەقلیدی لەم چەرخەدا. و لە هەموو ئەوانەی کە ئیمڕۆ بە شاعیریان ئەژمێرین نزیکترە لە شاعیرەکانی کلاسیکی دەوری ڕابردووەوە. ئەشێ بەهۆیەك دابنرێت کە شاعیرە تازە پەروەرەکانی بەستووە بە بوێژەکانی پێشینیانەوە. لەبەر ئەوە ئێمە (کەمالی) بە ئاوێنەیەك دادەنێین کە وێنەکانی مومتاز و هەڵبژاردەی شیعری کۆنی تیا دەردەکەوێ، چونکە ئەو، زۆربەی شیعرەکانی دەربارەی جوانی و عەشقە، و سەراپا باسی خەت و خاڵ و زوڵف و ئەگریجە و پەرچەمە. بە دەگمەن لە بابەتی ترەوە شیعری داناوە و زۆر کەم باسی نیشتمان و کۆمەڵایەتیی کردووە. شێوە و ئوسلووبی کۆنەکانی بەلاوە شیرینە و لە بیر و خەیاڵیشا لە فەلەکی ئەوانا خولاوەتەوە. لەگەڵ ئەمەیشا تاماوەیەك یاریی بە وشە کردووە و تاڕایەکی تازەتری داوە بەسەر بووکی فیکرا. و گەلێ لە شیعرەکانی بەڕاستی تەڕ و بەسۆز و پڕ زەمزەمەیە. دیوانەکانی کەلیم و قائانی و حافز شیرازی و مەسنەوی و بێدڵی زۆر خوێندووەتەوە و مەفتوونی شێوەی ئەدەبیی ئەم شاعیرە ناودارانەی ئێرانە. لە شاعیرە کۆنەکانی کوردیش مەیلی نالی و مەحوی ئەکا. شیعرەکانی مەحویی خوالێخۆش بوو هەر چەند لە زاهیرا وشك و ڕەقە، بەڵام بەشی زۆری لە مانادا گەلێ بەرزە. شاعیرەکانی هاو تەمەنی کەمالی، بە

تەسەوفی تێ ئەگەن و لەسەر ئەم باوەڕە نرخی بۆ دائەنێن ئینجا شکی تیا نییە کە (کەمالی) ئیلهامی شیعری لەم شاعیرانە وەرگرتووە، و شیعرەکانی کۆمەڵێ خلتەیە لە بیروباوەڕ، لە لێکدانەوە و خەیاڵ و فەلسەفەی ئەوان! دیارە کە بە شێوە و ئوسلووبیش ئەچێتەوە سەر هەندێکیان و بەشێکی گەورەی لە چەشکەی ئەدەبی نالی و مەحوی وەرگرتووە.

کەمالی لە پەیڕەویکردنی ئەم شاعیرە ناودارانەدا بەهەڵە نەچووە، چونکە لەمانە هەریەکەیان قوتبێکی زەمانی خۆیان بوون، و لەشیعر و ئەدەب و فەلسەفە و یا تەسەوفدا، گۆی هونەریان بردبووەوە. مەسنەوی و بێدڵ نەك لە ئێران، بەڵکو لە هەموو دونیای ئەدەبا خاوەنی پلەیەکی هەرە بەرزی شاعیری بوون. ئەو بەلاغەتەی کە لەشیعری بێدڵ و مەسنەوییا هەیە وە بیرێکی قووڵ و خەیاڵێکی فەلسەفیی و یا تەسەوفی ئیسلامی کە لە شیعرەکانی ئەم دوو شاعیرە گەورەیەدا دەبینرێت لەناو شاعیرە کۆنەکانی دەوری دواینی کوردیشا «نالی»، بە ناسکیی هەست و(١) وردی بیر و خەیاڵ و سەنعەتی ئەدەبا، وێنەیەکی دەگمەن و مومتازە. وتبوومان کە زۆربەی شیعری کەمالی دەربارەی جوانی و عەشق و غەرامە. ئەم غەزەلەی خوارەوە یەکێکە لەوانە:

بە مردوو رۆح ئەبەخشێ پێکەنینی لێوی شیرینت
لەسەر کام دینی گیانە؟ پێم بڵێ با بێمە سەر دینت!
لەلام وەك شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوینە
جنێو و قەهر و لێدان و بیانوو گرتن و قینت!
بە جارێ ڕۆژی عاشق ڕەش مەکە ئەی شۆخی بێ مروەت!
لەسەر ڕوو لادە نەختێ پەرچەمی پرپێچی موشکینت
سبەینێ جەژنە رۆحم حازرە بۆ قۆچی قوربانیت
بە خوێنم با خەناوی بێ دەس و پەنجەی بلوورینت
بەزولفی سونبولت پەرژینی گوڵزاری روخت سەیرە
بژی ئەی شاهی موڵکی حوسن و ئان بۆ باخ و پەرژینت!

---

(١) ناسکیی هەست= نەزاکەتی حوسن و یا شعوور.

بـه گـیسووتـا مـەهـێنـە شانـە حـەیفـە بـا دڵـی عـوشاق،

خـەلاسی قـەت نـەبـێ گیانـە لـە داوی زولفـی چین چینت!

شەهـیـدی تـیـغـی ئـەبرۆی دولبـەرێکـی کـافـری بـۆیـە،

لـە وەخـتـی گیانـەڵاوە ئـەی کـەمـالـی خـەڵق ئـەکـەن شینت

لـەم شیـعرانـەدا کـە لـەسەر شێوە و ئـوسلـووبـی کـۆن دانـراوە، هـەنـدێك سەنـعـەت بەکارهێنراوە. وەکو: لەف و نەشری بەیتی دووەم، کە «جنێو و قەهر و لێدان بیانوگرتن و قینی» بۆ خۆی بە «شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوین» داناوە. لێرەدا لەبەرامبەر هەریەکە لەو شتە خراپانەی وەکو جنێو و قار و لێدان. دانانی شتێکی شیرینی وەکو شەکر و نوقڵ و نەبات و ڕیزکردنیان، هەرچەندە بە پێی قانوونی ئەدەب، بە سەنعەتێکی شیعر ئەژمێررێت و پێی ئەڵێن: (لەف و نەشر)، بەڵام وا ئەزانم (کەمالی) خۆشی ئینکاری ناکا کە هیچ تەبیاتێکی وا بە بیرا نایەت چەشکە لە تێکەڵاوکردنی شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوین وەربگرێ و بەڵکو نابێ بە سەیر بزانرێت کە هیی وا هەبێ لەم هەموو (شیرینی)یە دڵیشی تێکەڵ بێ!.

بە تایبەتی لە ڕووی تێفکرینی ئەدەبی ئەم چەرخەوە، لە نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوینا شیرینی نایەت بە خەیاڵا و ئەم جۆرە شیعرەش بەهایەکی نییە. جگە لەمەش کە بێتو ئەم نوقڵ و نەبات و قەندە، لە ئەسڵا، جنێو و قار و لێدان و بیانوگرتن و قین بێ!.

لە بەیتی سێیەما، پەرچەمی لەسەر ڕووی شۆخێکا بەو هەورە داناوە کە بەری ڕۆژی گرتبێ و بووبێ بە هۆی داهاتنی تاریکی. لەبەر ئەمە تکا لە یار ئەکا کە هەوری پەرچەمی لەسەر ڕووی لادا، تاوەکو ڕوخساری وەکو ڕۆژی دەرکەوێ و ئەو تاریکییە کە لێی داهاتووە نەمینێ و ڕۆژی ڕەشی بەسەر چێ.

(کـەمـالـی) نـازانم لـە پـەیرەوی هـەنـدێ شاعیـرانی پێشوودا بۆچـی ئـەمـەنـدە زیاد ڕۆیشتووە؟ جێی شك نییە کە توانای شاعیری ئەو لەوانەیە ئاتاجی چاولێکەری و لاسایـیـکـردنـەوە نـەبـێ و بـەبـێ ڕەنجێکـی ئـەوتـۆ بـتـوانـێ لـەسەر ئـوسلـووبـی تـازە و شێوەیەکی بەرزی تایبەتی شیعر دابنێ، چونکە هێزی شاعیریی (کەمالی) ئاشکرایە و دەسەڵاتێك و سەرمایەیەك کە لەوا هەیە لەژوور دەسەڵاتی گەلێك لەو شاعیرانەوەیە کە ئیمڕۆ شانازی بە شیعریانەوە ئەکەین. ئایا هەر لەڕووی پەیڕەوی شاعیرە کۆنەکانەوە

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

نەبێ (کەمالی) بۆچی خۆی ئەکا بە قۆچی قوربانی کە خۆشەویستەکەی لەڕۆژی جەژنا سەری بڕێ و خوێنەکەی بکا بە خەنە و دەس و پەنجەی تێ بگرێ؟

سبەینێ جەژنە ڕۆحم حازرە بۆ قۆچی قـــوربانیت

بەخوێنم با خەناوی بێ دەس و پەنجەی بلوورنیت

ئەم فیکرە لە شیعری (زۆربە)ی شاعیرانی کۆنا هاتووە و بیستراوە.

بەڵام، بەلای کۆنەکان و ئەوانەوە کە لە قوتابخانە کۆنەکانا پێ گەیشتوون، هەندە جوان و بەهادار ئەبێ ببێ، بەلای ئەدیبەکانی ئیمڕۆوە بایەخێکی نییە و لەناو شیعر و ئەدەبی ئەم چەرخەدا جێی بەرناکەوێ. لەبەر ئەمە کە ئەگەر بمانەوێ لە بەهای شیعری عەلی کەمال بگەین و چەشکەیەکی ئەدەبیی لێ وەربگرین، پێویستە لەگەڵ شیعری شاعیرە کۆنەکانا بەراوردی بکەین و بۆ ئەو سەنعەت و جوانییانە(١) بگەڕێین کە لەناو ئەم شیعرانەدا بەرچاو ئەکەوێ. واتە ئەگەر بێتو شارەزای شیعری کۆن نەبین و چاوێکمان بە دیوانەکانی (سالم) و (کوردی) و یا (هیجری) و (نالی) و (مەحوی) و ئەوانەی کە لە دەوری ئەم شاعیرانە ژیاون، نەخشاندبێ و نەخوێندبێتەوە، لە شیعری (کەمالی) چەشکەیەك وەرناگرین و ناچێت بەدڵمانا!. چونکە شیعری ئەمانە و شاعیرەکانی هاوچەرخیان ئەگەر نەڵێین هەمووی، بەشی هەرە زۆربەیان هەرباسی عەشق و غەرام و مەستی و شەرابە یا بە باسی چاو و برۆ و خەت و خاڵ و ئەگریجە ڕەش کراوەتەوە. لەبەر ئەمە ئاسۆی تەفکیری شاعیرەکان، زۆر سنووردار و ماوەی قافیە بازییان ئێجگار تەنگ بووە، و بەهۆی ئەم قافیە تەنگی و سنوورداریەوە ماوەی شیعریان کورت بووە و هەندێ جار لە پێنج بەیت تێپەڕی نەکردووە(٢).

***

لە غەزەلێکی تری غەرامی عەلی کەمال، بۆ نموونە لە خوارەوە یەك دوو بەیت ئەنووسین:

دڵـی زارم لە حەلقە و پێچ و تابی زولفی زنجیرت،

خەلاسی بوو کەچی ئاخیر بەقوللابی موژەت گیرا!

---

(١) محسنات بديعييه

(٢) لە عیلمی عەرووزا ئەو شیعرانەی کە لە پێنج (بەیت)ەوە تا حەوت (بەیت)ە بە «غەزەل» و لەوە زیاتر بە قەسیدە «قصيده» ناو ئەنێ.

واتـە (دڵـی زاری) کـەمـالـی، کـە گـیـرۆدەی زولـفـی وەکـو زنجیـری ئـەڵقـە ئـەڵقـە و پێچاوپێچی خۆشەویستەکەی بووە، تا لە بەندی زولفی وەکو زنجیر ڕزگاری ئەبێ ئەکەوێتە داوێکی ترەوە، چونکە بە وێنەی مەلێ کە نێچیری تەلی زولفە، بە هیوای بەربوون لەم داوە، هەڵئەفڕێ، بەڵام ئەمجارە تووشی داوی برژانگە جوانەکانی ئەبێ و بە چەشنێ قولاب ئەیگرێ و ئەیکا بە نێچیری خۆی!

ئینجا ئەگەر بێتو ئێمە لە واقیعی ئەم شیعرە ورد بینەوە و زیندەوەرێکی وا بێنینە بەرچاومان کە دوو زنجیری بە ئەڵقە و پێچ، بە لا جانگەکانیا هاتبێتە خوارەوە، و دەوری چاوەکانی بە ڕیزی قولابی تیژ و درێژ تەنرابێتەوە، ئەم چەشنە مەخلووقەش بە کچێ وەیا بە کوڕێکی(١) شیرین دابنێین کە (کەمالی) گیرۆدەی داوی عەشقی بێ و شیعری غەرامیی بەسەردا هەڵدا، ئەبێ لە چەشکەی ئەدەبی بەشدار نەبین، بەڵام وەرن با بەیەکەوە گەشتێ بکەین و چاوێ بە دیوانەکانی ئەو شاعیرانەدا بگێڕین کە لە سەرەتـای دەوری کـەمـالـی و یـا لـە دەوری پـێشووتـرا ژیـاون. شکـی تیـا نییـە کـە بـە خوێندنەوەی چەند غەزەلێکی غەرامی ئەو جۆرە شاعیرانە و ڕاهاتن بە شێوەی ئەدەبی و ئوسلووبی شیعریان، ئەچینە سەر بیروباوەڕی ئەوانە کە چەشکە لە شیعرەکانی کەمالی وەرئەگرن و بەهای تایبەتی لێ ئەنێن. ئەمەش ئەوە دەرئەخا کە کەمالی، لە شاعیرێکی پێشەوا زیاتر شاعیرێکی کلاسیکییە، بەڵام ئەوەش جێی گومان نییە کە تا ماوەیەك بەرەو تازەیی چووە وە ڕێگەیەکی کەم و زۆر تایبەتی گرتووە.

وشە و «تەعبیر»ی تازە لە شیعری (کەمالی) یا زۆری شاعیرە کۆنەکان «برۆ»ی خۆشەویستەکانیان جارێ کردووە بە «میحراب» و جارێ بە «هلال». هەندێکیشیان شوبهاندوویانە بە کەوان و «تاق»و «شمشێر». بەڵام (کەمالی) کە لەسەر پێ و شوێنی ئەوان ڕۆیشتووە و برۆی، وەکو ئەوان بە شمشێر داناوە، دیسانەوە ئەم شمشێرەی لە خەیاڵی ئەدەبی خۆی بەشدار کردووە وە ڕەوشتێکی تازەی داوەتێ.

---

(١) بەلای شاعیرە تەقلیدییەکانەوە لە شیعری غەرامییا فەرقی کوڕ و کچ نییە. و هەر لەیەك غەزەلا هەندێ «بەیت» لە زولف و زاج و پەرچەمی کچ، هەندێ «بەیت»یش لە «خەتی سەبز» و خولامانە و کاکۆڵی کوڕ ئەدوێ. «نالی» و «میسباح» و «حەریق»، لەلایەن غەرامی کوڕ و کچەوە، غەزەلی تایبەتییان داناوە و بە ڕواڵەت و بە خەیاڵی خۆیان ویستوویانە «عەشقی مەجازی» و «عەشقی حەقیقی» لە یەك جیا بکەنەوە و سنوور بخەنە بەینیانەوە.

بە ئیما گفتوگۆی دائم لەگەڵ ئەهلی دڵـــە ئەبرۆت،

عەجیبە کەی بووە خاسیەتی (تەل سز) لە شمشیرا؟

کەمالی لەم بەیتەدا برۆ (ئەبرۆ)ی خۆشەویستەکەی بە شمشێرێ دائەنێ کە ڕووی کردبێتە دڵی. وە بە زمانی حال واتە بە ئشارەت تێی ئەگەیێنێ کە ئامادەیە بۆ کوشتنی. ئینجا بە لایەوە سەیرە کە دڵی، لەمەبەستی شمشێری برۆ چۆن تێ ئەگا کە ئەگەر ئەم شمشێرە خاسیەتی (تەل سز)ی تیا نەبێ.

لێرەدا ڕەخنەیەکیش لە کەمالی ئەگرین کە لاسلکی بە وشەی تەل سزی تورکی تەرجەمە کردووە، لە کاتێکا بە کوردی پێی ئەڵێن بێ تەل و بە فارسی بێ سیم. کەوابوو ئەگەر نیوە شیعرەکەی بەم جۆرە بووایە جوانتر ئەبوو:

لەلام سەیرە ببێ خاسییەتی بێ تەل لە شمشێرا

لە بەیتی چوارەمی هەر ئەم غەزەلەی سەرەوەدا کەمالی ئەڵێ:

خەتی دەوری لەبت خۆش خوێنە هەر وەك ئایەتی کوڵمت

بـــەڵێ قـــەت دێڕی نـــالایق نـــــەبینراوە لە تەفسیرا!

و مەبەستی شاعیر لە خەتی دەوری لەب (لێو)، گەندە مووەکانە کە لە دەوری لێوی نەوجەوانێك پەیا ئەبێ. بەلایەوە وایە کە ئەم گەندە موانە نابنە هۆی شکاندنی بەهای حوسنی خۆشەویستەکەی، چونکە ئەو لەو باوەڕەدایە کە ئەم خەتەی دەوری لێو، دێڕێکە لە کتێبی ڕوخساری (شیرین) یا. ئەو کتێبە کە کوڵم، ئایەتێکە لەوا ئینجا ئەڵێ: لە کتێبێکی پیرۆزی وەکو ڕوخساری شیرینی یارا (دێڕ)ی ناشایستە نابێ! هەر وەکو بە بیرا نایەت کە لە کتێبی تەفسیرا دێڕێکی بێ مانا و ناڕێك هەبێ.

کـەمـالـی جگـە لـە شیعری غـەرامی (غـەزەل)، جـاروبـار هـەندێ پـارچـە (قطعـە)ی کۆمەڵایەتی و یا دەربارەی ڕەوشت و خوو و فەلسەفەشی داناوە، بەڵام لەم جۆرە شیعرانەشا لە سنووری پارچە تێ نەپەڕیوە(١).

وەکـو زولـفـی بـوتـان شێواوە حـاڵـی دەرهـەمـی دونـیـا،

هـەمـوو وەزعێکـی مـەحکـوومـی زەواڵـە عـالـەمـی دونـیـا.

---

(١) ئەو شیعرانەی لە سێ بەیتەوە تا شەش «بەیت» بێ پێی ئەڵێن «قطعە».

ثـەبـاتـێکـی نـیـیـە هـەر ڕۆژە نـەوعـێکـە ئـەگـۆڕێ زوو
لـەلای دانـا وەکـو یـەك وایـە شایـی و مـاتـەمـی دونـیـا
ئـەگـەر مـەردی وەکو یـەك بـێ لـەلات ئـیـقـبـاڵ و ئـەدبـاری
دەوامـی قـەت لـەسەر حـاڵـێ نـیـیە بیش و کـەمی دونـیا!(١)
ئـەگـەر شەهـدت بـداتـێ زەهـری تـێدایـە نـەکـەی بـیـخـۆی!
دەخـیـلـە خـۆت بـپـارێزە لـە شەهـدی پڕ «سەم»ی دونـیـا!
کـە مـن ڕەنـد و قـەلـەنـدەر مـەشرەبم فـەرقـی نـیـیـە دەنـگـی
وەکو یەك وایە لام کاسەی لەت و جامی جەمی دونیا(٢)
چییە ئەم هەڵپەیەت بۆ جەمعی ماڵ و سیم و زەڕ قوربـان؟
ئـەتـرسم بـتـکـوژێ ئـەی قـوڕبـەسەر ئـاخـر غـەمـی دونـیـا
ئەگەر ئەهلی سەماعی گوێ لە نەغمەی سازی دڵ بگرە(٣)
(کـەمـالـی) گـوێ مـەدە ئـاوازەیـی (زیـر) و (بـەم)ی دونـیـا

ئەم پارچەیەی (کەمالی) کە جۆرە پەندێکی فەلسەفیی تیایە، بەلامانەوە گەلێ جوان و بە مـانـایـە، بـەڵام ئـەبـێ لەبیرمـان نـەچـێ کـە ئـەگـەر بێتو بـەپێی واتـەی ئـەدیبـە تـازەکانمـان حوکم بەسەر شیعرەکانی کەمالی و پەیڕەوەکانی (کەمالی)یا بدەین وەکو ئەو ئەدیبە لاوانەمان بڵێین: «شیعر تەرجەمانی دڵە؟ لە ئاوازی دڵگیری بولبول، لە سروەی سۆزەی بەیان، لە تافە تافی ئاوی سەر قەڵبەز، لە فڕەی باڵی باڵندە، لە ورشەی گیا، لە تریفەی مانگە شەو، لە ئاوابوونی ڕۆژ و هەڵاتنی مانگ، لە جریوە جریوی ئەستێرە، لە شەپۆلی زەریا، لە بریسکەی برووسکە، لە گرمەی هەورە تریشقە، لە هاژە هـاژی بـاران، لـە ئـاهـەنگی موزیقـە، مـانـامـان بـۆ دەرئـەهـێنـێ، کە لـە هـەموو دڵێکـا

(١) بیش= زۆر= زیاد. بیش و کەم= زیاد و کەم.

(٢) ئەم بەیتەی کەمالی لە شیعرێکی شێخ قادری تاڵەبانی ئەچێ کە ئەڵێ:

شکستە کاسەمی جام جمە ویرمم کە کاسەمدە

طــعام أمن آســـایش گـــبی بـــر نــعمتم واردر

(٣) ئەهلی سەماع، بەوانە ئەڵێن کە بە گوێی دڵ دەنگی لاهووت ئەبیین، واتە لە حاڵی وەجد و ئیستیفراقا (ئەمە تەسەوفە) دەنگی ڕاستی و یا (حەقیقەت) لە گوێی دڵیانا ئەزرنگێتەوە. واتە ئەوانەی پیاوی خوان (ئەهل اللّە).

شارراوەتەوە، بەڵام هێشتا دەریان نەبڕیوە تا شیعرەکە ئەخوێننەوە....»(١) بەڵێ بێتو ئێمە لەسەر ئەم واتەیە بڕۆین و شیعری (کەمالی) و هاوبیر و شێوەکانی بەم تەرازووە بکێشین و بەهای بۆ دابنێین، زۆر بە هەڵە ئەچین، لەبەر ئەوە وەکو لە پێشەوە وتبوومان ئێمەش ئەم جۆرە شیعرانە بە تەرازووی خۆی ئەکێشین و بەپێی ئەو سەنگ و تەرازووە کە تایبەتی شیعری کلاسیکییە نرخی لەسەر دائەنێین. بەم جۆرە خۆمان لەهەڵە ئەپارێزین و ڕێی ئەوە نادەین کە شاعیرێکی بەسەلیقە و هونەرمەندی وەکو (کەمالی) تەنیا لەبەر ئەوە کە لەجیاتی پەیڕەویی تازەکان بکا پەیڕەویی پێشینانی کردووە، حەقی بخورێت و بکرێ بە ژێر لێوەوە، چونکە لەو باوەڕەداین و ئەمەیش ڕاستە و شکی تیا نییە- کە (کەمالی) نەك لەبەر بێ دەسەڵاتی، بەڵکو لەڕووی چەشکە و باوەڕ و ئیجتیهادێکی تایبەتی خۆیەوە، ئەم ڕێگەیەی گرتووە و لێی لانەداوە، بۆیە ئێمەش لێرەدا لەلایەن وەزن و قافیەوە، و لەڕووی عیلمی عەرووزەوە لە شیعرەکانی ئەنواڕین و بۆ ئەو سەنعەتانە ئەگەڕێین کە پێیان ئەڵێن: تەشبیهـ و ئیستیعارە و کینایە و سەجع و جیناس و تەوریە و تەعلیل، واتە بە تەرازووی بەلاغە ئەیانکێشین و نرخیان بۆ دائەنێین. جگە لەمانە ئەگەر چاوێك بەو نامیلکە غەرامییانەی پێشینانی وەکو (شیرین و فەرهاد) و (خوسرەو و شیرین) و (مەجنوون و لەیلێ)دا بخشێنین(٢) کە لە کوردیی هەورامی و زمانی فارسییەوە بە شیعر گۆڕیونی بە کوردی و دیسانەوە بێتو بزانین کە «کەمالی» نامیلکەی «ئەمیر ئەرسەلان»ی لە پەخشەوە گۆڕیوە بەشیعر، و لەم نامیلکانەدا لە سەلاسەت و ڕەوانیی تەبع و زنجیرەیی مانا (تسلسل) ورد بینەوە بۆمان دەرئەکەوێ شاعیریی (کەمالی) لەوانە نییە چاوی لێ بنووقێنرێ و بخرێتە پشتگوێ!.

ئەوا غەزەلێکی تری (کەمالی)تان لە خوارەوە بۆ ئەنووسینەوە کە ئەتوانین بڵێین هەروەکو «بەسەرهاتی ئەستێرەیەك»ی (گۆران) وێنەیەکی مومتاز و ڕەوان و بەهادارە لە شیعری کوردیا، ئەم غەزەلەی (کەمالی)ش - (لەگەڵ ئەوەدا کە غەزەلێکی غەرامیی تەقلیدییە) - دیسانەوە بە غەزەلێکی بەرجەستە و جوانی شاعیرانە ئەژمێررێ، بەڵام

---

(١) یادگاری لاوان سالی (١٩٣٣)، لاپەرە-٣٣.

(٢) شیرین و فەرهاد حیکایەتی غەرامیی بەینی [فەرهادی کورد و شیرینی شادوختی ئەرمەنە. کەمالی لە شێوەی هەورامییەوە کردوویە بە کوردی، خوسرەو و شیرین، نووسینی نیزامییە کەمالی لە فارسییەوە هەر بەشیعر کردوویە بە کوردی. «مەجنوون و لەیلێ»ی نیزامی، دیسانەوە لە فارسییەوە کردووە بە کوردی].لا

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لێرەدا ئێمەش ڕەخنەیەك لە «کەمالی» ئەگرین، چونکە داخەکەم شیعرەکانی وەکو شیعرە کۆنەکان، بێ ناوونیشانە. واتە عینوانێکی لێ نەناون. ئینجا لەبەرئەمە دەسەڵات نییە ئەبێ ئێمەش شیعرەکانی بە قافیە و یا بە پیتی دوواینی قافیەکانا بناسینەوە. کە ئەمە لای شاعیرە کۆنەکان باو بووە و نازانم بۆچی پێیان وتووە بەحر؟ واتا غەزەلی خوارەوە کە مەتلەعەکەی ئەمەیە:

لە دووری سەروی باڵات دیدە عەینی جوێبارێکە

لە خوێنی ئاڵی چاوم دەشت و سەحرا لالەزارێکە

پێی ئەڵێن غەزەل لە (بەحری هـ)، بەمەی کە پیتی دواینی قافیەکانی (جوێبارێکە) و (لالەزارێکە)، پیتی (هـ)یە. وابزانم پێویست نییە کە بڵێین بە پێی عیلمی عەرووز، مانای «بەحر» شتێکی ترە(۱). ئەو دوای غەزەلە ناوبراوەکەی (کەمالی) کە وەکو خۆی و ئەوانەی لە شیعرا لەسەر (مەزەب)ی ئەون، لە بەحری (هـ)یا ئەیژمێرن ئەمەیە:

بەشەو گوێ بگرە ناڵە و گورپە گورپی دڵ بە مەحزوونی

لە سۆزی عەشقی جانانە عەجەب (شوور) و (قەتار)ێکە!

مەکە مەنعم موقیمی گۆشەکەی مەیخانەتم زاهید!

هەموو سەودای هەوای شۆخێکی مەستی چاوخومارێکە

لە یاریی عەشقدا ئەوەل قەدەم دانانی سەر شەرتە،

مەکە ئومێدی سوود ئەی دڵ ئەمیش نەوعە قومارێکە!

مەحاڵە قەت بکەم تیماری زامی تیری موژگانت،

لە سینەی پارەپارەمدا نیشانی ئیفتیخارێکە!

عەجەب ماوم لە سرِی مووی میانی تۆ کە (تار)ێکە

لە قەلبی عاشقی زارا غەمی ئەو (تار)ە (بار)ێکە!(۲)

---

(۱) لە (عیلمی عەرووز)دا شیعر، ۱٦ بەحری هەیە و ئەمانەن:

(بەحری طویل، مدید، بسیط، وافر، کامل، هزج، رجز، رمل، سریع، منسرح، خفیف، مضارع، مقتضب، مجتث، متقارب، متدارك) و لەم بەحرانە لە یەکەمەوە تا سێیەمیان پێیان ئەڵێن ممتزجە، چونکە لە وەزنەکانی ئەو شیعرانەی لەسەر ئوسوولی بەحرەکانی «طویل» و «مدید» و «تفعیل»ە حەوت پیتییەکان ئەبن. (میزان الذهب).

(۲) ئەگەر قافیە ڕێی بدایە و«بار»ێك بە «باریك»یش بخوێنرایەتەوە «جیناس»ێکی شیرینتری لێ پەیا ئەبوو.

وەرە سەیری سەفاگای (مەنزەرە)ی دووچاوی گریانم
لەلایێ (بەکرەجۆ)یێکە، لەلایێ (سەرچنار)ێکە!
بەشەو وەختێ ئەنووم تاتای خەمی پڕچینی ئەگریجەت،
لە چاوی ئەشکبارمدا هەموو (تا)یێکی (مار)ێکە!
(کەمالی) وا کە ئێمڕۆ شیعری ڕەنگین و شەکەربارە
لە شەوقی (لەعل)ی (لێو)ی ئاڵی شەکەرباری (یار)ێکە

***

لەم شیعرانەی سەرەوە بە نیگایێکی ئەدەب ورد بینەوە، ئەبینین کە لە بەیتی یەکەما (باڵا)ی مەحبووبەکەی بە «داری سەروو» شوبهاندووە وە لەگەڵ «جوێبار»دا بە سەنعەت لەم بەیتەدا یەکی خستوون. سەنعەتەکەش لەوەدایە: کە باڵای یاری لە چاوی خۆیا بە «سەروو» داناوە «چاو»، کە بە عەرەبی پێی ئەڵێن «عین» بە سەرچاوەش ئەوترێ کە بە کوردی و فارسی «جوێبار»ە. ئینجا چاو یا عەین و جوێبار و باڵا و سەروو، ئەمانە لەم شیعرەدا بەم مەبەستانە کۆکراونەتەوە و سەنعەتەکانی تەشبیه و ئیستیعارەی لێ دروست کراوە. عەینی جوێبار، بێ کەم و زیاد سەرچاوەیە. ئەویان لە دووریی باڵای مەحبووبە فرمێسك ئەڕژێنێ و بووە بە سەرچاوەیەك، باڵای مەحبووبەیش کە درەختی سەرووە، لەگەڵ سەرچاوەی ئاو، ئاتاجن بە یەکتری. جگە لەمانە تەنیا لە (عەینی جوێبار)دا دوو سەنعەتی ئەدەبی هەیە کە پێیان ئەڵێن تەشبیه و جیناس!.

لە بەیتی دووەما، باسی ناڵەی شەوانی دڵی و گورپە گورپی ئەکا و ئەم ناڵە و گورپە گورپە لەنیوە شیعری دووەما بە(شوور و قەتار) ناو ئەنێ کە دوو مەقامی کوردین گۆرانیبێژە دەنگخۆشەکان زۆرتر لە شەوانا و بە سۆزێکەوە ئەیڵێن و دڵی عاشقانی پێ ئەخەنە ناڵە و گورپە گورپ! لەبەیتی سێیەما، وا دەرئەخا کە بە هۆی عەشقی چاوی مەست و بە خوماری خۆشەویستەکەیەوەیە کە بووە بەگۆشەنشینی مەیخانە و ئەیەوێ زاهید لەم ڕووەوە ڕەخنەی لێ نەگرێ، چونکە دیلی عەشقی چاوە مەستەکانی یارە، و ئەبێ موقیمی ئەو جێگەیە بێ شەرابی لێ ئەفرۆشرێت و مەستی و خوماریی لێ دەست ئەکەوێت. و بەم تەحرە گۆشە نشینیی خۆی لە مەیخانەدا ئەباتەوە سەر بیانووی عەشقی چاوە مەست و بە خومارەکانی مەحبووبە، ئینجا ئەمە سەنعەتی تەعلیلی تیایە.

لە بەیتی چوارەما ئەڵێ: عەشق وەکو یاریی قومارە و ئەبێ لەم یارییەدا لە پێشەوە دەست لە (سەر) بشۆی. چونکە لە یاری عەشقا بردنەوە نییە.

لە بەیتی پێنجەما تێمان ئەگەیێنێ کە سینەی بەتیری برژانگەکانی یار کون کون و زامدارە، لەبەرئەوە چاری نییە و تیمار ناکرێ و خۆشی نایەوێ تیماری بکا. چونکە ئەم زام و برینانە بەلایەوە وەکو نیشانی ئیفتیخارە بە سنگیەوە و نایەوێ لە ناویان بدا. ئەمیش لە تەشبیھ و تەعلیل و ئیستیعارە بەشدارە.

بەکورتی، دیمەنی چاوە فرمێسکاوییەکانی خۆی کە لە بەیتی حەوتەما یەکێکیانی بە (بەکرەجۆ) و ئەویتریانی بە (سەرچنار) داناوە و یا تەشبیە کردووە کە دوو سەرچاوەی ئاو، واتە دوو (جوێبار)ن لە دەوری شاری سلێمانی، و لە بەیتێکی ترا (حەوتەم) بەوەی کە هەر تەلێك لە ئەگریجەی یارەکەی لە خەویا لێی ئەبێ بە (مار)ێك(١) و لە بەیتی نۆهەما کە تەعلیلی شیرینی و ڕەنگینی شیعرەکانی خۆی بەوە ئەکا کە ئەو شیعرانەی بە هۆی شەوقی لێوی ئاڵ و (شەکەربار)ی خۆشەویستەکەیەوە وتووە، هەمووی کەموزۆر لە سەنعەتی ئەدەب ئەژمێررێ و و لەبەر ئەمەیە کە ئەم غەزەلەی (کەمالی) لە غەزەلە نایاب و مومتازەکانە لەسەر شێوەی کۆن!

بەڵام ئەگەر لاوە شاعیرەکانی ئیمڕۆ لە غەزەلێکی وا بەهادار چەشکە وەرنەگرن ئێمە لۆمەیان ناکەین، چونکە ئەوان بەم چەشنە شیعرانە ڕانەهاتوون و هۆگری نەبوون. ئەوانە کە گیانی بوێژییان، ئیلهامی لە شیعری کۆن وەرگرتبێ باوەڕ ناکەم لە هەموو سەرێکەوە لایەنی لاوەکان بگرن، لەگەڵ ئەمەش من بەش بەحاڵی خۆم لەو باوەڕەدام کە شیعری کۆن بەچاك و خراپیەوە ئەبێ وردە وردە بکشێتەوە دواوە و ئەنتیکە خانەکانی پێ بڕازێنرێتەوە... چونکە تەنیا «بەسەرهاتی ئەستێرەیەك»ی گۆران کە

---

(١) وا دیارە (کەمالی) زۆر بە شوێن شێخ قادری تاڵەبانییا چووە کە یەکێکە لەو شاعیرە کوردانە کە بە تورکی شیعریان داناوە، ئەم شێخ قادرە زۆر بەناوبانگە و گەلێ شیعری جوانی هەیە کە بە تەسەوفی دائەنێن و دەنگخۆشەکانی کەرکووك بە قۆریات و یا بە مەقامەوە ئەیخوێننەوە. ئینجا ئەم غەزەلەی سەرەوەی کەمالی، زۆر لە غەزەلێکی تورکیی شێخ قادر ئەچێ کە ئەمەی خوارەوە بەیتێکە لەوە:

«شبدە پستردە غمی زولفکلـــە بوق أســـایشم»

«گوز یومنجە چشممە بیك أژدها تمثیل أولور»

لەسەرەوە باسمان کردبوو، بخوێنینەوە و سەرنجێکی باشی بدەینێ بۆمان دەردەکەوێ کە بەوشەی کوردیی پەتی و لە واتەی ساکار و بێ تەمتەراق، شیعری چەندە بەرز و شیرین دادەنرێ و وێنەی خەیاڵیی چەندە قووڵ و سیحراویی پێ ئەکێشرێ؟.

***

پێش ئەوەی دوایی بە باسی (کەمالی) بدەین چەند شیعرێکی تازە، کە لەم ڕۆژانەدا بۆی ناردووین لەخوارەوە ئەینووسین و تەنیا ئەوەندە ئەڵێین کە بەڕاستی بە سۆز و عاشقانەیە!.

***

شەماڵ ! بۆ لای (لەیل)!.
شەمـــــاڵ! بـــــۆ لای لـــــــەیـــــل!.
شەمـاڵ دەخـیـلـم بـچـۆ بـۆ لای لـەیـل!!
بـۆ لای لـەیـلـەکەی بێ وەفـا و بێ مـەیل
پێشکەش کە نامەی دەروون لەغەم کەیل،

***

بـڵـێ ئـەی ئـازیـز! شۆخـی بـێ پـەیمان،
بێ شەرت و مروەت، بێ وەفا و ویجدان!
مـەجـنـوونـی شەیـدای هـەرزە گێلـەکەت!
دەروون لەغەم کەیل شێت و (وێڵ)ەکەت
دایــم هـــەر ئـــەڵـــێ بـــە پـــەرۆشەوە،
بــــە دڵ زوێری پـــــڕ خـــــرۆشەوە،
گــیـانــەکـەم خـۆ مـن بـەڕۆژ و بـەشەو،
نـــاسرەوم دایــم بــێ خـۆراك و خــەو!
لــەبــەر دەرگــاکــەت هــەتـا بــەیـانـی،
ئـــەسوورێمـــەوە بـــۆ پـــاسەوانـــی.
بـــۆ بـــەردەبـــازی سەر ڕێگـــات سەرم،
بـــۆ فـــەرشی بـــەر پـێت دڵـــی بـــە فـــەڕم

دایـم ئـــامـــادەن بــەدڵ و بــەگــیــان،
دەفــع ئــەکــەن لــەتــۆ زەرەر و زیــان!
تـۆش کـەچـی تـا بـیّ مـەیلت کـەم ئـەبیّ
دڵــم دووچــاری دەرد و غــەم ئــەبــیّ!
نـە ڕوویـەکـی خـۆش نـە وەفـات هـەیـە،
تـەنـیـا هـەر جـەور و هـەر جـەفـات هـەیـە!
مــنــیش وا دڵــم لــە تــۆ، تــەوساوە،
مـەیـلـە گـەرمـەکـەم ساردە لـەو ساوە!
ئـەمـجـا کـیّ بـکـا؟ شەو پـاسەوانـی،
لـەبـەر دەرگـاکـەت هـەتـا بـەیـانـی!
کـیّ دڵـی لـەت لـەت بـکـا؟ وەك شانـە،
کـە پـیّی دابـیّنـیّ ئـەو قـژە جـوانـە!
مـن ڕزگـار ئـەبم لـە جـەور و جـەفـا،
تـۆ زەرەر ئـەکـەی شۆخـی بـیّ وەفـا!

***

وا دیارە کە ئەو ڕەخنە و تانووتەی بەینیّ لەمەو پێش لە (کەمالی) ئەدرا بەهۆی ئەوەوە کە شیعری نیشتمانیی زۆر کەم داناوە، کاری تیّ کردبیّ کەوا لە کاتێکا خەریکی نووسینەوەی ئەم نامیلکەیە بووین، ئەم شیعرانەی خوارەوەی لە کەرکووکەوە بۆ ناردین، کە وا ئەگەیێنیّ ئەوەندەی کوژراوی چاوی کاڵ و کوڵمی ئاڵە و مەبەستی شەرابی عەشق و غەرامی دولبەرانی سادە ڕوخسارە، ئەوەندەش مەفتوونی نیشتمانی ئازیزە و بە(سەر و دڵ و دەم و پیّ!) ئامادەیە بۆ جانفیدایی لە ڕێی قەومەکەیا:

(سەریّ) بـۆ بـەرزیـی وەتـەن نـەکـا دەرد،
وەکـو شێت نـەبـیّ وێڵـی کـەژ و هـەرد،
خـۆی نـەکـا تـووشی زامـی دار و بـەرد،
(وەتـەن) دەر نـەکـا لـەدەستی نـامـەرد،

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
@kurdica

ئەو (سەرە) یاخوا جێگەی ژێر خاك بێ!
بــە بــەردە بــازی سەر ڕێی نــاپــاك بــێ!

***

(دڵــێ) بــۆ بــەرزیـی وەتــەن نـەدا جـۆش،
هــەمـیشە نــەکــا بـیـر و فـیـکـر و هـۆش،
بە بادەی عەشقی ئەو نەبێ سەرخۆش،
دائـیـم پـڕ نــەبــێ لــە نـەشئـە و خـرۆش،
ئــەو (دڵــە) یــاخـوا بــەر خــەنجەر کـەوێ!
بــەر پــەیـکـانـی تیر، بـەر نـەشتـەر کـەوێ!

***

(دەمــێ) لــە مــەدحـی وەتــەن نـەدا (دەم)،
بــە واتــەی شیـریـن لاوان نــەکــا جــەم،
نـــەیـــانـــبـــزوێنـــێ چ زۆر و، چ کـــەم،
تـا وەتـەن دەرکـەن لـەدەست نـا مـەحرەم،
ئــەو (دەمــە) یــاخـوا پـڕ زەهـری مـار بـێ!
لــە ژەقـنـەبـووت و زەقـووم سەرشار بـێ!

***

(پــێ)یــەك لــە ڕێـگــای بـەرزیـی وەتـەنـا،
نـەگـەڕێ، نـەسوێ، لـەپـای تـەوەنـا،(١)
بـــە شاخ و کـــەژ و بـــە بـــن دەوەنـــا،
بــە چـۆڵ و هــەردە و دەشتــی ڕەقــەنـا،
ئــەو «پــێ»یـە یـاخـوا بـەستـەی زنجیر بـێ!
تــا نـیشتـمـانـی هــەرگـیـز لـەبیـر بـێ.

---

(١) تەوەن= تاشە بەرد.

گۆران

عەبدوڵا بەگ

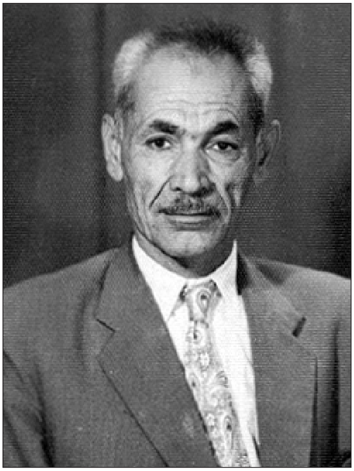

«گۆران»، یەکێکە لە «بوێژە» بەرزەکانی کوردی ئەم چەرخە، ئەم شاعیرە گەورەیە لە ساڵی ١٩٠٤ یاخود لە ١٩٠٥دا لە هەڵەبجە لەدایک بووە. نەوەی سلێمان بەگی کوڕی عەبدوڵا بەگە کە لە ناوچەی سلێمانی و هەڵەبجە بە «کاتب فارسی» ناوبانگی ڕۆیشتووە. چ سلێمان بەگی باوکی و چ عەبدوڵا بەگی باپیری لە «شیعر و ئەدەب»دا بەهرەیان هەبووە و بە کوردی و فارسی نووسیویانە و شیعریان داناوە، بەتایبەتی عەبدوڵا بەگی باپیری(١) لە زمان و ئەدەبی فارسیدا دەستێکی درێژی هەبووە و لەبەرئەوە بە(کاتب فارسی) ناوبراوە، «گۆران»، سەردەمی منالّیی هەر لە هەڵەبجە ڕابواردووە. خوێندنێکی ڕێکوپێکی بێ وچانی نەبووە. تا لەیەك دوو «جزم»ی «قورعان» بووەتەوە بە وچانێکی کورت و درێژ گەلێ «مامۆستا»ی گۆڕیوە.

«گۆران» خۆی ئەگێڕێتەوە، ئەڵێ: (لەبیرمە کە یەکەم قوتابخانەی زەمانی «تورك» لە هەڵەبجە دانرا، بۆ «پۆل»ی یەك وەرگیرام کە مودیرەکەمان بە رەحمەت بێ تایەر ئەفەندی مەلا ئەمینی «جەفار» پێی ئەوت «پۆلی احتیاط».) هەروەکو خۆی ئەڵێ لە قوتابخانەی ڕەسمیشا دەوامی پچڕ پچڕ بووە. پۆلی چوارەمی ئبتیدایی لە زەمانی داگیرکردنی ئینگلیزا تەواو کردووە.

---

(١) گۆران بە ناوی باپیریەوە ناو نراوە عەبدوڵا، بەڵام لە دونیای شیعر و ئەدەبا مەخلەسی «گۆران»ە.

لە ١٩١٩دا باوکی مردووە. و لە ١٩٢١دا محەمەد بەگی کاکی ناردوویەتە مەدرەسەی علمیەی کەرکووك، بەڵام هەر لەزستانی ئەو ساڵەدا محەمەد بەگ ئەکوژرێ، ئیتر گۆران کەسی وای نامێنێ کە گوزەرانی خوێندنی خۆی و ژیانی دایکی ببا بەڕێوە لەبەرئەمە ئێجگاری دەست لە خوێندن ئەشوا و وازی لێ ئەهێنێ لەساڵی ١٩٢٢ەوە هەتا ١٩٢٥ گەلێ دەستتەنگی ئەکێشێ لەوەپێش لە زەمانی باوکیشیا گەلێ ترش و تاڵی ئەبینێ. بەتایبەتی لە بەهاری ١٩١٩وە هەتا پایزی ئەو ساڵە کە بەر تالانی لایەنگیرەکانی ئینگلیز ئەکەون و بە پەلە پرووزکێ کۆچ ئەکەن و خۆیان ئەگەیێننە جێگا بەرز و سەختەکانی شاخی هەورامان.

گۆران– بەواتەی خۆی بێ– ئەو چەشنە ڕۆژە ڕەشانە کاری لە شەقامی ڕاستی ژیانی نەکردووە. ئەڵێ لەو ڕۆژانەدا کە پێی ئەڵێ ڕەش، ڕەنگە ڕووناکی لە دڵیا لە ڕۆژی خۆشی زۆرتر بووبێ. یاخود لە هەردووکیانا تاریکی و ڕووناکی وەکو یەك نۆرەی کردبێ. گۆران، لە ١٩٢٥دا بە مامۆستایی لە قوتابخانەی ئبتیدائی هەڵەبجە دامەزراوە هەتا ١٩٣٧ لە قوتابخانەکانی ناوچەی سلێمانی بە مامۆستایی ماوەتەوە، بەڵام بەشی زۆری ئەم ماوەیە لە قوتابخانەکانی لادێ بووە. لەبەر ئەوە وەڕەز بووە مامۆستاییی لێ بێزراوە، کەوتووەتە هەوڵدان کە بچێتە دائیرەیەکی ترەوە. لەو دەمەدا مامۆستا تۆفیق وەهبی بەگ، «مودیری عامی ئەشغاڵ» بووە «گۆران»ی گواستوەتەوە دائیرەی ئەشغال «کاروباری ڕێگا و بان». وەهبی بەگ بە قسەی گۆران خۆی بەمەیشەوە نەوەستاوە، بەڵکو وەرگرتنی بەڵێنی گواستنەوەی «گۆران»ی لە وەزارەتی مەعاریف گرتووەتە ئەستۆ.

گۆران، لە پێش هەموو زمانێکی بێگانەدا بە هۆی کتێبی «ئەسکەندەرنامە» و یارمەتیی باوکییەوە بە منداڵی فێری فارسی بووە. لە دواییدا بەشی زۆری بە موتاڵا و نەختێکیش بە هۆی قوتابخانەوە– چ بە قوتابییەتی و چ بە مامۆستایی– فێری تورکی و عەرەبی و ئەوەندەش کە بە یارمەتیی «قامووس» پێی بخوێنرێتەوە فێری ئینگلیزی بووە.

لە دەوری ١٢، ١٣ ساڵییا «گۆران» وردە وردە دەستی کردووە بە خوێندنەوەی ئەو شیعرانە کە بە کوردی و فارسییەکی سادە و ڕەوان نووسراونەوە و تێی گەیشتووە. هەر لەو سەردەمەدا جار جارەش لەسەر ڕەوشتی کۆن شیعری وتووە.

وەکو خۆی ئەیگێڕێتەوە، یەکەم شیعری لە ژیانیا چوار پێنج بەیتێکە کە ئێستا هەرچەند ئەکا دووانیان نەبێ نایەتەوە بیری. ئەوانەش وا دیارە بۆ نووسین ناشێن، چونکە وەکو خۆی ئەڵێ بە زمانێکی بێ شەرمانەی منالّی، تووخن کەوتنی هاوڕێیەکی منالّیی تیایە. هەر لەو سەردەمەدا گۆران غەزەلێکی یەکەمی حەو بەیتیی وتووە کە مەتلەعەکەی ئەمەیە:

لە تاوی فیرقەتی یارم دڵم دائیم پەرێشانە

وەکو مەجنوونی حەی وێڵی کەژ و دەشت و بیابانم

ئەم غەزەلەی گۆران پیشانی بە رەحمەت چوو، (بێخود)ی شاعیری بەناوبانگی ئەو ڕۆژە ئەدەن و پێی ئەڵێن کە منالێکی ١٢ساڵی نووسیویە. پەسەندی ئەکا و وشەی «یارم» ئەگۆڕێ بە «لەیلا»، بەڵام وا دیارە کە لەو دەمەدا گۆران، لە مەبەستی مامۆستا بێخود لەم گۆڕینە نەگەیشتووە و نەیزانیوە کە بەلای (مەجنوون)ەوە یار هەرئەبێ (لەیلا) بێ... لە ئیحیتلالی ئینگلیزا گۆران، بەینێك خوو ئەداتە خوێندنی قوتابخانەی تازە و لە دونیای شیعر و خەیاڵ دوور ئەکەوێتەوە بەڵام دوای چەند ساڵێك فێری تورکی ئەبێ، ئەدەبیاتی تازەی تورك ئەبلەقی ئەکا. دووبارە خوو ئەداتەوە شیعر، بەڵام ئیتر ئاسۆی بیر و لێکدانەوەی گۆران، ئەوەندە فراوان و ڕوون ئەبێتەوە کە ماوەی کەم هێزی و بێ دەسەلاتیی خۆی لە شیعرا بزانێت و جارێ بەشیعر وتنەوە خۆی ماندوو نەکا، لەبەر ئەوە بەینێکی تریش تەنیا بە خوێندنەوەی شیعری جوان، کوڵی تاسە و ئارەزووی خۆی دامرکاندووە.

لە ئەدەبیاتی عەرەبییا زەوقی لە بەشی شیعر وەرنەگرتووە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشا کە ئینگلیزی ئەوەندە نازانێ و کەمی تێ ئەگا دیسانەوە، شیعری ئینگلیزی لەدونیای ئیلهام و داهێنانا پێش چاوی گەلێ ڕوون کردووەتەوە.

شیعر دانانی ڕاستەقینە و بەدڵی گۆران لە ساڵەکانی ١٩٢٩ و ١٩٣٠وە دەست پێ ئەکا. لەهاوینی ٩٣٠دا ڕەشید نەجیب(١) چەند هەڵبەستێکی لە غەزەتەی (ژیان)دا بۆ بڵاو کردووەتەوە و تەخەلوسی «گۆران»یش هەر ئەو حەلە ڕەشید نەجیب بۆی داناوە. چاترین شیعرەکانی گۆران، ئەوانەن کە لە چاپ دراون، زۆر کەمی شیعرەکانیشی کە لە چاپ نەدراون ئەوانەن کە لەسەر شێوەی کۆن وتراون و زۆرجار پڕن لە وشەی بێگانە.

---

(١) لەم کاتەدا ڕەشید نەجیب موتەسەریفی لیوای مووسڵە.

بەڵام گۆران ئیلهامی شیعری لە جوانی وەرگرتووە و لە هەموو شتێکا جوانیی پشکنیوە و پەرستوویە، زۆرتر جوانیی ئافرەت هێلانەی شیعری وروژاندووە، لە ئافرەتیشا ئەو جوانییانە تینوتیی پەرستشی شکاندووە کە نایەتە دەسەوە، بەڵکو تەنیا لە کانی دڵ و گیانا (بوون)یان هەست ئەکرێ. لەبەر ئەمە هەرچەند (گۆران)یش وەکو شاعیرەکانی قوتابخانەی کۆن مەیلی ئافرەت و جوانیی نەناوە بەلاوە و گەلێ شیعری غەرامیی داناوە، بەڵام شیعرەکانی ئەم لەگەڵ هینەکانی ئەوانا عاسمان و ڕیسمانە، چونکە هەروەکو لاساییکردنەوەی تیا نییە مانای شیعریشی بە جارێ گۆڕیوە و بە تەواوی ڕێگەیەکی تازەی بۆ داناوە. واتا لە دونیای شیعر و بەتایبەتی لە شیعری کوردییا ئینقلابێکی گێڕاوە. گۆران بەم ئینقلابە قوتابخانەی شاعیرە کۆنەکانی بە تەواوی ڕووخاندووە و دونیای شیعری کلاسیکی بە جارێ سەرەوژێر کردووە.

هەرچەند جێی ئینکار نییە کە لە شیعری پێشینانا زۆری وای هەیە کە وەکو ئەهرامەکانی میسر بەرزە وە یادگارێکی مێژوویینی بە نرخە، و یا لە دونیای وشە و وتارا لە شتە سەیر و عەجایبەکان ئەژمێررێ و جارێکی تر نایێتەوە و ناوترێتەوە، بەڵام دیسانەوە کاتیان بەسەر چووە و باویان نەماوە، چونکە خەڵقی ئەم زەمانە لەبەر گۆڕانی تیژ و خێرای دونیا و لە عاستی داهاتنی یەك لە دوا یەکی شتی سەیر سەیر و عەجایبی ئیمڕۆدا ئەبڵەق بوون و نایانپەرژێتە ئاوڕدانەوە بۆ سەر ئەم شتە کۆنانە لەبەر ئەمە ئەبێ ئیتر ئەو شیعرانەی چەرخەکانی پێشوو وەکو عەنتیکە، بخرێنە مۆزەخانەکانی ئەدەبەوە، بۆ ئەو شاعیر و گەڕۆکانە کە لە عەنتیکە و شتی کۆن ئەگەڕێن، چونکە دەوری ئاوڕدانەوە لە شتی کۆن تێ پەڕی تا ڕوو ئەکەیتە دواوە لە کاروانی بەشەر کە وەکو گوللە ڕێ ئەبڕێ و پێش ئەکەوێ، ئەوەندە جێ ئەمێنی کە ئیتر ببڕای ببڕای نەیگەیتێ، و ئەوانەی کە لە دواوەتەوەن وە پێشت ئەکەون، ئەتکەن بە ژێر پێوە و ئەتپلیشێننەوە.

ئینجا بڕوانە ئەم شیعرانەی گۆران!

ئافرەت و جوانی

بە عاسمانەوە ئەستێرەم دیوە

لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

شەونمی درەخت لـــــــە ڕووم پـــــــژاوە
لـــــە زەردەی زۆر کـــــەل سەرنجم داوە
پـەلـکـە ڕەنـگـیـنـەی پـاش بـارانـی زۆر
چـــەمـــاوەتـــەوە بـــەرامـــبـــەر بـــە خـــۆر
هـــەتـــاوی نـــەورۆز، مـــانـگـی جـۆ درەو
زۆر هــاتــوون و چــوون بـەڕۆژ و بـەشەو
خـوڕڕەی قـەڵـبـەزی کـەف زیـویـنی چـەم
لـە هــەزار چــەشنـە پـڕشنـگـی نـاو تـەم
میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ
جـریـوە و جـووکـەی دارسـتـانـی شاخ
لـە گـەرووی شمشاڵ، لـە تـەلـی کـەمـان
گـەلـێ هــەڵساوە ئـاوازی جـوان جـوان
ئـەمـانـە هـــەمـوو جـوانـن، شیـریـنـن
ڕۆشنـــکـــەرەوەی شەقـــامـــی ژیـــنـــن
بـەڵام (تـەبـیـعـەت) هـەرگـیـز و هـەرگیز
بـێ ڕوونـاکـیـیـە، بـێ(بـزە)ی ئـازیـز(١)
بـــێ ئـــاوازەیـــە دەنـــگـــە نـــەرمـــەکـــەی
بـا نـەیـدا لـە گـوێم، تـێر نـەڵـێم ئـۆخـەی
کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوی؟
ئـاڵـە وەك کـوڵـمـی، لاجـانـگی، لـێوی؟
کـام ڕەشی، ئـەگـا بـەڕەشیـی چـاوی؟
(بژرانگ)ی، (برۆ)ی ئەگریجەی خاوی؟
کـام بـەرز جـوانـە وەك بـەرزیـی بـاڵای؟
کـام تـیشك ئەگـاتـە تـیشکی نێو نیگـای؟

(١) (بزە) واتا زەردەخەنە.

کـام تـاسه کـام مـەیل کـام چـاوەنوارِی؟
تــەلــیسمــاویــیــە وەك هــیــی دڵـداری؟

***

به خەیاڵی کام شاعیرمانا هاتووه که له (خاڵ)ی سەر گۆنای مەحبووبه و یا زولف و پەرچەمی یار، بەوێنەیەکی وا بدوێ که جوانییەکی تیا بێ و بچێته دڵەوه؟ وەکو ئێمه ئەیزانین، تا گۆران و پەیرِەوەکانی له ناوا نەبوون خاڵی رِەشی سەر گۆنای (لەیل)، کاتێ ئەبوو به (عەبدی حەبەشی) و جارجارەش ئەکرا بە(قول)ێك و یا (بێچووه هندی)یەك.

بەڵام گۆران، که ئەیەوێ باس له رِەشیی چاو و برژانگ، و یا ئەگریجه و (برۆ)ی یاری خۆی بکا، بزانن چەند به وەستایانه و شاعیرانه ئەڵێ:

کام رِەشی ئەگا، به رِەشیی چــاوی؟
برژانگی، برۆی، ئەگریجەی خاوی؟

لەم کەم دەسەڵاتی و به دەسەڵاتییه که لەم بەیتەدایه ورد ئەبیتەوه؟ ناتوانی شتێکی رِەش و جوان بدۆزیتەوه که له رِەشیی چاو و برژانگ و ئەگریجه و برۆی خۆشەویستەکەی بچێ، و بەدەرخستنی بێ دەسەڵاتیی خۆی بەم رِەنگه جوانایی بێ وێنەی چاوه جوانەکان و ئەگریجه و برژانگ و برۆی رِەش و دڵرِفێنی دڵدارەکەی دەرئەخا.

گۆران، لەم چەشنه وەسفەدا بەرِاستی دەسەڵاتێکی هەیه. لەباسی جوانیی (کولّم)ی خۆشەویستەکەی و لاجانگی و لێوه ئاڵەکانیا، ئەگەر بهاتایه که پەیرِەویی شاعیره کۆنەکان بکا، ئەبوو بیر له خونچه، یاخۆ له یاقووت و مەرجان و ئەم تەرحه شتانه بکاتەوه، که ئەگەر رِاستت ئەوێ، پەرِەی گوڵیش بەو ناسکی و بۆنخۆشییەوه که هەیه، رِایەی ناکەوێ بگاته رِیزی کولّم و لاجانگ و لێوی شیرین و گیان بزوێنەری کچێکی جوان و تازه هەڵچوو، لەبەر ئەمه گۆران، به شێوه شاعیرانەکەی خۆی ئەڵێ:

کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوی؟
ئــــاڵە وەك کولّمی؟ لاجــانگی، لێوی؟

شکی تیا نییه که شێخ رِەزای تاڵەبانی یەکەم شاعیری دەوری خۆی بووه و ئەتوانم بڵێم که لەهەندێ رِووەوه هاوتای هەڵنەکەوتووه. بەتایبەتی شیعرەکانی که به کوردی

دای ناوە زۆری لە نەوعی سەهلی مومتەنیعە و نموونەیەکی بەرزە لە بەلاغە ئەم بوێژە ناودارە لە ستایشی باڵای شۆخێکا ئەڵی:

«سەر» و «نەی» چین کە لەگەڵ قامەتی تــۆ بێنە نەبــەرد

«شەکری»خواردووە «نەی»، (سەرو)، (سەر)ی داوە لە بەرد

باوەڕ ناکەم ستایش لەمە جوانتر و بە ماناتر و پڕتر لە سەنعەتی ئەدەب ببێ. لەگەڵ ئەمەشا بە لای منەوە ئەم شیعرەی خوارەوەی گۆران کە ئەڵێ:

کام بەرزی جوانە وەك بەرزیی باڵای؟

کـام تیشك ئەگاتە تیشکی نێو نیگای؟

ئەوەندە سادەی و ڕەوانە و لە ئارایشی وشە و تەعبیری فوودراو و بێگانە بێ بەشە، ئەوەندە جوان و شیرینە و لە چەشکەی شیعر و ئەدەب بەشدارە، چونکە واقیعییە و بەهای جوانیی ماناکەی لە موبالەغە و خەیاڵ وەرنەگرتووە.

ڕاستییەکەشی ئەوەیە کە وەکو گۆران ئەیڵێ:

کام بەرزی جوانە وەك بەرزیی باڵای؟

کـام تیشك ئەگاتە تیشکی نێو نیگای؟

بەڵام تا دوێنێ بوو، شاعیرەکانمان لە ئاقار باڵای بەرزی شۆخێکی نازدارا، بەرزیی درەختێکی بێ گیان، و لە عاست پرشنگی نیگای دلبەرێکا، ئەو پەڕەکەی پرشنگی ئەستێرەیەکی بێ هۆش و بێ شعووریان ئەهات بە بیرا، کەچی گۆران کە لە جوانی تەبیعەت لە هەموو شاعیرەکانمان زیاتر لەزەت وەرئەگرێ و سیحراوی ئەبێ لە ئاقار چاوە جوانەکانی کچێکا هەموو جوانییەکانی تەبیعەتی لە بیر ئەچێتەوە وە لە بەرامبەر شیرینێکی باڵا بەرزا تەلیسماوی ئەبێ و هەموو بەرزییەکانی دونیا لەبەر چاوی نزم ئەبێتەوە و پەست ئەنوێنێ. ئینجا ئەمە لە دونیای شیعرا گۆڕانێکە کە گۆران دای هێنا ئاخۆ، گۆران، بۆچی وا ئەکا و تۆ بڵێی بەلای ئەوەوە لە تەبیعەتا جوانی نەبێ وە هەرچی جوانی هەیە هەر لە هەستی و لە لەشی ئافرەتا کۆ بووبێتەوە؟ گۆران، وەڵامی ئەم پرسیارەی ئێمە بەم شیعرانەی خوارەوە ئەداتەوە:

خـوڕەی قـەڵـبـەزی کـەف زیـویـنـی چـەم

لـە هــەزار چــەشنــە پــڕشنـگـی نـاو تـەم

میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ
جـریـوە و جـووکـەی دارسـتـانـی شاخ
لە گەرووی (شمشاڵ) لە تەلی (کەمان)
گـەلـێ هـەڵساوە ئـاوازی جـوان جـوان
ئـەمـانـە هـەمـووی جـوانـن شیـریـنـن
ڕۆشنـکـەرەوەی شەقـامـی ژیـنـن
بـەڵام (تـەبـیـعـەت) هـەرگـیـزاوهـەرگـیـز
بـێ ڕوونـاکـیـیـە بـێ (بـزە)ی ئـازیـز(١)

ئەمە نیگای گۆرانە بەرامبەر تەبیعەت و جوانییەکانی. ئەو زیاد لە شاعیرەکانی تر مەفتوونی تەبیعەتە و بە نیگایەکی قووڵتر تێی ئەفکرێ، بەڵام لەلایەکی تریشەوە هەست بەوە ئەکا کە جوانیی ئافرەت کانگەی هەموو جوانییەکانی تەبیعەتە و بە ئیلهامی جوانی ئافرەت هەست بەوە ئەکرێ کە لە تەبیعەتا جوانی هەیە، لە ئافرەتیشا گۆران، بۆ ئەو جوانییانە ئەگەڕێ کە بەدەس ناگیرێ و بوونیان لە کانی دڵ و گیانا هەست ئەکرێ.. و لەبەر ئەمەیە کە ئەڵێ:

بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز
بێ ڕوونـــاکییە بێ (بزە)ی ئازیز.

دوای ئەمە کە هەرچی جوانیی تەبیعەت هەیە ئەیژمێرێ، و ئەیهێنێتە بەر چاومان، و تێمان ئەگەیێنێ کە ئەمانە هەموویان جوان و شیرین و ڕۆشنکەرەوەی ژینن، ئینجا با ئەداتەوە و ئەڵێ:

بەڵام لەگەڵ ئەمەشا بێ (بزە)ی + ئازیز هیچیان ڕووناکی بەدڵ نادەن.

***

نووسراوەکانی گۆران

لە سەرەوە وتبوومان کە شیعری گۆران و بەتایبەتی شیعرە باشەکانی لە چاپ دراون، بەڵام ئەمانە هەمووی لە دیوانێکا کۆ نەکراونەتەوە. ئەو کۆمەڵە شیعرانەی کە لە

(١) (بزە) واتا زەردەخەنە.

جوانی و دڵداری ئەدوێ زنجیرەی یەکەمی دیوانەکەیەتی کە لەژێر ناوی (بەهەشت و یادگار) لە ساڵی ١٩٥٠ی میلادیا لە بەغدا و لە چاپخانەی معاریفا لە چاپ دراوە. لەم بەشە دیوانەی (گۆراندا هیی وای تیایە کە نزیکەی ٣٠ ساڵ لەمەو پێش دانراوە، هەروەکو هیی ساڵێك لەمەوبەریشی تیایە وەکو خۆی لە سەرەتای (بەهەشت و یادگار)دا ئەڵێ، بەشی زۆری شیعرە کۆنەکانی لەسەر وەزنی عەرووز و بە کوردییەکی کۆنی تێکەڵاو بەزمانی بێگانە نووسراون. ئوسلووبیشیان کۆنە، واتە وەك هیی (سالم) و (نالی) لەسەر ڕێوشوێنی غەزەل هەڵبەستراون، یان لەسەر ئەو جۆرە ئوسلووب و شێوەیە وتراون کە نووری (شێخ ساڵح) و هاوڕێکانی لە بوێژە تازەکانی تورکی عوسمانییان وەرگرت و لە سەردەمێکی سنووردارا (١٩٢٠- ١٩٣٠) شیعری کوردیی ناوچەی (سلێمانی)یان پێ تازە کردەوە.

شیعرەکانی (بەهەشت و یادگار) زۆریان لەژێر ئەم ناوە تازانەی وەکو (ئافرەت و جوانی)، (ڕەوتێکی جوان)، (ئاواتی دووری)، (گوڵی خوێناوی)، (حوزنی پەچە)، (خۆزگەم بەیار)، (سکاڵا)، (بۆ جوانی سەرە ڕێ)، (پۆستەی دڵدار)، (جوانی لە لادێ)، (لە درزی پەچەوە)، .... (شەوێك لە عبداللە(١))، (بووکێکی ناکام)، (لادێ یی)دا دانراون بەوەزن و ئوسلووب و ماناش لەشیعری کۆنی کلاسیکی زۆر دوور و جیاوازن، مۆسیقایەك کە لەم شیعرانەدا هەیە لەگەڵ ئاهەنگی مۆسیقای شیعری کۆن وەکو ئەو فەرق و جیاوازیەیە کە لەبەینی مۆسیقای کۆنی خۆرهەڵات و مۆسیقای تازەی خۆرئاواییەکانە، ئینجا لەبەر ئەمەیە کە بێتو یەکێك لە مۆسیقای خۆرهەڵاتییەکانی کۆن بەولاوە مۆسیقای نەبیستبێت و گوێچکەی هەر بەم جۆرە مۆسیقایە ڕاهاتبێت و گۆش کرابێ ڕەنگە لەم مۆسیقا تازەیە کە لەشیعرە تازەکانی (گۆران)دا هەیە تامێکی ئەوتۆ وەرنەگرێ، بەڵام ئەوانەی کە کەموزۆر لە ئەدەبی خۆرئاوا، و بە وشەیەکی ڕوونتر لە ئەدەبی تازە ئاگادارن تام و چەشکەی ئەم شیعرانە سەرمەستیان ئەکا، و بەموزیقەیەك کە لەم شیعرە تازانەدا هەیە ڕەگەکانی لەشیان دێتە لەرزین و لە کاتگای دڵیانا هەست بەو مووچرکانە ئەکەن کە لەژێر تەئسیرێکی کارەبایی و یا میقناتیسیا پەیا ئەبێ.

---

(١) عەبدوڵڵا ناوی جێگەیێکی ڕابواردنە لە بەغدا کە شەوان ژنان سەمای تیا ئەکەن و سەیرکەران، لەوێدا بەخواردنەوە و خواردن و بەزمەوە ڕائەبوێرن.

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لەم شیعرانەی خوارەوە ورد بنەوە کە باسی «ڕەوتێکی جوان» ئەکا. رەوتی جوانیی مراوییەك، قازێك، رەوتی جوانی کۆترێك (کەو)ێك، (پۆڕ)ێك و (کەروێشك)ێك.

لـــــــە ژێر زەردەی خـــــــۆرەتـــــــاوا
بـــە نـــاو چـــیـــمـــەنـــی گـــوێ ئـــاوا
چـــەن بـــە ئـــاهـــەنگ، چـــەن سیـــحـــراوی؟
ئـــــەگـــــەڕێ قـــــاز، یـــــان مـــــراوی

***

یـــا (کـــەو) لـــەسەر بـــەفـــری نـــزار
بـــۆ (لـــووتـــکـــەی)ی هـــەزار بـــە هـــەزار
چـــەن ئـــێسك سووك چـــەن گـــورجـــوگـــۆڵ؟
ئـــەکشێ پشت لـــە تـــۆی تـــەخـــتـــی دۆڵ(١)

***

یـــا کـــەروێشکـــی تـــێر و قـــەڵـــەو،
لـــەبـــەر تـــریـــفـــەی مـــانـــگـــە شەو،
چـــەن جـــوان ئـــەڕوا بـــە قـــونـــەقـــون،
سرك و گـــــورج و سپـــــی و خـــــرپـــــن

***

یـــا پـــۆڕ لـــە گـــوێ ڕێگـــای دەشتـــا
لـــەگـــەڵ سایـــەقـــەی پـــاش وەشتـــا
چـــەن (ورد) و جـــوان بـــەلـــەنجە و لار
ئـــەشێلـــێ سەوزە گـــیـــای بـــەهـــار
یـــا کـــۆتـــری حـــەوشی مـــزگـــەوت،
چـــەن خـــنـــجـــیـــلانـــەی لـــێ دێ ڕەوت،

(١) مەبەستی گۆران ئەوەیە کە لە کاتێکا، تۆ بە دولا ئەڕۆی (کەو) پشتی لە تۆیە و بەرەو لووتکەی شاخ ئەکشێ و سەر ئەکەوێ.

ئــەوەنــدە جــوان، لــەوە جــوانــتــر
لـــە شنـــەی بـــای شەو ڕەوانـــتـــر

***

لـــە لـــەرەی پـــرشنگ ئـــاوازە،
لــە خــوڕەی ئــاو شیــعــری تــازە،
بــە ئــاهــەنــگــتــر بــە خــرۆشتــر
بــە گوێچکــەی دڵ دەنگی خۆشتر
پــێی نــاز ئــەنــێ بــەسەر ئــەرزا
جــوانــی لــە بــەژنــێکــی بــەرزا

***

ئەوانەی کە لە ئاهەنگی موزیقە تێ ئەگەن و لە موزیقەی شیعرا، شارەزاییان هەیە، ئەڵێن: ئینسان وەکو ئاو وەکو هەوا ئاتاجە بە موزیقە. لەکانی دڵا بەرامبەر بە دەنگەکان مەیلێك هەیە کە نازانی لەبەر چییە؟ گرمەی هەورە تریشقە و خوڕەی ئاو و لەرینەوەی گەڵای دارەکان، هەر یەکە بە جۆرێ کاری تێ ئەکا، یەکێکیان ڕای ئەچڵەکێنێ و دڵی ئەخورپێنێ، ئەویتریان مووچڕکێك ئەدا بە لەش و یا تەزوویەك ئەهێنێ بە دڵیا. واتە لە هەندێ دەنگ، دڵ ڕائەچەنێ و ئەگوشرێ، لە هەندێکیشیان خۆشییەکی پێ ئەگا و ئەگەشێتەوە. ئینجا ئەدەب ئەم دوو چەشنە دەنگانە لە یەك جیا ئەکاتەوە ئەو دەنگانەی کە لە تەقە و ڕەقەیەکی و یا لەو جۆرە شتانە پەیا ئەبێ کە پێی ئەڵێن: قیرە، کیرە، گیرە، زیرە، شیرە، زەرە، بورە...) بە (دەنگە پێك نەهاتووەکان)(١) و ئەوانەی کە لەو شتانەی وەکو: (سروە، شنە، لەرە، جریوە،...) پەیا ئەبێ بە (دەنگە پێکهاتووەکان)(٢) دا ئەنێ دەنگە پێکهاتووەکان، نەشئە بە دڵ ئەدەن و گوشایشی پێ پەیا ئەکەن، بە پێچەوانەی ئەمە دەنگە پێکنەهاتووەکان ناخۆش دێنە بەرگوێ و دڵی ئینسانی پێ تەنگ ئەبێ و ئەگوشرێ... ئینجا دوای ئەم پێشخراوە تکام وایە کە شیعرەکانی سەرەوە جارێکی تر بخوێننەوە.

---

(١) الاصوات المتنافرة.

(٢) الاصوات المتآلفة.

لـــه لـــەرەی پـــرشنگ ئـــاوازە

لـە خـورەی ئـاو شیـعـری تـازە

بـە ئـاهـەنـگـتـر بـە خـرۆشتـر

بە گوێچکەی دڵ دەنگی خۆشتر

پـێی نـاز ئـەنـێ بـەسەر ئـەرزا

جـوانـی لـە بـەژنـێکـی بـەرزا

شکی تیا نییە کە لەم شیعرە ساکارانەدا هەست بە ئاهەنگێکی مۆسیقی ئەکەن، کە تەزوویکی فێنك و خۆش ئەدا بەدڵ و ئەیگەشێنێتەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە دەنگی وشەکان لەسەر (تەپڵ)ی گوێچکەمان، وەکو تەئسیری (ژێ)یێکە کە بە ئەموستی مۆسیقارێکی شارەزا ئەخشێنرێ، بەسەر تەلەکانی کەمانا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشا ئەگەر شاعیرێکی وەکو گۆران نەیوتایە ئێمە بەسەر، ئەم شیعرەوە نە ئەڕۆیشتین کە ئەڵێ:

لە لەرەی پرشنگ ئاوازە

چونکە (ئاوازە)، لە لەرەی پرشنگ پەیا نابێ و ئەمانە هەریەکە ئەچێتەوە سەر کانیی هەستێکی تایبەتی، ئاوازە ئەچێتەوە سەر بیستن (گوێ)، (لەرەی پرشنگ) ئەچێتەوە سەر بینین (چاو)، بەڵام گۆران کە شاعیرێکە بە هەموو مانای وشەوە توانیویەتی ئەوانەی کە لە دڵ و مێشکیا هەستی پێ ئەکا، بێ کەم و زیاد بیگوێزێتەوە دڵ و مێشکی ئێمەشەوە، بەم تەعبیرە شیرینە تینێکی تری داوە بە لەرەی پرشنگ و بە وێنەیەکی بەهێزتر قوژبنە تاریکەکانی مێشکی پێ ڕوون کردووینەوە.

تا پێش دەوری گۆران وا زان ئەکرا کە لە وشەی پەتی و ساکاری کوردی شیعری بەرز ناوترێ، بەڵام بە هۆی ئوسلووبێکی دای هێنا لە (فەن)ی شیعرا، گۆران، ئەم باوەڕەی گۆڕی. لام وایە هەرچی وشەی جوان و بەرز و بە مانای عەرەبی و فارسی هەیە بۆ نەخشاندنی ڕەوتی کەروێشکێك بە کاری بهێنایە بە چەشنی ئەوەی کە لەم شیعرانەی خوارەوەدا هەستی پێ ئەکرێ، جوانی و شیرینیی ڕەوتی کەروێشك نەئەچووە دڵەوە و جێی نەئەبووەوە.

یـــا کـــەروێشکـــی تـــێر و قـــەڵـــەو

لـــەبـــەر تـــریـــفـــەی مـــانـــگـــە شەو

چـەن جـوان ئـەڕوا بـە قـونـە قـون
سرك و گـــورج و سپـــی و خـــرپـــن

***

گۆران، زۆرتر لە واقیع دواوە و گەلێ لەوحەی کۆمەڵایەتیی لە ژیانی کوردەواری بۆ کێشاوین، بـەڵام ئـەم لـەوحـانـە کە واقیـعی قـەومـەکـەمـان پێشان ئـەدا و راستـە، لـە خەیاڵیش بەشی وەرگرتووە ئەوەندە هەیە ئەم بەشە لەڕادەیەك نەچووەتە دەرەوە کە پێویستی (فەن)بێ، ئەتەوێ لە مەبەستمان تێ بگەی؟ بڕوانە:

گوڵی خوێنین

کــورِ: بــڕوانــە شایــیــە چــۆپــیــە لــەو مــاڵــە
گــوێ بــگــرە زوڕنــایــە دەهــۆڵــە شمشاڵــە
زەرد و سوور تێکەڵ بوون ژن و پیاو هەرایە
لـەو نـاوە هـەر هـاڕەی هـەیـاسەی تۆ نـایـە
سا توخوا خێرا کە با بڕۆین دەس بگرین
بـەکـامـی دڵـداری پـێکـەوە هـەڵـپـەڕیـن

***

کچ: گوڵ نەبێ بۆ سەرم ئاڵ چەپکێ زەرد چەپکێ
نــایـێم بـۆ زەمــاوەند، نـایـێم بـۆ هـەڵـپـەڕکێ

***

(تەرانە)یەك کە لەم شیعرانەدا هەیە وە جۆش و خرۆشێ کە ئەم (گوڵی خوێنین)ە بە گۆرانییەوە، ئەیدا بە دڵی لاوانی کورد، هەر ئەوانە ئەیزانن کە لەو کۆڕی بەزمانەدا بوون و بیستوویانە بەمەدا دەرئەکەوێ کە ئەو نەغمە تەلیسماوییە کە لە زمانە شیرینە ساکارەکەی کوردیا هەیە –مەبەستمان خۆمانین– لەزمانێکی ترا نییە، بەڵام بەو مەرجە کە بوێژەکان و ئەدیبەکانمان بزانن چۆنی بەکارئەهێنن و بتوانن هەستی دڵی خۆیانی پێ دەربخەن، چونکە شیعر و ئەدەب ئەوە نییە کە بە وشەی قەڵەوی نەبیسراو و یا بە (تەعبیر)ی پەردەداری بێگانە تەقەلای شاردنەوەی بیرێکی سادە و وێنەیەکی بێ نموود بدەی، و سەرنجی بێ سوودی ڕاکێشیتە سەر، بەڵکو ئەدەب ئەوەیە کە بتوانی

به چەند وشەیەکی ساکار، بەڵام موزیقاوی و بە ئاهەنگ و نەغمە، پەردە لە ڕووی وێنەیەکی شیرین هەڵدەیتەوە و یا دیمەنێکی جوانی بە بیرا نەهاتوو بخەیتە بەر سەرنجی ئەوانە کە هێندە ڕاهاتووی وردبینی نەبوون بە سووکی سەرنجی بدەنێ...

بـڕوانـە شایـیـە چـۆپـیـە لـەو مـاڵـە
گـوێ بـگـرە! زوڕنـایـە دەهـۆڵـە شمشاڵـە
زەرد و سوور تێکەڵ بوون ژن و پیاو هەرایە
لـەو نـاوە هـەر هـاڕەی هـەیـاسەی تـۆ نـایـە

گۆران بەم وشە کوردی و ساکارانە کە تاقە وشەیەکی بێگانە تێکەڵی نەبووە، تەعبیرێکی نەبیسراو نزیکی نەکەوتووەتەوە لاپەڕەیەك لە ژیانی کۆمەڵایەتیی کورد ئەگێڕێتەوە کە هەموومان دیومانە و یا بیستوومانە. هەندێکمان خۆی تیا بووە. ئەزانێ کە ئەوەی بۆمان ئەگێڕێتەوە ڕاستە و تەواوە. واتە لەوحەیەکە لەژیانی واقیعی کورد. لە کانی خەیاڵ و موبالەغە هەڵ نەقوڵاوە. دیمەنێکی شیرینی هەڵپەڕکێ و زەماوەندی کوردییە، کاری لە دڵ و لەمێشکی گۆران کردووە، بە چەشنێ کە لە وێنەی وشەدا ئەپڕژێتە سەر زمانی و بۆمان ئەگێڕێتەوە. گێڕانەوەیەکی شاعیرانە و بە ئاهەنگ و زەمزەمە واتە، پڕ لە موزیقە و نەغمە و ئاراستە بە (فەنی) شیعر.

***

گۆران، شاعیرێکی فەنان و (واقعییە– Realiste): بێ ئەوەی باکمان ببێ لە ڕەخنەیێ یاخۆ لە واتەکەی خۆمان بە گومان بین، ئەڵێین گۆران، بەڕاستی بوێژێکی واقیعی و فەنانە. بوێژێکە کە مادەی شیعرەکانی لە کانگای ژیان واتە لە ژیانی کۆمەڵایەتیی کورد هەڵێنجاوە و کردوویە بە بوودەقەی ئەدەبا، ئینجا لەم وێنە سیحراوی و دڵ فرێنەدا کە پێی ئەڵێن (شیعر) بۆی هێناوینەتە دەرێ...

بەڵێ گۆران، بوێژێکی فەنان و واقیعییە، چونکە لاسایکردنەوەی بوێژەکانی نەکردووە بە پیشە هەرچەند لە سەرەتای منالییەوە دەسی کردووە بە شیعر وتن وە چەند شیعرێکی لەسەر پێوشوێنی ئەوان، داناوە، بەڵام ئەمە ماوەیەکی زۆر کورتی لە ژیانی گۆران تەرخان کردووە. دوای ئەمە وازی لە شیعر وتن هێناوە، تاوەکو لە لایەکەوە نا هەمواریی چەرخی چەپگەرد، لەلایەکی ترەوە شارەزاییی پەیاکردن لە زمانەکانی تورکی و ئینگلیزی کارێکی تازەی لەسەر هەستی و ژیانی کردووە. ئەوسا

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بە چاوپیاخشاندنی بە شیعری ئەدیبە تازەکانی تورکا، بووە بە هۆی زیندوو بوونەوەی هەستیی شیعری و تیشکی ئەدەبی تازەی تورك بە وێنەی بڵێسەیەکی بەتین و بەشەوق، کون و قوژبنە تاریکەکانی دڵ و مێشکی ڕووناك کردووەتەوە. هەر تیشکی ئەم بڵێسە بە شەوقەش مێشکی هانیوەتە پژمین. ئینجا شیعرە بەرزەکانی گۆران، ئەو ڕستە مرواریيە بەنرخانەیە کە بەهۆی ئەم پژمینەوە لە کانگای شاراوەی دڵ و مێشکی دەرپەڕیونەتە دەرەوە. گۆران یەکێکە لە بوێژە بەرزەکانی کورد کە تەوقی لاساییکردنەوەیان شکاندووە و سەریان لەبەر چەمەری چاولێکەری و تەقلیدا نە چەماندووەتەوە و گیرۆدەی کۆت و زنجیری عیلمی عەرووز و یا پێبەندی قافیە نەبوون. گۆران، خۆی ڕێگەیەکی تازەی وای داناوە لە شیعرا، کە ئەشێ بوێژ و ئەدیبە تازەکانمان لاساییی بکەنەوە و لەسەری بڕۆن. نەك ئەوەی سەر لە عاستی تەقلیدا بنووشتێنێتەوە بەڵکو تەقلیدی سەروژێر کردووە. لە کاتێکا کە زۆر کەس ملکەچی قافیە ئەبن، گۆران قافیەی ملکەچی خۆی کردووە. بۆ قافیەیەکی تایبەتی ڕەوانی و سەلاسەتی بیری خۆی نەئاڵۆزاندووە، تێك نەدواوە و ڕشتەی خەیاڵی قافیە وەکو (مێو و ڕۆن)ە بە دەسیەوە. بە مەیلی خۆی یاریی پێ ئەکا، لە چەشنی گوارە، کە ویستی ئەیکاتە گوێ بووکی فیکرەوە و شیعرەکانی پێ ئەڕازێنێتەوە. زۆر جاریش ڕەنگە هەر بیری لە قافیە نەکردبێتەوە. لەگەڵ ئەمەشا شیعرەکانی سەراپا قافیەدارە، چونکە چەشکەیەکی بەرزی تەبیعی وشەکانی لە وێنەی (سەجع و قافیە)دا هانیوە بەسەر زمانیا. ئەگینا وشەکانی «تێر و قەڵەو، مانگەشەو، وەیا قونەقون و سپی و خڕین» لەوانە نییە کە گۆران بە تایبەتی بیری لێ کردبێتەوە و مەوزووعی شیعرەکەی لە ژێر حوکمی ئەم قافیانەدا دانابێ. بەکورتی من لەو باوەڕەدام کە گۆران تەنیا بیری لەو دیمەنانە کردووەتەوە کە چاوی پێ کەوتووە، ئینجا کە ئەیەوێ بیگێڕێتەوە ئەو قافیە و وشانە کە کەڵکی گێڕانەوەیەکی وا ئەگرێ، خۆیان بەسەر گۆرانا بڕیوە. واتە ئەوەی گۆرانی بزواندووە و شیعری بەرزی واقعیی بەسەر زمانا هێناوە سەلیقەیە، چەشکەی ئەدەبی، سەلاسەتی بەیان، و لە هەموو ئەمانە زیاتر، چەشنی ژیانی خۆیەتی لەگەڵ واقیعی وڵاتەکەی و کاریگەریی ئەم واقیعە لەسەر بیر و هۆشی گۆران. جگە لەمانە لەبارابوونی گۆران بۆ تێگەیشتن و گرتنی وێنەکانی ئەم واقیعانە کە دیمەنەکان و چاو ئەندازەکان و (تابلۆ)کانی تری ژیانی کۆمەڵایەتی کوردە لە پەردەگای بیر و خەیاڵیا بێ زیاد و کەم. ئینجا، دەسەڵاتی گۆران، بۆ دەرخستنی ئەم وێنە چەشن

چەشنانە لەو پەردەگای بیر و خەیاڵەوە بۆ دونیای دەنگ و نەغمە و وەزن و قافیە، وای لە ئێمە ئەویٚ کە دووبارەی بکەینەوە و بڵێین: گۆران، بوێژێکە فەنان و واقیعی، گۆران، یەکێکە لەو شاعیرانە کە لە قوتابخانەی تەبیعەتی نیشتمانەکەیا پێگەیشتووە. دەرسخانەکانی ئەو، دیمەنە شیرینەکانی وڵات و وێنەکانی ڕابردوون و ژیانی کۆمەڵایەتیی قەومی کوردە. لەمانە هەوێنی شیعری وەرگرتووە و ئەمانە گوشایشی داوە بە بیر و هۆشی. بە نووری ئەم چاوئەندازە ڕەنگاوڕەنگانە مێشکی ڕوون بووەتەوە و لە کانگای دڵیا قەڵبەزی شیعر هاتووەتە هاژە و بە نووکی قەڵەمیا ڕژاوەتە سەر کاغەز.

گۆران، جگە لەمانە لەگەڵ کاتا چووە بەرێوە. لە نوختەیەکا نەوەستاوە و گیری نەخواردووە، بەڵکو لەگەڵ کاروانی شاعیرە بەرزەکانی ئەم چەرخەدا ڕێگەی گرتووەتەبەر و لەوان جیا نەبووەتەوە. هەروەکو نەوەستاوە وە بیٚ وچان پێش کەوتووە قەڵبەزی بیری تیژ و بە پیتیشی، لەبەر نووری مێشکیا بەوێنەی پەلکە زێڕینەی دوای بارانی بەهار ڕەنگاوڕەنگە و لە گۆڕانایە. دیوانەکەی کۆمەڵە شیعرێکی غەرامی یان ستایشی گەورەکان و یا لێدوان نییە لەم و لەو. مەتحی ئاشنایەك و یا توانجگرتن لە دوژمنێك نییە. باسی شەڕێکی (مێژوویین) وە یا کارەسات و بەسەرهاتێکی کوردیش ناکا و ناگێڕێتەوە، بەڵام ئەمانە هەمووی لە وێنەیەکا کۆ کردووەتەوە کە تاسەی ئەدەبیی ئەم چەرخە دابمرکێنێت. غەرامی ئەو غەرامێکی واقیعی و تەبیعی و ڕاستە، غەرامێکە دوور لە گریان و قوڕپێوان. خاڵی لە موبالەغەی خورافاتاویی غەرام، هەموو هەستیی (گۆران)ی داگیر کردووە، بەڵام نەك غەرامێك کە لە حیکایەتە هەڵبەستراوەکانی پڕوپیرێژنان دایە وە یا لە پەڕە زەردەکانی سیپارەی (شیرین و فەرهاد) و (مەجنوون و لەیلا)دا ئەیخوێنێتەوە، بەڵکو غەرامێك کە لە کانی دڵی شاعیرێکی جوان ناس و مەفتوونی جوانیا بەرامبەر گیاندارێك ئەژی کە هەر بەشیٚ لە لەشی بدەیتە بەر سەرنجی چاو، تەزوویەکی گەرم و سیحراوی بە لەشتا دیٚ و، جازیبەییەکی دەسەڵات شکێن ڕات ئەکێشیٚ بەلایەوە کە تا خۆتی بۆ شل کەی هێزی جازیبەکە زیاد ئەکا و پتر ئەتنووسێنیٚ بە کانگاکەیەوە. ئەم غەرامە هەندیٚ جار ئەگاتە پلەیەکی وا کە ئیتر (لەیلا)کەت لیٚ ئەبیٚ بە ئاوێنەیەك و هەستی خۆت لەوا ئەبینی.

گۆران، ستایش و مەتحی ئەم و ئەوی نەکردووە، بەڵام لە دیمەنەکانی کوردستانا، لە کێوە بەرزە سەختەکان و قەڵبەزە کەف پەخشانەکان، لە چەم و دۆڵە سەوز و

ئاودارەکانا، لە دەشتە پانەکانی پڕ لە گوڵ و نەسرینا، لە باڵندە نەخشینەکان، لە زیندەوەرە چەشن چەشنانەکانا کە لە داوێنی شاخەکانەوە بۆ قەدپاڵ و بەرەو لووتکەکان هەڵئەگەڕێن، لەو مەل و مراوییە ڕەنگاوڕەنگانەدا کە لە چەم و ڕووبارەکانا خنجیلانە لە هاتوچۆدان و ئاو ئەخۆنەوە، لەهەموو شتێکا، لە کۆڕی شایی، لە بەژن و بالاّی شۆڕە ژنێ، لە ڕەشبەڵەکی لادێکان، لە هاتوچۆی دەستە کچەکانی ڕێی کانی، لە ڕەوتی کەروێشکێکی سپی وخرپن، لە تریفەی مانگەشەوا، لە جریوەی بەری بەیانی چۆلەکەکان لە قاسپەی کەو و ناڵەی شمشالا، لە هارەی هەیاسە و خرەی خڵخاڵی کچە کوردێکان بۆ جوانی و مۆسیقە گەڕاوە و شیعری لێ هۆنیوەتەوە.

ڕۆژێك لە کۆلانێکا تووشی ژنێکی لە(عەباو)ە ئالاّو ئەبێ. هەر لەژێر بالاّیا، بە (سکارپین)ە بچکۆلەکانی و هەنگاو هەڵێنانەوەی سووك و خنجیلانەیا، تێ ئەگا کە جوانکیلەیە. لەم حەلەدا و لە پڕێکا درزێکیش ئەکەوێتە پەچەکەیەوە و چاوە جوان و بەخومارەکانی و تۆزێك لە سنگ و بەرۆکی سپی و توندوتۆڵی دەرئەکەوێ. کە دەس ئەبا بە پەچەکەی دا بداتەوە، چاوی بە مەچەکی وەك بلوور و پەنجە شیرینەکانیشی ئەکەوێ. ئەمە ئەبێتە هۆی خرۆشاندنی زەریای شیعری گۆران و بەم غەزەلەی خوارەوە، هەستی خۆیمان بەرامبەر ئافرەتەکە بۆ ئەگێڕێتەوە:

لە درزی پەچەوە

جادە چۆڵ و سێبەر بوو، کات بەیانی
ئەڕۆیشتم خەیالاّوی ئەمڕوانی
بۆ سەوزایی دەوروپشتم بۆ ئاسمان
بۆ شاخی بەرز، خانووی تازە، دونیای جوان
ئەڕۆیشتم بە ئەسپایی، کشو مات
لاشە سست و دڵ کەیلی تاسەو ئاوات
لەپڕ، نازانم چۆن سەرم هەڵبڕی
بەرامبەرم بەژنێك دەرکەوت وەك پەری
لەگەڵ ئەوەی لە عاباوە ئالاّ بوو
لە دیمەنی، شیرینی ئاشکرا بوو

بـــالا بـــەرز و بـــچـــكـــۆڵـــە پـــێ و ئـــیسكـــارپین
گۆرەوی و پووز، سفت و سپی و ئاوریشمین
ئـــەڕۆیـــیـــم و دزەی نـــیـــگـــام جـــارجـــارێك
لـــەژێر عـــابـــای ڕەشا ئـــەیـــدی نـــازدارێك
بـــەڕەوتـــی كـــەو، لـــەنجەی تـــاوس و قـــومـــری
گورج گورج جوان جوان ئەهـاتو جادەی ئەبڕی
مـــابـــووی بـــگـــاتـــە عـــاستـــم چـــەن هـــەنـــگـــاوێ
درزێ كـــەوتـــە پـــەچـــە و دیـــم نـــیـــگـــای چـــاوێ
دەستـــوپـــەنجە، مـــەچـــەكـــێك و نـــیـــگـــایـــەك
چـــی بـــنـــووسم؟ خـــوایـــە هـــێزی، ئـــیـــنشـــایـــەك
قـــۆڵ و مـــەچـــەك ساف و سپـــی وەك شووشە
سەر پـــەنجەكـــان وەك یـــاقـــووتـــی بـــە ورشە
بـــێیـــنـــە سەرچـــاو، چـــاوێك، بـــڵـــێم چ چـــاوێك؟.
كـــانـــی سیـــحـــر و دەریـــای عـــیشوە، گـــێژ داوێك
كـــەوا كـــەوتـــە بـــەر شەپـــۆلـــی هـــەستـــی مـــن
لـــەو ڕۆژەوە هـــەر نـــوقـــم ئـــەبـــێ بـــەرەو بـــن!

***

ئینكار ناكرێ كە گەلێكی تر لە بوێژەكانی كۆن و تازەی كورد شیعری بەرزیان داناوە. وەكو حاجی قادری كۆیی، دڵدار، پیرەمێرد، بێكەس و ئەحمەدی خانی و سەلام و زیوەر و هـەژار، بەڵام بەمن بێ، ئەمانە هیچیان لەم لایەنەوە بە وێنەی گۆران كە لە گەشتی هـەوراماندا ئـەبینرێ، دەسەڵاتیـان بـەسەر شیـعری (تـەسویری)یا نـەشكاوە. گۆران، لە گەشتی هەورامانا، تابلۆیەكی تەواوی بەشێ لە وڵاتی كورد و چۆنیەتیی ڕابـواردن و ژیـانـی ئـەو كـوردانـەی كـردووە بـە مـەوزووعـی شیـعـر، كـە لـەو بـەشەی وڵاتەكەمانا ئەژین. ئینجا هەر لەو حەلەوە كە دەس ئەكا بە باسی ئەم گەشتە هەتاكو لێ ئەبێتەوە بە بست لە مەوزووع دوور ناكەوێتەوە، دیمەنی ڕێگاو بان، ڕێگای ناو بـاخ، دێ، ژیـنـی دیـواخـان، بـەیـانـیـانـی دێ، كـانـیـی ژنـان، ژنـی ئـەو نـاوە، گـۆرانـیـی لاوەكانیان... بەڕێز ئەهۆنێتەوە و بە چەشنێكی ئەوتۆ، ئەدیبانە و شاعیرانە بۆمان

ئەگێڕێتەوە، کە قەت باوەڕ ناکەم یەکێ خۆی چووبێتە ئەو ناوە و گەشتی تیا کردبێ بەم چەشنەی گۆران ئەیگێڕێتەوە تابلۆیەکی ڕاست و تەواو و شیرینی هەورامان چەسپابێتەوە خەیاڵیەوە. تابلۆکەی گۆران، واتە، گەشتی هەورامان، تابلۆیەکی فەنیی ڕەنگین و شیرینی گیاندارە. ناتەواویی تیا نییە. بەیتەکانی کە پەلەکانی لەشی مەوزووعەکەیە هەمووی لە جێی خۆیەتی، هەمووی زیندوو ڕێکوپێك، یەکتری تەواوکەر و بەکەڵکن، بەوێنەی گیانداریك، پەلێك و یا عوزوێکی زیاد و بێ کەڵکی پێوە، نییە، هەمووی بەیەکەوە وەحدەیەکی تەواو، وەحدەیەکی گیانداری فەنییە. هەرچی وەکو وەزن و قافیە و وشەیە، ئەویش لە شیعری گۆران و بەتایبەتی لەم گەشتی هەورامانەدا گەیشتووەتە ڕادەی (ئیعجاز). ئەمە «گەشتی هەورامانە».

دیمەنی ڕێگا و بان

کۆمەڵە شاخێك سەخت و گەردن کەش
ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش
سەرپۆشی لووتکەی بەفری زۆر سپی
بە دارستان ڕەش ناو دڵی کپی
جۆگەی ئاوەکان تیایە قەتیس ماو
هەر ئەڕۆن ناکەن پێچی شاخ تەواو
هاوار و هاژەی کەف چەڕینی چەم
بۆ تەنیایی شەو (لای لایە)یی خەم
توولە ڕێی باریك، تووناوتوون پشکن
ڕێبوار ئەخاتە ئەندێشەی بێ بن
ناو ڕێگا تەق تەق، لاڕێ بەردی زل
کە هێشتا گەردوون پێی نەداوە تل
گا سەرە و ژوورە، گا سەرە و خوارە
تاڵی و شیرینیی دونیای ڕێبوارە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ڕێگای ناو باخ

پـێش ئـەوەی بـگـەی بـە ئـاوانـیـی دێ
ئـەکشێتـە نـاو بـاخ تـوولـە مـاری ڕێ
شنـەی سێبـەری داری گـوێز و تـوو
ئـەسڕێ ئـارەقـی ڕێبـواری مـانـوو
تـەسکـیـنـی ڕێگـای بـاخـە و بـاخـی وێڵ
«مانوو نەبی»یە لەم کێڵ بۆ ئەو کێڵ(۱)
(سەلامـوون عـەلـەیك) مـامـەی بن دارگوێز
سەلامـی مـانـوو لـە پـیـری بـێ هـێز؟..
(مەرحەبا) سەرچاو، بەچکەی کاکۆڵ قیت
سمـۆرەی سەردار، ڕۆڵـەی زرنگ و زیت
ئـەڕۆی هـەر ئـەڕۆی تـەلانـە و تـەلان(۲)
ئـەمـجـا ئـەگـەیـتـە پـێچـی بـەر مـاڵان

دێ

کـام بـەربـەرۆچـکـەی زۆر بـاسەفـایـە
چـەشنـی دڵـی شاد دێیـە ئـاوایـە!
خـانـووی بـەگـزادە لـە سای درەخـتـا
ئـارامـیـی بـووکـە لـە کـۆشی بـەخـتـا
خـانـووی ئـەهـالیش زۆریـان دوو نـهـۆم
هـەنـدێ قـنـج و قـیت هـەنـدێ لارو کـۆم
یـەك لـەسەر یـەکـتـر، بـەرەو لـووتـکـەی کێو
بـۆ ئـاسمـان ئـەچـن وەك پـێپـیـلـکـەی دێو!

---

(۱) کێڵ= قوخ= خانووی هاوینیی ناوباخ.

(۲) تەلان ڕێگەی بەینی دوو ڕیزە درەخت.

له (دێ)دا کام جێت گەورە بەرچاو کەوت
ماڵی ئاغایە و خانەقا و مزگەوت

ژینی دیواخان

کە گەیشتیتە بەر دەرگای گەورە
هەر خزمەکارە لێت ئەدا دەورە
ڕێت پیشان ئەدەن تاکو دیواخان
ئیتر دیوانە و مەرحەبای میوان
دەستەی خزمەکار فیشەکدان لە مل
بە چەفتە و مشکی سەروتەپڵە زل
دەس لەسەر خەنجەر چاوەڕێی فەرمان
چ بۆ سەر بڕین، چ بۆ سەر دانان
هەچ کەسێ تازە بێتە دیواخان
کڕنووشی ئەکا بە سەردانەوان
گەرمە دیوانی شەوی بەگزادە
تێکەڵ و پێکەڵ بابەت و مادە

مەلای دیواخان

لەژێر مێزەرا مەلای نووشتاوە
ریشی بۆ سەرسنگ پەرشو بڵاوە
قیافەت پەڕپووت وەك کتێبی کۆن
زمانی شیرین، سیمای نەختێ مۆن
بازی رۆحی چەش، بەشیعر و ئەدەب
بەڵام شێوەی زووی عەجەم و عەرەب
بۆ میوان ببێ مایەی تەسەلا
لە کۆڕی شەوا، (مەلا)یە و مەلا!

تـۆ و مـەلا و شیـعر و فـەلسەفـەی ئـیسلام
گـوێ ڕاگـرتـنـی تـاوتـاوی عـەوام
بـەبـێ زیـاد و کـەم بـێنـیـتـە پـێش چـاو
سەرنجی کـوێران لـە نـامـەی نـووسراو
کـە دیـوان چـۆڵ بـوو چـوویـتـە نـاو جـێگا
دەس ئـەکـەیـتـە مـل خـەوی پـاش ڕێگـا

بەیان

«الـلّـە أکـبـر» مـەلا بـانـگـانـە
تـاریك و لـێڵـی بـەری بـەیـانـە،
مـانـگـی بـەجـێمـاو لـە سەفـەری شەو
زەردە لـە تـرسی قـاسپـە قـاسپـی کـەو!
ئـەستـێرەی مـەغـریب وەك قـەترەی ئـەمەل
کـزکـز ئـەتـکـێتـە نـاو بـەفـری سەرکـەل!
لـەڕێی ئـەو بـەری شاخ دەنـگـی زەنگ دێ
لـە شوێنـی ڕاوکـەر تـەقـەی تـفـەنگ دێ
رابـە تـەواوی دونـیـا ڕوونـاکـە
هـەر سیـحـری ڕووتـە سروشت ئـێستـاکـە!
لـە درەخت ئـەدا شنـەی بـای سەحـەر،
جـمـو جـوولـیـەتـی چـەشنی سەودای سەر!
لـەسەر (جـۆگـە)ی ئـاش قـاز و مـراوی
چـاوەڕێی ڕۆژن هـەڵـیـنـێ چـاوی
بـەڵام تـاخـولـقـی نـەکـا چـێشتـەنگـاو،
نـایـەتـە نـاو دێ پـرشنـگـی هـەتـاو!

مزگەوت

بـنـچینـەی مزگـەوت نـیشتـووەتـە نـاو چـەم
ڕوو بـەرەو قـیبـلـە، پشت لـە جـەهـەنـنەم؟

مـزگـەوتـی کـاتـی چێشتـەنگـاوی چـۆڵ
وەك مـردوو کـفـنـی بـێ دەنـگـی بـەکـۆڵ!
سووره چــــنــــاری لــــقــــوپــــۆپ درێژ
سێبــەر ئــەکـا بـۆ خـەوی بـەردە نـوێژ!
جـارجـار ئیـمـامـی تـەنیـای لـە گـوێ حـەوز
سنـگــی مــاچ ئـەکـا ڕیشی بـە وەنـەوز
کـەسێك بـانگ ئـەدا ئـەشڵـەقـێنـێ گـۆم
ئـیـمـام هـەڵـەستێ دار بـەدەست، پشت کـۆم
تــا تــەواو ئــەبــێ «الــلــە أکــبــر»
پــەنگ ئـەخـواتـەوە لافـاوی نـوێژکـەر
نـوێژ بـەتـاڵ ئـەبـێ جـەمـاعـەت بـڵاو
چـەن پـیـرێك ئـەبـن بـەخـڵـتـەی لافـاو
سووچـێك گـەرم ئـەکـەن بـە رازی جـوانـی
ئـاخ بـە بـا ئـەدەن بـۆ دونـیـای فـانـی!.

کانیی ژنان

سەرچــاوەی ئـاوێك، کـەڵـەکـێك لـەسەر
ژنــێك تــێی ئــەچــێ ژنــێك یــێتــەدەر!.
ئــەمــەش لــە دێدا کــانــیــی ژنــانــە،
قــیـبـلــەی دڵـداریــی هــەرزەکـارانـە!
ئـێواران پـۆل پـۆل، لاوی کـاکـۆڵ لـوول!
سەرە ڕێ ئـەگـرن، سەر گـەرم و عـەجـوول
هـەرچـەن هـاڕەی دێ هـەیـاسەی جوانێك
لــە هــێلانــەی دەم ئــەفــڕێ هــاوارێك!

ژن

ژنـــی هـــەورامـــان، سەرتـــاپـــای خشڵ،
سەرچـــاوەی بـــۆنـــی مـــێخـــەك و سمـــڵ

تا بڵێی تەرپۆش، ئاڵوواڵا جل
بەژن و باڵا جوان، بەدەن نەرمو شل!
نێونیگای، خەندەی ئەستێرەی ئەمەل!
نەغمەی گفتوگۆی، وەك جریوەی مەل!
ژینی، بەهاری عەشق و جوانی،
جیلوەگای حوسنی، ڕێی باخ و كانی!

گۆرانی

عەشقی ئێوارەی سەرە ڕێی كانی
بەر ئەداتە چەم كڵپەی گۆرانی
ڕۆژ ئاوا ئەبێ، چەم تاریك دایێ
دەنگی (كنا لەیل) هەر دوایی نایێ!
مانگ بە تریفەی ناو دێ ئەكا كەیل،
هێشتا هەر گەرمە ناڵەی (كنا لەیل)
«سیا چەمانە .... سیا چەمانە ...»
بەهەشتی عەشقە ئەم هەورامانە!
ئەوەندەی دار و بەردی هەورامان
ڕەحمەت لە ژنی بەژن و باڵا جوان
«سیا چەمانە ... سیا چەمانە...»
هەورامان جێگای سیاچەمانە!

***

گۆران هەر لە گەشتی هەورامانا ئەم وێنەگەریی فەن و موزیقەیەی بەكار نەهێناوە، بەڵكو ئەو لە هەموو شیعرێكیا، بەتایبەتی لە شیعری تەسویریا هێندە ورد و حەساسە، هێندە زاڵە بەسەر وشە و ئاهەنگ و قافیەدا، و لە تێكەڵاو كردنی ڕەنگەكانا(١) لە هەڵبژاردنی وشەی بە ئاهەنگ و موزیقاویا هێندە بەزەوق و بەدەسەڵاتە كە هەتا لە

---

(١) تێكەڵاوكردنی ڕەنگەكان= مەزجی ئەلوان.

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

شیعرەکانی ورد بیتەوە زیاتر شیرینیت پیا ئەچێ، وەتا بیخوێنیتەوە پتر گوشایش ئەدا بەدڵ و دەماختا. «گەشتی قەرەداغ»ی گۆران، کە ٢١بەند و ١٧١بەیتە، وێنەیەکی فەنیی شیرینە بۆ «دۆڵی قەرەداغ» کە ئەمیش لەگەڵ «گەشتی هەورامانا» چەپی نییە.

گۆران، هەروەکو ئەو شیعرانەی کە لەسەر شێوە و ئوسلووبی تازە وە بە کوردیی پەتی دای ناون هەمووی بەرزە و پوختەیە، شیعرەکانی تریشی کە خۆی زۆر ڕای لێیان نییە و بە کۆنیان دادەنێ، بەلای منەوە ئەشێ کە بەوێنەیەکی بەرزی شیعری کوردی بژمێررێن، چونکە ئەو وشانەی کە ئەو بە بێگانەیان دادەنێ هەموویان ئاشنان بە گوێی کوردێکی خوێنەوار، و بە تایبەتی بەلای ئەوانەوە کە لە ئەدەب بەهرەیەکیان وەرگرتووە لەو وشانەن کە بۆ بەخشینی نرخ و جوانی بە دەگمەن بخرێنە شیعرەوە. بنواڕنە، «جیلوەی شانۆ» کە خۆی بە شیعری کۆنی دادەنێ و لە هەموو شیعرەکانی تری زیاتر وشەی بێگانەی تیایە:

جیلوەی شانۆ

لە جەرگی پەردەوە تك تك دڵۆپی (عوود) ئــــەڕژا
بەنووکی تەئسیری
تــــەرەب ئەهاتە خرۆش، تالیعی ســــروور ئەپژا
بە ئاهی دڵگیری
کەمان– شەهیق و زەفیری فریشتەیی ئەلحــــان–
ئەکەوتە ناو دڵی مردووش هەناسەیی هەیەجان!
نەوایی مۆسیقی
کە مەخرەجی سیحری
تەلێکە پێ ئەکەنێ، یــــا کونێکە حوزن ئــــەگریی
بەسۆزی تەشویقی
مەتاعبی گوزەران
هێـــــواش هێـــواش ئەتکێتە دەروونی نســــیانێك
کە ڕەمزی لەززەتە، میفتاحــــــە بۆ تەلیسمی ژیان
ژیانی ئینسانێك

لـــەپڕ کـــە بـــــاڵی ڕەشی هەڵبڕی قەلی پەردە
پەریی جـــوانی، فـــریشتەی ســـەمای نادیدە
لە عەرشی شانۆدا
بەعیشوە پەیدا بوو
نیگاهی مەست، وەکو شوعلـــەی هیدایەتی سەودا
تەبەسسومـــی مـــوتەوالی شیفای هیوای مردوو...
ئیشـــــارەتی هەموو نوتقی فەسیح و ئەلحـــانی
وەکـــو کتێبی مـــوقەدەس بڵند و روحـــــانـــی
بە سەنعەتێك ئەلەقێ پووزی وەك ستوونی ســپی
وە پێی بچووکی مەهارەت لە ئـــەردی زەربە ئەدا
بەدڵ بووایە زەعیف بۆ مـــەتـــانـــەتی دونیـــا
لەژێرییا ئەتەپی!
چ جـــوان دووبـــاڵی بلوورین وەکو لقی مەڕمەڕ
نەرم، نەرم ئەلەری
شەپۆلی لێ ئەوەری
شەپۆلی سەنعەت و ئیلهام، شەپۆلی جیلوەو فەڕ!
لەبەحری بێ بن و دووری خـــەیاڵی، بەرز ئەبڕی
کە کەوتە لەرزی لەتـــــافەت (لەرانەوە)ی جوانی
لەشی، لە کوڵمەوە تا سنگی نەرم و مەمکی خڕی
کوڵم کە میوەییێکە ئاڵ و(مزر)ی ســــەر لقی لەش
و (نەرمی)ی سینە کە لانەی خـــــەوێکە یەزدانی،
خەوی عەشق، گڕی عەشقی هەمیشە گڕیە و گەش!
وە (گۆی) مەمك کە تەماس و گوشینی وەك دوگمەی
ئەلەکتریك (ئان)ی
ئەخاتە سەر ڕەگی لـــەش کارەبایەکی ئۆخەی!..
دەمێك ئەبوو بـــەشنەی با، بەرەوتی نەرم و نیان

دەمێك ئەبوو بـــە پەڕێکی خەفیفی ئاوریشمین،
بە گەردو لوولی حەزین
بێ قەرار و سەرگەردان
ئەکەوتە سەما،
سەمای سەنعەت
حـــەیاتی جـوانی، جەمـــــالی بزووتن و، گیانی،
وجوودی عیشوەونـاز
لــــە خواوە بەهرەیـــەکە، پڕ بە پێستە بۆ ئافرەت!
ضیـــــای ســــــروور ئەڕژێنێتە ژینی ئینســـــانی!..

***

فیدات ئەبم ژنی جـوان، ئەی جەمالی سەنعەتکار
بـــەڵێ! دەلیلی ســــەعادەت ئەخەیتە پێش ئەنزار
بەڵام هەموو تاوێ
دەوام ئـــەکا. لـــەپڕێکا وەکـــو مـــەلی ئـــاوات،
کە تۆ فڕیت هەیهات!
لــــەوێش لـــە پەردە ئەپێچرێ نیشانەیی، ناوی،
لــــەتۆ بمێنێ پـــەیـــایی بـــەخاترەی مەئیووس
وەلێ، لە ئەو؟ لە سەعادەت؟ سفر، سفر ئەفسووس!

***

ئەم شیعرانەی گۆران کە بە ئوسلووبێکی زۆر تازە دانراوە، دووریشە لە ئوسلووبی شاعیرە کۆنەکانەوە. لە ئوسلووبی تۆفیق فیکرەتی نیشتمانپەروەری تورك ئەچێ، کە یەکێك بوو لەو بوێژانەی بوونە هۆی وریابوونەوەی میللەتی تورك و بەرپاکردنی ئـاژاوە و ئـیـنـقـلابی (عوسمـانی) لـەدەوری عەبدولحەمید، بەڵکو ئەتوانم بڵێم ئـەم موستەزادەی گۆران، بێتو لەگەڵ «بهاردە لەبەهـارا» کە موستەزادێکی توفیق فیکرەتە، بەرئاورد بکرێ، هینەکەی گۆران لە هەندێ لایەنەوە جوانتر دێتە بەرچاو. ئەوەش

لەوێ بێ، کە هیچ شاعیرێك نەماوە لە بەهار نەدوێ و شیعری پیا هەڵنەدا. بەڵام کێ- بەتایبەتی لە خۆرهەڵاتا و نەخوازەڵا لەناو بویژەکانی کوردا- لە شانۆ دواوە و توانیویە شیعری پیا هەڵدا؟ (جیلوەی شانۆ)، کاری هەموو شاعیرێك نییە لێی بدوێ.

لەبەر ئەمە، هەرچەن، وشەی زۆری فارسی و عەرەبیی تێکەڵە، دیسانەوە بەلای ئێمەوە لە وێنەی شیعری مومتاز و بەهاداری شیعری کوردی ئەژمێررێ. ئەو وشانەی کە لەزمانی بێگانەوە وەرگیراون، زمان و گوێچکەی خوێنەواران و ئەدیبانی کوردی پێ ڕاهاتووە و نەبوونەتە هۆی شکستی بەهای شیعرەکان، بەڵکو ئەم وشانە بە پێی مەوزووعی غەزەلەکە، پێویستێکە لە ئەدەبی بەرز(١)، چونکە ئەم شیعرانە خوێنەرانی تایبەتی خۆی هەیە، واتە لەژوور سنووری ئەدەبی خەڵق (Folclor)ەوەیە.

قەسیدە بەرزەکەی بەیادی (سالم)ەوە داینـاوە، ئەویش لە بابەتی غەزەلەکەی سەرەوە بەواتە لەگەڵ ئەمەدا کە پڕە لە وشەی فارسی و عەرەبی دیسانەوە، لە ڕیزی شیعری کوردی مومتازا ئەژمێررێت، بەندی یەکەمی ئەو قەسیدەیە ئەمەیە:

بەیادی تۆ ئەگرێ دەستی عاجزم خامە
دەهایی ڕۆشن و بەرزت ئەگاتە ئیمدادم
هونەر نییە کە ئەناڵێ (ڕوباب)ی ئینشادم
(تەزەکور)ت سەبەبی سانیحات ئیلهامە!

***

گۆران، داخەکەم، هەرچەن لەشیعری کوردی یا، ئینقلابی گێڕاوە، و بەو شیعرە بەرزانەدا کە دایناوە گەیشتووەتە پلەیەکی بەرزی شاعیری، وادیارە کە لە دەروونەوە هەستی بە تەنگیی ئاسۆی ئازادی کردووە و لە جەوری کاربەدەستان و چەپۆکی زەمانە ئەندێشەی بووە، دەردی ژیان و ئاتاجی و ناهەمواریی بەختیش بووەتە سەرباری ئەمانە. لەبەر ئەوە با هێندەش نەبێ کە خۆی باسی ئەکا- تا ئەندازەیەك لەمانە سڵەمیوەتەوە و جڵەوی فیکری بۆ شیعر شل نەکردووە. لەم چەن شیعرەی خوارەوەی ورد بنەوە لە نامەیەکی گۆران بۆ (گەورەیێکی شیعر دۆست)(٢).

(١) ئەدەبی بەرز= ئەدەبی خەواص و یا (گزیدە= Elite).

(٢) ئەمە عینوانی نامەکەیە و گۆران، خۆی بۆی داناوە.

شیعری جوانت ئەویٚ قوربان شیعری جوان
شیعریٚك گەشەو زەردەخەنە با بەژیان
شیعریٚ گیانی تیابیٚ و بژی و ببزویٚ
زمانی دڵ بزانیٚ و باش پیٚی بدویٚ
قوربان! ڕاستت ئەویٚ من و شیعری وا
چەشنی عەجەم ئەڵیٚ: «کجامرحبا؟»
لە پیٚش هەموو شتیٚکا چونکە کوردم
چۆلەکەی ناو هەزاران داوی وردم
باڵی فڕین، دەنووکی هاوار کردن
زیاتر چەقۆم نزیك ئەخا لە گەردن

ئەو دوای ئەم نامەیە، سکاڵایەکی زۆر لە جەوری زەمانە و لەو بەرهەڵستە چەشن چەشنانە کە لە ڕێی شاعیرێکی ڕاستبێژ و بێ ڕیا و یا مەئمورێکی بچووك و بەسەزمانا وەستاوە و دەمی ئەبەستێتەوە وە زمانی لاڵ ئەکا.

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەم تاسە و سکاڵایە و هەڵزڕاندنی هەموو ئەو شتانە کە دەس و زمانی گۆرانی بەستووە و ڕێی ڕووناکیی لە مێشکی گرتووە و یا وشەی لە گەروویا خنکاندووە، لە ئەنجاما خۆی هەر پێ نەگیراوە و مەغزی بیر و ئەندێشەی خۆی ڕژاندووەتە پەیامی کوردەوە.

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی

@kurdica

نووری

شێخ نووری شێخساڵح

(نــووری) یــا (شێخ نــووری)، کــوڕی شێخ ساڵـحـی، شێخ غـەنـی، شێخ عـەولـقـادری کـوڕی سەی حـوسەیـنی، سەی مـحـەمـەدی، سەی عەلییە، و لە سەیدەکانی بەرزنجەیە. لە ساڵـی١٣١٥ی هـیـجـری لـە سولـەیمانـی لەدایك بووە.

لـە قـوتـابـخـانـەکـانـی تـایـبـەتـی ئـەهـالـی خوێندوویەتی. زۆر فامیدە و زرنگە هەر لە مناڵییەوە خووی داوەتە سەر شیعر و ئەدەب. زمانەکانی تورکی و فارسی و عەرەبی فێر بـووە. گـەلـێ پـەڕاوی(١) شـیـعـر و ئـەدەبی فارسی و تورکی خوێندووەتەوە. بەتایبەتی لە ئەدیبەکانی دەوری وریابوونەوەی تورك زۆر سوودمەند بووە و لە دانانی شیعری کوردیا پەیڕەویی تۆفیق فیکرەتی کردووە کە یەکێکە لە شاعیرە بەرزە نیشتمانپەروەرەکانی ئەو دەورە. لە وەزن و قافیە و شێوە و ئاهەنگا، ڕێگەیەکی تازەی داناوە بۆ شیعری کوردی. لەبەر ئەمە سەردەمێك (شێخ نووری) سەرکردەی شاعیرە لاوەکانی کوردی (سولەیمانی) بووە، و لە زۆربەیان تەنانەت گۆرانیش هەوڵی لاساییکردنەوەی (شێخ نووری)یان ئەدا، نووری زەکایێ، کە لە (نووری)یا هەیە، لەوانە بوو، هیوای خزمەتی ئەدەبی کوردی لێ بکرێ، بەڵام داخەکەم دەردی نان و کوێرەوەری (وەزیفە)ی میری، لەگەڵ هەندێ هۆی تری لەمانە گرنگتر، ماوەی ئەم خزمەتەی نەداوە و بە ئاواتی خۆی نەگەیشتووە.

جگە لە کوردی، بە زمانەکانی تورکی و فارسییش شیعری داناوە. وابزانم (نووری) شیعرەکانی خۆی لە (دیوان)ێکا کۆ نەکردووەتەوە لەبەر ئەوە تەنیا چەن شیعرێکی

---

(١) پەڕاوی، لە پەڕەوە، بەمانای(کتێب)ە.

کوردیی دەس ئێمە کەوت، بەڵام هەربەم چەن شیعرەدا، دەسەڵاتی شاعیری (شێخ نووری) و بەرزیی ئوسلووبی لە ئەدەبا دەرئەکەوێ.

(ژیانی ئادەمیزاد)، یەکێکە لەو شیعرانەی (نووری)، کە لەسەر ئوسلووبی تۆفیق فیکرەت داینـاوە.

ژیانی ئادەمیزاد

لـەنـاو شەپـۆلـی خـەمـا سەرنـگوون و بـێ ئـارام
بـەکـێوی سەخـتـی ژیـانـا، بـە پـێ، بـە چـنگـەڕنـێ(١)
خـەریـکی هـەڵـمـەتـی سەرکـەوتـنـە، بـگـاتـە سەرێ
لــەپــڕ نشێوی کــڵــۆڵــی بــواری لــێ ئــەتــەنــێ
بەدوای یەئس و ئەلەم، تاروپۆی لە ئاخ و لە زام!..

***

زەبوون و ڕێی هەڵە بووی دەشتی چۆڵوهۆڵی بەڵا
شکستــە بــاڵ و شپــرزەی پــلاری دەستــی قــەدەر
کـەسێ نـیـیـە کـە لـە لاوە دەسی بـداتـە پـەلـی
یـەکـێ نیـیـە کـە لـەلای ئـەو خـەفـەت بـدا بـەهـەوا
بــەلایــەکــا بـیـیـەوێ تـێ پـەڕێ، نـیـیـە ڕەهـبـەر!

***

لـە پـێشی چـاوی تـەمـومـژ، بـەسوورەتـێکـی وەهـا
هــەتــاکـو خـوا حــەزەکــا تـونـدوتـار و بـیـم ئـاوەر
ئــەوا بــەلایــەوە، ئــەخــنــێتــەوە بــە ئــیستــهــزا
هــەوڵ ئــەدا کــە لــەوێ تــێ پــەڕێ، بــەڵام سێبــەر
چلـۆن ئـەگـیرێ، بـەهـێزی شەلـێکی بێ سەروپـا؟!

***

---

(١) لەم جێگەیەدا بەلای ئێمەوە (چنگەکڕێ) لە (چنگەڕنێ) جوانتر بوو.

ئـەمـانـە! ئـەم کـەژە، ئـەم سێبـەر و شەپـۆلـە، یـەکـیـی
نـمـوونـەیـی لـە هـەوایـە و لـە ڕێگـەدایـە بـەبـار!
کەچاوی پێ ئەکەوێ بۆی ئەچێ بە ئیستیعجال،
بـەڵام هـیـلاکـیـیـە، یـەعـنـی ژیـانـی ئـادەمـیـزاد
بـە تـەنـگـەوە نـیـیـە. ڕاهـاتـووە لـەگـەڵ ئـیـهـمـال
هـەتـاکـو ئـەودەمـە ئـەیـنـێـنـە گـۆڕی تـیـرەوتـار!

***

لەم شیعرانەدا کە لەسەرەوە نووسراوە شێخ نووری وەکو وتبوومان پەیڕەوی تۆفیق فیکرەتی کردووە و ئوسلووبی شیعرەکانی بەتەواوی لەهی ئەو ئەچێ، وەکو تۆفیق فیکرەت، ئەمیش زۆری وشەی فارسی و عەرەبی بەکار هێناوە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشا وشەی کوردیی پەتی، تەعبیری جوان و تازەشی خستووەتە پاڵ وشە بێگانەکان و بەم جۆرە شێوەیەکی دڵگیر و ئاهەنگێکی مۆسیقیی شیرینی لێ پەیا کردوون. بە کورتییەکەی چە لە ئوسلووبا و چە لە وەزن و قافیە و ئاهەنگا تەرزێکی تازەی بۆ شیعر داناوە، و تا ماوەییێك لەشیعری کوردیا ئینقلابی گێڕاوە:

وشە و تەعبیرەکانی وەکو:

سەرنگوون و بێ ئارام، یەئس و ئەلەم، شکستە باڵ، ڕەهبەر، سوورەت، تار و بیم ئاوەر، زەبوون، ئیستیهزا، ئیستعجال، تیرە و تار

کە هەندێکیان فارسی و هەندێکیشیان عەرەبییە، هەموویان بەلای کوردێکی خوێنەوارەوە– بە تایبەتی کە دەم لە ئەدەبیشەوە بدا– بە بێگانە ناژمێررێن، جگە لەمە ئەم وشانە جوانی و شیرینییان داوە بە شیعرەکان و ئەوەندەی کە لە ئوسلووبی ئەدەبی کۆن دووریان خستووەتەوە ئەوەندەش لە ئەدەبی تازە چەشکەداریان کردووە. چونکە ئێمە پێش دەوری (نووری)، لەشیعری کوردیی کلاسیکییا، لەجیاتی:

لەناو شەپۆلی خەما، بە کێوی سەختی ژیانا بە پێ، بەچنگەڕنێ، هەڵمەتی سەرکەوتن، نشێوی کلۆڵی، بواری لێ ئەتەنێ، تار و پێی لە ئاخ و لەزام، رێ هەڵە بووی دەشتی چۆڵ و هۆڵ و ئەم چەشنە تەعبیرە جوانانە، وەکو ئەدیبێکی کورد ئەڵێ:

زۆرتر تووشی وشەکانی « شاهی سکەندەر، ئاوی بەقا، تەختی کەی، جامی جەم،

تەیری عەنقا و شاری جابلقا...» ئەبووین لەگەڵ ئەمەشا بەلای ئەدیبە تازەکانی کوردەوە، ئەم وشانەی شێخ نووری و تەعبیرە جوانەکانی سەرەوەشی زۆر جێی پەسەند نییە. و، ئەوان بە تەواوی شیر لە پێشینیان و شیعریان ئەسوون، واتە، بەو ئینقلابەی کە (نووری) و پەیرەوەکانی گێڕاویانە کوڵی دەروونیان دانەمرکاوە. وەکو ئەوان ئەیانەوێ ئەبێ شاعیرەکانی ئیمڕۆ «دەس لە کلکی (سیمورغ) و گوێسوانەی شاری (جابلقا) بکەنەوە» وە لە دەوروپشتی خۆیان بڕوانن. سەرنج بدەنە فڕۆکە، بێ تەل، ڕادیۆ، سینەما سکۆب و تەلەفیزیۆن، بیرێ بکەنەوە لە چەکی (زەڕی)، لەوشتە تازە داهاتووانە کە ئینسان لە عاستیانا ئەبڵەق ئەبێ و سەری تیا سوور ئەمینێ ئینجا بیر لەدانانی بابەتە شیعرێك بکەنەوە کە لەگەڵ ئەم ئینقلابە گەورەیەدا شانبەشان بوەستێ و تەفسیری ئەو هەستەمان بکا کە بەرامبەر بەژیانی تازە لە کانگای مێشکمانا ئەژی و هەستی پێ ئەکەین. واتە ئەوان (ئەدیبە لاوەکانمان) ئەیانەوێ لە شیعرا (برووسکە)یك هەبێ کە لە خەو خەبەرمان بکاتەوە (بریسکە)ێك هەبێ ڕێی ژیانمان بۆ ڕووناك بکاتەوە، سیحرێکی تیا بێ، خوێنمان بخاتە گەڕ. واتە ئەیانەوێ شیعر، هۆی وریا کردنەوە و ڕاپەڕاندن بێ. بەکورتی، ئەیانەوێ شیعر، پاڵ پێوەنەرێکی بەهێز بێ بۆ پێشەوە و بۆ سەرکەوتن لەژیانا! لەسەری نەڕۆین، بەواتەی ئەوان بێ، پێویستە سەنعەتی ئەدەب، جێگەی ئایەت و حەدیسی ئەم چەرخەمان بۆ بگرێتەوە و ئەدیب ئەبێ واجیباتی رەسوول بگرێتە ئەستۆی.

لەگەڵ ئەمانەشا کە وتمان جێی ئینکار نییە کە (نووری) شاعیرێکە تەجەدو پەروەر. ئەلقەیێکە، ئەمسەر و ئەوسەری چەمەری شاعیرەکانی چەرخی پێشووی لەگەڵ شاعیرەکانی ئەم چەرخەدا هانیوەتەوە یەك. لەشیعری (کلاسیکی)، بەشێکی زوبدەی وەرگرتووە و لە سەلیقەی ئەدەبی تۆزێك فیتری و تۆزێکیش ئیرسی خۆی خستووەتە سەر. ئینجا چاوی بە دەوری خۆیا گێڕاوە و شیعری شاعیرە گەورەکانی تورکی دەوری ژیانەوە و ئینقلابی عوسمانیی بە وردی خوێندووەتەوە و باش سەرنجی داوەتە مەغز و ئوسلووبی ئەدەبی تازە و بێ ئەوەی ئەبڵەق و حەپەساو دامێنێ دوایان کەوتووە، بەڵام لەم شوێنکەوتن و پەیڕەویکردنەدا لەوانە ناچێ کە لاسایی ئەکەنەوە، بەڵکو شان بەشانی ئەوان ڕۆیشتووە و بۆ دەورێکی کورت بووە و (زەعیمی ئینقلابی)ی شیعری کوردی لە ناوچەی سولەیمانی. ئەوانەی کە ئیمڕۆ خۆیان بە دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری تازە ئەژمێرن ئەبێ بزانن کە یەکەم بەردی بناغەی

قوتابخانەکەیان لەلایەن نووری شێخساڵحەوە دامەزرا.

(پەپوولە)ی نووری لەو شیعرە تازانەیە کە چە بە مەوزووع و ئوسلووب وە چ بە وەزن و ئاهەنگ و موزیقەیا لە شیعری کلاسیکی دەوری کۆن ناچێ. بە وشەی کوردیی پەتی و بەسەلیسی تەعبیری و ماناشیا، بەتەواوی شیعرێکە بە پێی چەشکەی ئەدەبیی ئەم چەرخە:

پەپوولە

خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ
پەپوولەی باڵ هەڵوەریو!
بە تیشکی گڕ داڕزیو
باڵداری جوان و ڕەنگین!
ئێسك سووك و باڵ نەخشین
بەڕۆژ لەم گوڵ بۆ ئەو گوڵ،
لەم چڵەوە بۆ ئەو چڵ
ئەفڕێ و ئەنیشێتەوە
بۆنی خۆش ئەچنێتەوە
هەر تاریکیت لێ دەرکەوت
چاوت بە شوعلە و گڕ کەوت
باڵت هەڵئەپرووزێنی،
جەرگت هەڵئەقرچێنی
باڵداری باڵ ڕەنگاوڕەنگ،
دەم پڕ هاواری بێ دەنگ،
خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجە ڕۆ؟

***

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

شەبــەق ئــەدا، بــەیــانــی،

لـە گـوێ جـۆگـە و سـەرکـانـی،

ئــەگــەڕێی تــا ئــەتــوانــی

هــیــچ مــانــدووەتــی نــازانـی!

کــام جـێگــا خـۆش و بـەرزە،

کــام لــق نــاسکــە، سەوزە،

لــە دوورەوە بــۆی ئــەفــڕی،

جـێگـای خـۆتـی لـێ ئـەگری!

بــەڕۆژ جــێت نــاو گــوڵانــە

بــەشەو ئــەبــیــە پــەروانــە

لــە کـوێ بـەشوعـلـەت زانـی،

خـۆت ئــەکـەی بـە قـوربـانـی

پـەپـوولــەی نـاسك و نـازدار!

عــاشقــی دڵ بــریــنــدار!

خـۆزگـە ئـەمـزانـی تـۆ بـۆ؟

وا خــۆت ئــەکــەی ڕەنجەڕۆ!

شێخ نووری بەهۆی (وەزیفەی)ی میرییەوە بەشێکی زۆری ژیانی لە دەرەوەی سولەیمانی، لەناوچەی ناحیەکانا ڕابواردووە کە زۆربەیان دێهاتێکی دواکەوتوو و لە شارستانییەتی بە دوورە، لەبەر ئەمە جاربەجار بە شیعر نووسینەوە وەختی بەسەر بردووە.

جارێکیان قەسیدەیێکی بەسۆزی پڕ لە شکات ئەنووسێ بۆ پیرەمێردی ئەدیب و شاعیری ناودار. وادیارە کە ئەو شیعرانە بەلای پیرەمێردەوە زۆر جوان و بەهادار ئەبێ، کە بەم دوو بەیتەی خوارەوە وەڵامی ئەداتەوە:

شوکری خوا ئەکەم کە لە (نووری)ی کوژاوەوە،

پرشنگی جوانی شیعر و ئەدەب کەوتە ناوەوە

نووری! بە نووری ئێوەوە زوڵمەت لەناو ئەچێ
(یا رەب)ی! ئەم (ضیا)یە نەبێ قەت بە چاوەوە

***

ئەم دوو بەیتەی پیرەمێرد، ئەگەر بە وردی سەرنجی بدرێتێ، هەمووی لەو سەنعەتە وردانەی ئەدەبە، کە بەتایبەتی لە شیعری ئەوا ئەبینرێ. لەلایەکی تریشەوە گەواهێکی بەهێزە بۆ شاعیریی شێخ نووری و پلەی ئەدەبیی لەچاو پیرەمێردا کە بەڕاستی یەکێك بوو لە مامۆستا بەرزەکانی شیعر و ئەدەب.

سوپاس بۆ یەزدان، بەرگی دووەمیش تەواو بوو.

رەفیق حیلمی

بەغدا ٢٣/٥/٩٥٦

پێرست

بەرگی یەکەم

– پێشەکی ٥
– دوو وشە ٧
– ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ ١٣
– ئەحمەد بەگی وەسمان پاشا........ ٢٠
– ئەمین فەیزی بەگ ٣١
– ئەمین زەکی بەگ ٣٩
– ئەسیری ٤٥
– ئاهی ٤٩
– بێخود ٥٥
– بێکەس ٦٣
– پیرەمێرد ٧٧
– حاجی قادری کۆیی ٨٧
– حەریق ٩٩
– حەمدی ١٠٥
– خاکی ١١٠
– خەستە ١١٤

بەرگی دووەم

– پێشکەش ١١٩
– سەرەتا ١٢٠
– دڵدار ١٢٢
– رەمزی ١٣٢
– زیوەر ١٤١
– سالم ١٤٩
– سەلام ١٦٨
– عەلی باپیر ئاغا ١٨٣
– گۆران ١٩٨
– شێخ نووری شێخ سالح ٢٧

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
236
کوردیکا
@kurdica